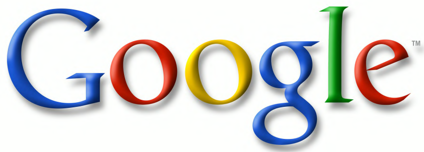

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

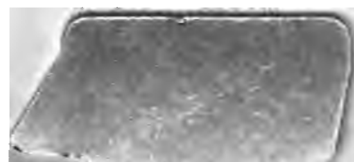
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

A 870,779
891.81
V946n

YORK
LIBRARY

KRÁLOVSKÁ

ČÍSLO XV.
SPISŮ POCTĚNÝCH JUBILEJNÍ CENOU
Král. České Společnosti Náuk v Praze.

O PŮVODU KIJEVSKÝCH LISTŮ a PRAŽSKÝCH ZLOMKŮ

a o bohemismech v starších církevně-slovanských památkách vůbec.

Sepsal
Prof. Dr. VÁCLAV VONDRÁK.

V PRAZE 1904.
Nákladem Jubilejního fondu Královské České Společnosti Náuk.

SPISŮV

POCTĚNÝCH JUBILEJNÍ CENOU

KRÁLOVSKÉ

ČESKÉ SPOLEČNOSTI NÁUK V PRAZE

ČÍSLO XV.

PROF. DR. VÁCLAV VONDRÁK:

O PŮVODU

KIJEVSKÝCH LISTŮ A PRAŽSKÝCH ZLOMKŮ

A O BOHEMISMECH V STARŠÍCH CÍRKEVNĚSLOVANSKÝCH PAMÁTKÁCH VŮBEC.

V PRAZE.

NÁKLADEM JUBILEJNÍHO FONDU KRÁL. ČESKÉ SPOLEČNOSTI NÁUK.

1904.

O PŮVODU

KIJEVSKÝCH LISTŮ A PRAŽSKÝCH ZLOMKŮ

A O BOHEMISMECH V STARŠÍCH CÍRKEVNĚSLOVANSKÝCH PAMÁTKÁCH VŮBEC.

SEPSAL

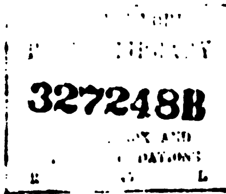
PROF. DR. VÁCLAV VONDRÁK.

SPISŮV POCTĚNÝCH
JUBILEJNÍ CENOU KRÁL. ČESKÉ SPOLEČNOSTI NÁUK
ČÍSLO XV.

CENA 2·10 KORUN.

V PRAZE.
NÁKLADEM JUBILEJNÍHO FONDU KRÁL. ČESKÉ SPOLEČNOSTI NÁUK.
1904

891.81
V946n

Nález

o spise professora dra Václava Vondráka, nadepsaném „O původu Kijevských listů a Pražských zlomků a o bohemismech v starších církevněslovanských památkách vůbec", který ve lhůtě dopadlé dne 31. prosince 1903 podán byl k soutěži o honorář z jubilejního fondu.

Královská Česká Společnost Náuk ve schůzi konané dne 4. května 1904 vyslechnuvši posudky spolupodepsaných pp. odborníků, usnesla se jmenovaný spis prof. dra Václava Vondráka poctíti honorářem z jubilejního fondu pro vědeckou literaturu českou a vydati jej nákladem téhož fondu.

V Praze, 4. května 1904.

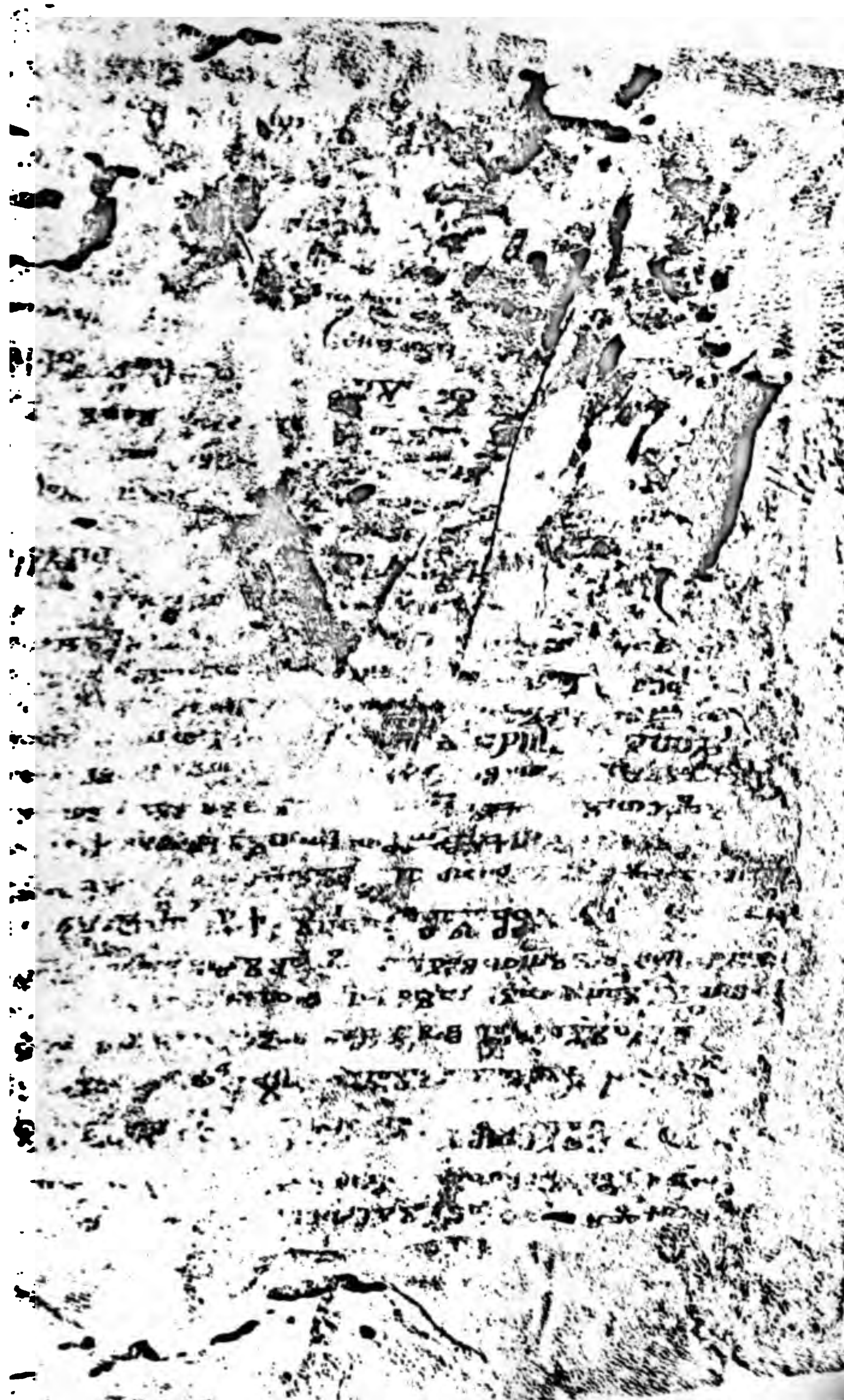
Za Královskou Českou Společnost Náuk:

Dr. V. E. Mourek,
hlavní tajemník.

Dr. W. W. ryt. Tomek,
předseda.

Dr. Jan Gebauer,
posuzovatel.

Dr. Frt. Pastrnek,
posuzovatel.

Pražské zlomky, str. I. A

Pražské zlomky, str. I. B.

Předmluva.

Přítomný spis jest dalším příspěvkem k poznání díla našich slovanských apoštolů, Cyrilla a Methoda, jež v prvních svých počátcích utkvělo, jak známo, na českomoravské půdě. Ač mu nebylo popřáno, aby se zde utěšeně dále rozvíjelo a zmohutnělo, nebyli přece Čechové při dalších jeho osudech docela stranou. O tom nás poučují právě dvě památky, o nichž se zde pojednává. Kdežto však druhá památka — Pražské zlomky — pochází, jak uvidíme, přímo od Čechů a byla psána na české půdě, jeví se nám účastenství Čechů při první památce, Kijevských listech, přihlížíme-li též k jazykovým zvláštnostem několika jiných památek téhož neb podobného rázu, v jiném poněkud světle. Na základě některých zvláštností jazykových dospíváme totiž k závěrku, že Čechové měli i v jiných krajinách, daleko od své vlasti, značné zásluhy o další vývoj hlaholského písemnictví, totiž na srbskochrvatské půdě. Jde zde bezpochyby o jednotlivé učenníky arcibiskupa Methoda, kterým se bylo uchýliti z Moravy na jinou půdu po jeho smrti, poněvadž se nechtěli vzdáti toho, čemu se byli od něho přiučili. Řecká legenda nám o předních učennících Methodových vypravuje, že se uchýlili hlavně na jih do Bulharska; ale o všech to neplatí, a tak se ku př. neděje o Gorazdovi žádná zmínka, že by byl šel též do Bulharska. Několik z nich volilo jiné krajiny. Věděli totiž, že slovanská bohoslužba je též zavedena u Chrvatů, a tam se tedy odebrali. Zdá se, že to

byli hlavně účenníci Methodovi českomoravského původu. K jich činnosti na chrvatské půdě poukazují právě, jak uvidíme, i Kijevské listy. Pro nás Čechy mají tedy tyto dvě památky, o nichž se tuto pojednává, velkou důležitost. Ovšem se dosud hlasy slavistů ještě doccla nesrovnávaly v tom, jeví-li se skutečně jakási účast Čechů v našich památkách, či jen třeba v jedné z obou. Doufám, že se mi podařilo v přítomném spise dokázati, že tyto pochybnosti nejsou nijak odůvodněny.

Jest mi zároveň milou povinností, vysloviti zde díky p. dvornímu radovi prof. *J. Gebauerovi* a p. prof. *Fr. Pastrnkovi* za pečlivé posouzení tohoto spisu, a Král. České Společnosti Náuk za přisouzení honoráře a za vydání spisu nákladem jubilejního fondu, jakož i za to, že — uznávajíc potřebu nových snímků Pražských zlomků — dala je pořiditi a k mé práci připojiti, tak že se splnilo přání všech slavistů, kterého jsem se dotekl v Úvodě na str. 2. Při tom náleží zásluha hlavně p. generálnímu tajemníku Společnosti, prof. *Václ. E. Mourkovi*, na jehož ochotu hlavně i ve vědeckých otázkách vždy se může čítati, jakož i p. třídnímu tajemníku, prof. *Jos. Kalouskovi*, který vše obstaral, čeho při tom třeba bylo. A tu pak náleží dále díky Jeho biskupské Milosti ThDru *Františkovi Kráslovi* jakožto knihovníku kapituly Svatovítské, a p. P. *Jindřichu Skopcovi*, adjunktovi knihovny kapitulní, kde se zlomky chovají, za laskavou ochotu, s kterouž umožnili tuto reprodukci.

Na snímcích můžeme pozorovati, jak jsou naše zlomky valně porušeny; hlavně platí to o str. I. A. a II. B. Jak známo, byly naše listy pevně přilepeny jeden vedle druhého k vnitřní straně zadní desky latinského rukopisu, obsahujícího Zjevení sv. Jana, skutky apoštolské a listy sv. Pavla. Jejich jinak již dosti porušené a vybledlé písmo utrpělo značně tím, že listy musily býti odlepeny, aby se i spodní písmo mohlo poznati, a sice utrpěla hlavně str. I. A. a II. B., které právě lpěly na desce. Zvláště o str. II. B. udává Šafařík, že vlastní hmota inkoustu zůstala s větší části lpěti na dřevěné desce či na

vrstvě klíhové; jen tu a tam povolil klíh od desky a vzal s sebou též inkoust jednotlivých liter. Pomocí zachovaného písma na desce bylo Šafaříkovi možno písmo této stránky úplně přečísti. Mimo to použil při ní chemických reagenčních tekutin, při čemž písmo zcela zřejmě vyniklo na okamžik, za to však za několik dní začalo již blednouti, pročež musil býti dán tento list ihned mezi dvě skla a okraje se zalepily, aby vzduch neměl přístupu (Šafařík, Glag. Fragmente, str. 27). Na str. I. A. nebylo pro povahu inkoustu chemické obnovení písma možné (a sice nereagovalo ani původní, vyškrabané písmo, jest to totiž palimpsest). Aby se písmo, pokud možno, co nejvíce zachovalo, byly listy odlepeny jenom na sucho, ne snad navlhčením, jinak by bylo, zvláště na prvním listu, utrpělo velkou pohromu (str. 28).

Šafařík četl docela správně, a sice se mu podařilo, jak již podotčeno, text čtvrté stránky (II. B.) úplně přečísti, kde my nyní na snímku z uvedených příčin nemůžeme s náležitou zřetelností vše rozeznávati. Text na druhé a třetí stránce je takřka neporušen, za to na první stránce (I. A.) nemohl Šafařík vše přečísti, a to se ani nám nyní na snímku nepodaří. Nejvýš můžeme tu a tam sledy jednotlivých liter pozorovati, ale souvislého textu se všude nemůžeme dodělati. Jen ve dvou případech předpokládám s větší pravděpodobností a sice jednou i na druhém zlomku ь, kde Šafařík četl ъ, tak že i druhý zlomek zná obě polohlásky, ač již dává přednost polohlásce ъ (totéž platí na př. o mladší části Zogr.).

Ač listy utrpěly takovou zkázu, je přece jich písmo na jednotlivých místech tak dalece zachováno, že můžeme zcela dobře jeho ráz posuzovati, a to i na první stránce (I. A.). Vidíme zřetelně, že písmo obou stránek prvního listu, pocházející od dvou písařů, je pozdější, nežli písmo druhého listu, pocházející od jednoho písaře (st. II. A. a II. B.).

Dne 17. prosince r. 1855 přednášel Šafařík poprvé o povaze a obsahu tehdy nově nalezených dvou listů pergamenových

na všeobecnou žádost v král. Společnosti Náuk. V jejích publikacích vyšla pak jeho důkladná práce o těchto zlomcích (Abhandlungen der k. böhm. Gesellschaft der Wissensch., V. Folge, 10. Band, r. 1857.). Slavná král. Společnost získala si již tedy mnoho zásluh o prozkoumání našich památek, a zůstala jen věrna svým stkvělým tradicím, dala-li i nyní důkladné jich snímky pořídití. O těchto budiž ještě podotčeno, že bylo dovoleno, aby se skla, mezi nimiž se zlomky chovají, při fotografování odstranila, poněvadž by byla jinak trochu vadila. Takto bylo možno pořídití fotografie, jakých lze nyní nejlepšími apparáty docíliti. Potom ovšem se snímky daly zase mezi skla.

Václ. Vondrák.

Úvod.

Výklad nějaké památky a sice filologický výklad v nejširším toho slova smyslu — jest zajisté nejpřednější úlohou jazykovědy. Výklad takový závisí obyčejně — ač ne vždy — na tom, jak daleko již jazykozpyt vůbec dospěl. Ovšem, kdybychom dle toho, jak se dosud vykládaly *Kijevské listy* a *Pražské zlomky*, chtěli souditi o stupni vývoje slavistiky v poslední době, nemohli bychom s tím býti asi příliš spokojeni. Výklady ty se ještě tak rozcházejí, že by ten, komu by se jen jich výsledky staly známy, zajisté musil žasnouti nad takovou pestrostí. Není takměř země, nyní neb v dávnějších dobách Slovany obývané, kde by se bylo nehledalo původu Kijevských listů, k nimž se obyčejně vždy i Pražské zlomky přibíraly. Jen snad na Rusko a a Lužicko se při tom ještě vážněji nepomýšlelo, pokud mi známo. Některé zvláštnosti staroruských památek se nicméně již srovnávaly s Kijevskými listy.

Při tomto méně uspokojivém stavu naší otázky nesmí se přehlížeti, s jakými obtížemi jest jazykozpytci zápasiti v podobných případech vůbec, zvláště ale u výkladu památek, z nichž se nám zachovaly celkem jen nepatrné zlomky. Kromě toho třeba pamatovati na to, že nemáme vlastně dosud podrobnější práce, která by byla přihlížela ku všem důležitějším jazykovým a palaeografickým zvláštnostem našich památek, nemáme zkrátka monografii o Kijevských listech a Pražských zlomcích. Všecky dosavadní úsudky a práce týkající se těchto památek mají více méně ráz příležitostných poznámek (vyjma Šafaříkovo vydání Pražských zlomků). Sem patří poznámky *Miklosichovy*, *Geitlerovy*, *Jagićovy* a jiné ještě z nejposlednější doby. Tím se ovšem stalo, že se přehlédly význačné jazykové zvláštnosti. Chci zde jen podotknouti, že se ku př. v Kijevských listech vyskytuje v nom. pl. zájmena osobního

jen tvar [illegible] nikdy však [illegible] což nám, jak uvidíme, s jinými zvláštnostmi ukazuje zcela zřetelně, kde jen můžeme hledati původu této památky.

Nemohu ovšem tvrditi, že bych byl v této práci vysvětlil snad všecky záhady spojené s našimi zlomky. Tolik ale smím snad říci, že nebude již budoucně možno rozcházeti se tak ve výkladu těchto památek, jak se to dosud dělo. Na základě této práce nemůžeme již tvrditi, že by byly Kijevské listy s Pražskými zlomky vznikly na téže půdě, řekněme ku př. někde v Čechách. Společné bohemismy *c* a *s* třeba jinak vysvětliti a sice v souvislosti s podobnými bohemismy jiných památek. Kdežto lze dokázati, že Kijevské listy mohly býti psány jen na jihu, vznikly pražské zlomky v *Čechách*, a sice jak mnohé okolnosti tomu nasvědčují, v době *sázavské*. Pro nás jest to tedy nad míru důležitá památka, neboť nás poučuje nejen o *ritu* v klášteře sázavském, nýbrž i o *slovanském písmě*, kterého se tam užívalo, o čemž jsme dosud ovšem nic bezpečného nevěděli.

Pro důležitost památek připojují se podrobné seznamy všech slov, vyskytujících se v nich. Doporučovalo by se ovšem též, aby se připojily snímky Pražských zlomků, neboť snímky v Šafaříkově vydání nevyhovují již, tak že máme vlastně jen jeden, který uspokojuje, a sice u Geitlera (Die albau. u. slav. Schriften).

I. Kijevské listy.

V Kijevských listech vyskytují se, jak známo, některé jazykové zvláštnosti, které by mohly — jak se aspoň na první pohled zdá — značně usnadniti odpověď na otázku, kde památka ta vznikla. Ovšem jenom v případě, že bychom mohli tyto zvláštnosti zjistiti hned již v prvotním slovanském překladě latinského originalu — že jest to překlad z latiny, o tom se ovšem nemůže pochybovati. Bohužel, nelze toho zjistiti, spíše můžeme dokázati, že naše památka je přepis starší slovanské předlohy a sice snad již kolikátý, a že se zvláštnosti, o kterých jsme se zmínili, dostaly teprv při přepisu do této památky. Tím ovšem není již odpověď na naši otázku tak snadná, jak se zdála, ano, stává se ještě tím složitější, že se vyskytují v této památce i jiné zvláštnosti, které poukazují zase k jinému jazyku a které se sem, jak níže ukážeme, dostaly též jenom přepisovačem či přepisovači.

Než vraťme se k zvláštnostem prvního druhu. Jsou to známé bohemismy *c* (za *št*) a *z* (za *žd*), které se arciť i jinak — bez českého vlivu — vykládaly, ale pokud můžeme sledovati vývoj a vzájemný poměr slovanských jazyků, nelze nám jinak, nežli v nich viděti skutečné bohemismy. Kdybychom tedy v Kijevských listech mohli viděti hned prvotní slovanský překlad, pocházel by od nějakého Čecha neb Moravana, jehož působením by se byly tyto bohemismy sem dostaly. *Ale pak by se zde nemohlo vyskytovati slovo* тєчзанъ *IVb 10—11, neboť žádný Čech by tak nemohl napsati v prvotním svém překladě místo* щєчзанъ. Z toho vychází na jevo, že to nemůže býti prvotní slovanský text (překlad), avšak není tím ještě dokázáno, že se bohemismy dostaly až při přepisu do památky, neboť mohlo by se též na to pomýšleti, že v předloze bylo již *c* a *z* a tedy i щєчзанъ a že teprv přepisovač udělal z toho тєчзанъ. O tom budeme sice ještě doleji uvažovati, zde

však můžeme hned podotknouti, že by takový výklad nebyl příliš pravdě podobný, kdybychom zároveň předpokládali, že tato poslední předloha obsahovala právě *prvotní* překlad Čechem pořízený. Kdyby byl totiž Čech pořídil tento překlad, nalezli bychom zde zajisté i některé ústupky češtině po lexikální stránce, tak jak to shledáváme v jiných památkách, které vznikly za podobných podmínek, jako ku př. v Pražských zlomcích,[1]) v církevněslovanské legendě o sv. Václavu.[2]) Avšak o nějakých lexikálních bohemismech není v Kijevských listech ani stopy: nemáme zde ani jediného výrazu, který by nám zřetelně a bezpečně poukazoval k češtině. Naopak, po lexikální stránce ukazuje památka, jak uvidíme, zcela jinam.

Jinak ovšem, předpokládáme-li, že předloha s bohemismy neobsahovala zároveň prvotní překlad, nýbrž že to byl již přepis Čechem pořízený. Přepisovač této mohl předělati цоузимъ v тоузимъ a netřeba pozastavovati se nad tím, že záměna ta nezasáhla i některé jiné případy, neboť u všech těchto rozcházel se jazyk přepisovačův, jak uvidíme, s církevní slovanštinou, tak že, nechtěl-li se vrátiti přepisovač k této, bylo mu zůstati při bohemismech *c* a *s*. Pro příslušné hlásky své mateřštiny neměl ještě grafického výrazu v písemnictví tohoto druhu. V mateřštině posledních přepisovačů mělo slovo to ovšem *t* v násloví: u Srbochorvatů, o něž jde, zní totiž slovo to *tuđi*.[3])

Na základě těchto — a jak uvidíme, ještě jiných úvah — dospíváme k výsledku: ***v prvotním slovanském znění Kijevských listů nebylo bohemismů; tyto se sem dostaly teprv při přepisu.***

[1]) Poslední jich přepis byl *Čechem* pořízen, jak uvidíme.

[2]) Původce jejího prvotního textu byl *Čech*.

[3]) Již ve svém spisku „Zur Kritik der altslov. Denkmale“ (Sitzungsber. víd. akad. fil. hist. tř. sv. CXII. 1886, str. 775, či 35) vykládal jsem slovo тоуждь vedle штоуждь z **tjudj-*, kde vlivem druhého *j* první též zaniklo. Nyní podává *Meillet* týž výklad: La dissimilation de *j* par un autre *j* (Etudes sur l'Etymologie et le vocabulaire du vieux slave I. Paris. 1902, str. 175). Oba tvary штоуждь i тоуждь vznikly tedy nezávisle na sobě, jen стоуждь je mladší než штоуждь, z něhož vzniklo a sice vlivem následující skupiny жд. Jak jsem ukázal, převládá тоуждь v starších památkách, výlučně je v *Mar.*, *Assem.*, *Sav.* kn., v *Zogr.* je jednou штюждь (Jan 10. 5) a dvakrát тоуждь, v mladší části (Zogr. *b*) je jen toto. I *Glag. Cloz.* má výhradně тоуждь. Naproti tomu má *Supr.* jen jednou тоуждь рождение a jinak veskrz jen штоуждь a стоуждь. Kolísání pozorujeme též v *Euch. sin.*, kdežto v *Žalt. sin.* je zas jen výhradně тоуждь. Vůbec můžeme tedy předpokládati, že v památkách poukazujících k srbsko-chorvatské půdě je тоуждь a bezpochyby bylo tak i v sousedních bulharských krajinách. V památkách, poukazujících spíše k východnímu Bulharsku (a k jižnímu) převládá zase, jak se zdá, шт a ст v tomto slově.

Že jest to vůbec přepis, vychází i z následující okolnosti na jevo. Již dříve jsem předpokládal, že prvních sedm řádků na l. IIb psala jiná ruka než ostatní část památky (nehledě k první stránce, na které se nám jeví vůbec docela jiné písmo). P. Grunskij mě příležitostně upozornil, že dle jeho náhledu pochází celá předcházející část, tedy od l. Ib ř. 1. až l. IIb ř. 7. včetně, od jiné ruky. Jakožto důvod uváděl, že se zde nosovky jinak píší nežli v ostatku (totiž se zakrnělou druhou částí). Při bedlivém ohledání přesvědčil jsem se, že se věc skutečně tak má, a mimo to pozoroval jsem i následující odchylky:

Ač tato první část nebyla asi později psána, než to, co následuje, má její písmo přece proti ostatku ráz *trochu pozdější* hlaholice. Jeví se to v tom, že ⰳ zde stojí skoro vždy přímo, kdežto v ostatní části je častěji ještě trochu nakloněno na levo. ⰳ nemá někdy háček na levé straně, ku př. ve slově апостолоу I. *b* 20; петроу I. *b* 21; obyčejně je zde místo háčku slabá zanikající čárka, z níž takřka zbývá jen i nepatrný bod; v druhé části je čárka tato vždy zřetelná a mimo to mívá někdy ještě i háček. Taktéž druhá část samohlásky ⰵ nemá u prvního písaře žádnou příčnici. Kličky u všech liter jsou obyčejně nahoře rovně seříznuty, tak u ⰴ, ⰸ, ⰳ atd. K vůli souměrnosti pozoruje se to tu a tam též i u dolejších, a tím nabývá tato hlaholice poněkud rázu hranatosti. Obě kličky u ⰿ dosahují zde jednou již až dolů a sice ve slově тальце II. 5 (inicialka). ⰵ má prostě dvě příčnice z nichž hořejší přesahuje na pravo; v druhé části však se končí často háčkem, jenž se zde *nikdy* nevyskytuje v první části.

Máme zde tedy písmo dvou písařů, ale přece můžeme u obou pozorovati celkem týž systém znamének nad samohláskami, o němž ihned budeme blíže pojednávati. Každý z obou uchyloval se, stalo-li se vůbec tak, jen zase obyčejně svým způsobem. Vysvětlíme si to nejsnáze jen tak, předpokládáme-li, že tento systém byl již v předloze.

A tak svědčí zřejmě více okolností pro to, že zde máme před sebou *přepis* jiné slovanské předlohy.

Kde vzniklo původní, slovanské znění Kijevských listů? Lze s velkou, jak myslím, pravděpodobností dokázati, že vzniklo u *pannonských Slovinců*, tedy někde u Blatného jezera, kde panoval kdysi Kocel, nebo spíše trochu jižněji od tohoto území v krajinách kajkavského nářečí. *Jsouť jakési vnitřní vztahy mezi Kijevskými listy a mezi Frisinskými památkami, které poukazují k témuž území, k týmž literárním podmínkám.* Ve svých „Studiích z oboru církevně-slovanského

písemnictví" (Rozpravy české akademie, tř. III. č. 20, str. 48, viz i str. 64.) ukazuji právě, že *Frisinské památky* vznikly na tomto území, hlavně na základě výrazu *šmach*, na který se mi podařilo konečně přijíti. Již ve svém vydání těchto památek upozornil jsem dále na to, že je v nich tu a tam označen přízvuk a že máme konečně v *Kijevských listech* vedle různých znamének nad literami, jež dílem snad napodobují řecký přídech, též čárky, které se opakují na téže slabice, ku př. водáзь Ib 5; II. 12; Vb 18; отъдáзь IVb 10 дáзь VII. 16; прéсвятъ IIb 19 a III. 10, vedle toho ovšem i просвятъ II 7; III 3 a IV 2 (Frisinské památky str. 88.). Předpokládaný přízvuk ve Frisinských památkách odbyl *Jagić* trochu lehce: „Die Annahme von Accenten (s. 36—37) führt eigentlich doch zu keinem Resultat, sie treibt nur den Verfasser zu allerlei Unwahrscheinlichkeiten, wie z. B. die Betonung nom. *národ*, acc. *duší*. 1. Pers *verují* ganz verzweifelt aussehen" (Archiv für slav. Phil. 18, str. 600). Avšak k tak negativním výsledkům náš výklad přece nevede, jak ihned uvidíme.

Od té doby zabýval se přízvukem Kijevských listů *Карнискій*, Н. (Объ удареніяхъ во кіевскихъ глаголическихъ отрывкахъ. Изв. рус. яз. VI. 3, 281—289), který uvádí některé doklady a srovnává též jich přízvuk s jinými památkami. Karinskij dospěl k výsledku, že znaménka ' ' ^ (o obloučku obráceném otvorem nahoru se nezmiňuje) označují zde *přízvuk* a že pocházejí — z řečtiny; ^ odpovídá prý řeckému circumflexu. Tyto druhy přízvuku nekladly se dle jeho skutečných odstínů, nýbrž dle jistých pravidel pravopisných, jež byla částečně v souvislosti s řečtinou. Karinskij srovnává pak některé případy s památkami — pozdějšími, někdy až z XVI. věku. V okolnosti, že přízvuk zde někdy souhlasí se současným *ruským* a *bulharským*, vidí důkaz, že se nám v něm obráží právě živá mluva. Takové výsledky nemohou ovšem naprosto uspokojiti. Má zde i chyby jako прінесеньí 5krát (str. 287) kdežto v památce je 5krát принесеньѣ (či принесеньі). což je, jak uvidíme, něco zcela jiného.

Dále *Грунскій*, Н.: Къ исторіи удареній въ памятникахъ древнецерковнославянскаго языка Р. Фил. В. XLV 32—34), který poukazuje na některé shody v církevně-slovanských verších IX—X. stol. (o nichž pojednal Соболевскій, Мин. Сб. 1900) a v Kijevských zlomcích, ku př. віси vedle висíмъ a виси, висѧ. Jak mi však autor sám ústně sdělil, nepřikládá již tomuto žádné váhy.

Chceme-li dobře pochopiti význam značek Kijevských listů, třeba nám též přihlížeti k Frisinským památkám a k staroněmecké grafice,

jejížto vliv se zde všude jeví. Za základ může nám posloužiti, co *W. Braune* ve své „Althochdeutsche Grammatik“, zweite Auflage 1891, § 8, pozn. 2. v tomto ohledu praví: „Sporadische circumflexe oder acute über langen vocalen finden sich in sehr vielen denkmälern. Ganz systematisch ist aber dieses mittel erst von Notker [4]) angewant, welcher jeden hochbetonten langen vocal durch circumflex, jeden hochbetonten kurzen vocal durch acut bezeichnet und auch auf lange vocale der nebensilben sehr oft den circumflex setzt (vgl. Beitr. 2, 127 ff.; Zs. fdph. 14, 129 ff.). [5]) Die spuren dieses Notkerschen Systems finden sich in vielen schriften des 11. jh's, am vollständigsten bei Will. (Zs. fdph. 10, 217).“ Circumflex se dělal tak, že se šikmá čárka nahoře náhle neb zvolna, často i kyjovitě, zahnula. Šel-li tento záhyb až dolů do polohy, kde levá čárka počínala, nabýval tento circumflex podoby šikmé neb rovně stojící stříšky, tedy: ˆ ˆ ^ a jiné ještě variace. Tak se naznačuje délka třikrát v tak zvané reichenavské zpovědní formuli z IX.—X. stol. (rkp. víd. dvorní knihovny, cod. 1815, na l. 13b—14a): *gidâhtdin*, *dâhda* a *dâr*. Jinak se zde označuje přízvuk jednoduchou šikmou čárkou, zvláště při *ĺh*, kde bývá čárka někdy nad l, někdy na pravo, třeba i nad *h*. Jak uvidíme, setkáváme se s něčím podobným v první Frisinské památce. Podobně nalézáme v tak zv. Sangaller Glaube und Beichte I, jejížto snímek máme u *G. Könnecke*: Bilderatlas zur Geschichte der deutschen Nationalliteratur. 2. Aufl. 1895 na str. 18. Je zde *uuîs* ř. 19; *firmîdin* ř. 26 a *nû* ř. 37, tedy vesměs dlouhé hlásky, na krátkých slabikách jen ́. Přechod čárek se slabým háčkem na konci k čárkám bez háčku, jak to máme v 1. Frisinské památce, vidíme též v Tatianově Evangelienharmonie (kolem r. 825), viz Könnecke str. 10. Různé variace znaménka pro délku pozorujeme v *Otfriedu* († asi 875) (Könnecke str. 13.) Zde vidíme, jak se někdy nekladlo znaménko přesně na samohlásku, kam náleželo, nýbrž jinam, hlavně na následující písmě

---

[4]) Tento zemřel r. 1022.

[5]) Zde se praví: „Die Bezeichnung des Worttones durch Accente, sowie die durchgreifende Anwendung von Accenten überhaupt scheint erst durch *Hrabanus Maurus* (tento žil 776—856) eingeführt worden zu sein. Dieser gebrauchte den *Circumflex* zur Bezeichnung der *Länge* auf *betonten* wie *unbetonten* Vocalen, den *Acut* wendet er auf *kurzen* Vocalen an, um eine kurze Silbe als *betont* darzustellen. Diesem Gebrauche folgten nun auch seine Schüler jedenfalls von *Hrabanus* dazu angehalten . . ., aber vollständig durchgeführt findet sich diese Accentuation erst bei *Notker*, während vor ihm *Otfrid* (též žák Hrabanův) nur die Haupthebungen des *Verses* durch *Acut* ausgezeichnet hatte.“

ku př. *fuů* m. *fůn* (předposlední ř.), *siňgit* m. *singit* (poslední ř.), což nalézáme i jinde, hlavně ku př. v I. Frisinské památce.

Přejdeme-li nyní k této, třeba především vytknouti, že zde máme dvojí druh znamének: *pouhé čárky* a čárky s *kyjovitým háčkem*; mezi tím jsou ovšem, jak již naznačeno, povlovné přechody. Bohužel nelze na 1. snímku mého vydání tyto jemné rozdíly všude zřejmě stopovati, poněvadž reprodukce tohoto listu je provedena kamenotiskem. Za to můžeme vše lépe rozeznávati na fotografickém snímku, který chovám u sebe, a na fotografických negativech, které jsou majetkem české akademie v Praze. Zde vidíme dosti zřejmě háčky lišící se od ostatních znamének, obyčejně i polohou, v následujících slovích: ſivuoť ř. 9, zde se tedy naznačuje délka i přízvuk a sice tento zcela pravidelně (slovinsky ještě nyní *živót*),*) *vuěs* (cksl. вѣсь) ř. 20, *milostivî* ř. 21, tyto dva případy je ostatně viděti i na snímku v uvedeném vydání. Dle toho sem tedy ovšem patří i *milostiuví* ř. 2, kde je na fotogr. snímku spíše čárka. Dále sem můžeme počítati *spê* ili *nespê* ř. 17. Pochybné je *vúede* ili *nevuéde* ř. 14, kde spíše musíme předpokládati jednoduché čárky označující přízvuk. Na druhé stránce nemáme žádného příkladu, o kterém by se nemohlo pochybovati, snad ještě *mô* ř. 6 (30) dvakrát, jinak je zde často slabý háček, ale také čárky bez háčku. Na všechen spůsob můžeme říci, že kdo tuto památku přepisoval, nebyl si již dobře vědom platnosti těchto znamének, nevěděl, že jednoduchá čárka znamená *přízvuk*, oblouček či stříška *délku* Proto dobře mezi těmito znaménky nerozeznává, splývají často u něho dohromady. Ostatně se tomu nemůžeme diviti, neboť tak nalézáme často i v staroněmeckých rukopisech, u nichž jsme na jeden příklad upozornili nahoře. Co se týče jednotlivých případů označeného zde přízvuku, mohu jednoduše odkázati ku str. 36—37 onoho vydání. Chci jen vytknouti, že nemůže býti náhodou, máme-li zde třikrát *živót*, tedy jako nyní v slovinštině. *Národ* 28 je i nyní v slovinštině, ano i v uhersko-slov. nářečí (Rad 48, str. 156), nenahlížím tedy, proč by to nebylo mohlo býti v slovinštině někdy již řekněme v 9—10. stol. Zcela slovinsky zní i *otčê* ř. 28; *tvorió* I 22 a 24 odpovídá zcela dobře nynějšímu *tvorím* atd. *Tvóimi* ř. 32 je třeba na str. 37 ř. 9 uvedeného vyd. opraviti, neboť na snímku je *tvoími* (obdobně i v Kijevských listech, jak uvidíme).

Nemůžeme zde ovšem očekávati přesné pravidelnosti, které i jinde nenalézáme v podobných případech. Přepisovač znaménkům

*) Jest to též původní přízvuk, rusky живóтъ, čakavsky: „živôt,“ životъ (též *i* bylo původně dlouhé, štok. ovšem nyní život, živòta).

mnohdy asi ani nerozuměl. Tak se zde setkáváme velmi často s přízvukem na začátečním velkém i malém *i*, i když je to pouhá spojka. Jakou platnost má zde v posledních případech toto znaménko? Není to asi nic jiného nežli pouhé mechanické napodobení grafiky německých zpovědních formulí. Jak jsem nahoře podotkl, je ku př. v reichenavské formuli *Ih* skoro vždy tak psáno. Kdo četl častěji takové německé formule, nemohl si pak *i*(*I*) na začátku slova a samo o sobě jinak představiti nežli s čárkou onou, kterou se ovšem zde původně naznačoval přízvuk.

V *druhé* Frisinské památce jsou velmi vzácné případy s přízvukem, totiž: *neprigemliòki* ř. 3—4, kde se jeví též slovinský přízvuk, pak *nicakofé* ř. 70. Na tento výraz upozornil již *Valjavec* v Archiv für sl. Phil. V, str. 161, pojednávaje o slovích s dvojím přízvukem jako *bòmè* z *bog me*, *dòklèr* z *doklè lè*, *kàmèr* z *kám lè* a pod. dále: *nikàkèr*, *nikòkèr* (mon. fris. II, 70: *nikakofé* d. i. *nikakožè*). Z toho vychází na jevo, že také *že* mohlo míti přízvuk, jak je právě v našem příkladě naznačen. Tuto zajímavou poznámku Valjavcovu jsem bohužel přehlédl vydávaje Frisinské památky. V *ugotouleno* 64 je asi sotva naznačen přízvuk, spíše patří čárka jakožto pouhá grafická zvláštnost k samohlásce *u*, jak to několikrát nalézáme i v první památce a jinde.

O *třetí* památce nemůžeme zde v tomto ohledu více říci, nežli co nalézáme ve vydání na str. 37. Znaménko nad *e* v *bdê* ř. 32. souhlasí dosti s obyčejným znaménkem pro délku v staroněmeckých rukopisech, jen že je dolejší konec zahnut na pravo. Totéž znaménko máme ve slově *Tigefe* II ř. 41 nad písmenem *i*.

Přejdeme nyní ku znaménkům v *Kijevských* listech. Celkem máme zde trojí druh: pouhé čárky, pak obloučky, které jsou otevřeny nahoru nebo dolů, v kterémžto případě ovšem tvar obloučku obyčejně přechází ve tvar stříšky se špičkou nahoře ˆ. Jakožto čtvrtý druh znaménka přistupuje k tomu ještě čárka s levé strany na pravou dolů svislá ˋ. Znaménko to (gravis) vyskytuje se ovšem jen v jistých případech, jak uvidíme. Můžeme zde hned podotknouti, že to vše je výsledek vlivu jak *staroněmecké* grafiky tak snad i *řecké*.

Pouhá čárka naznačuje jednoduše přízvuk a sice jako v staroněmeckých památkách (a i v řeckých) obyčejně na krátkých slabikách. Přízvuk ten, jak je zde v Kijevských listech označen, odpovídá pravidelně nynějšímu slovinskému, ovšem jak se v určitém jeho nářečí jeví. Z toho můžeme též souditi, kde asi památka ta původně vznikla.

Ze *slovesných* tvarů sem patří: **наслѣдовáти** VII, 17, v slovinštině u těchto sloves týž přízvuk, jako *nasadováti*, *napredováti* atd., ve štokavštině naproti tomu: *nàsljedovati*, *-dujêm* (*nàšljedovati*, *-ujêm*), rusky *наслѣ́довать*, kde tedy vidíme původní přízvuk. **веселúмъ** Ib 5, tak i nyní slovinsky *veselíš* (Rad. 93, str. 181), u uherských Slovinců (str. 196) a u kajkavců (Rad. 94, str. 27). Tak i rusky: *веселúшь* (P. Boyer, de l'accentuation du verbe russe, p. 36), štokavsky ovšem již *vesèliti*, *-lîm*.

I jinde jeví se zde ještě starý přízvuk souhlasně s nynější slovinštinou. Nahoře jsme uvedli **прóсимъ** IIb 19 a III 10; slovinsky též *prósim*, *prósiš* (Rad. 94, str. 34). Rusky též *прóсимъ* (1. os. *прошý*), štokavsky *pròsiti*, *prȍsîm*.

Taktéž **мóлимъ** III 3, kajkavsky též *mólim*, *móliš*, *mólimo* (Rad. 94, str. 93) a jinde. Valjavec udává Rad. 93, str. 160: *molíš* . . . *molí* tako samo u Kostelca, inače *mólim* i *mòlim*; štokavsky *mòliti* *mȍlîm se* a rusky též *мóлимъ*.

възьмéмъ IIb 22, v slovinštině ještě nyní *otmèmo*, *otmète* (Rad. 65, str. 2) pak *prejmẽ*, *prejmèmo* (ib. str. 3), v štokavštině na př. *ùzēti*, *ȕzmêm*, rusky *возьмý*, *возьмýмъ*.

Zajímavé jsou imperativy: **очúсти** IIb, 17; **постáви** IIb 7 a **оуслúши** IIb 21, u uherských Slovinců též *čísti*, *očísti*, na př. z grejhov moji me očísti (Rad. 102, str. 143), rusky též *чúсти*, štokavsky *òčistiti*; slovinsky nyní: *postávi* (Rad. 102, str. 130), štokavsky *pòstaviti*; slov. *uslíšati*, *-slîšim*, imper. *uslìši*, štok. *ùslišiti*, rusky *услы́шать*, *услы́шь*.

Starší přízvuk proti nynějšímu zachoval se ještě v těchto imperativech:

оутврьдú VIb 19—20, **сътворú** VIIb 15, **заштитú** VIIb 23 a **свѧтú** Ib 11, v uherské slovinštině nyní již *tvôri*, *stóri* (Rad. 102, str. 144), kajkavsky *tvòri*, *stvóri* (ib. str. 167) a jinde *túri*, *stúri* (ib str. 121), a kajkavsky *svéti* (ib. str. 166) krajinsky též *svèti*, *posvèti* (ib. str. 121) Za to však rusky ještě *твердú*, *святú*, *творú* a *защитú*.

S uvedeným již (str. 6) pravidelně se vyskytujícím přízvukem **подáждь** **отъдáждь** **дáждь** můžeme nyní srovnati v uherské slovinštině: *dâj*, *dâjmo* *oddáj*, *podájte* (Rad. 102, str. 147—148), taktéž i v krajinské slovinštině: *poddáj*, *obdéj* (ib. str. 135).

Pozdější přízvuk je již na **éси** IIIb 3, 8, 11; IVb 18; VI, 3; VIb 6; VII 13 a **éсмъ** IIIb 20 a IV 3. Jak vidíme, jeví se zde pravidelnost. S tím souhlasí úplně, co praví Valjavec: U kajkavštini dolazi i oblik: *jȇsem*, *jȇsi*, *jȇsmo*, *jȇste* . . ., u ugrskoj slovenštini tako-

der *jȅsem*, *jȅste* itd.“, v krajinské slovinštině však *sȗm*, *sȋ*, *jȅ* (Rad. 65, str. 33).

Srovnáme-li s tím srbské *jȅsam*, *jȅsi*, *jȅst*, *jȅsmo*, *jȅste*, *jȅsu* a staroruské *éсмь*, *есú*, *éсть*, *есмú*, *есmé*, *сýть*, obdržíme původní přízvuk *esmí*, *esí*, *estí*, *esmó*, *esté*, *sónti* (srovn. Hirt, der idg. Akzent, str. 180). *Jesí* se zachovalo ještě v maloruštině (taktéž *dasí*, *jisí*). S našimi tvary můžeme srovnati *jesem a jesim* (sum), pak *jesim*, *jesm* (sumus) a *jesi*(*es*) *Frisinských památek*.

помúлоуа IIb 11 ovšem těžko srovnati, v nynější slovinštině *pomilováti*, *ȗjem* a u uherských Slovinců též *pomilȗjem*, *ȗješ* (Rad. 67 str. 216), rusky ovšem též *помúловать* a v štokavštině *pòmilovati*. Zachoval se nám zde tedy též původní přízvuk.

U *podstatných jmen* vyskytuje se přízvuk v následujících případech:

U kmenů na *a*: сúлы akk. pl. VII 18; сúлахъ VIIb 8 (lok. mn. za gen.), slovinsky též *síla* (Rad. 43, str. 38), srbsky *sȉla*, rusky *сúла*. Zajímavý je však instr. силóѫ Ib 7. Čak. *síla*, instr. *sílun* (Nemanić, Sitz.-Ber. 105, str. 522). молúтвѫ IIb 20, slovinsky též *molítva* (Rad. 43, str. 66), štokavsky již známá odchylka: *mòlitva*, rusky však ještě *молúтва*. вѣ́ра III 14, slovinsky též *véra* (Rad. 43, str. 21), srbsky *vjȅra*, rusky *вѣ́ра*.

Z mužských kmenů na *-o* souhlasí úplně se starým slovanským a nynějším slovinským přízvukem: каáменъ Ib 3; апóстолоу Ib 20 až 21; štokavsky již ȁпостолъ; пéтроу Ib 21.

Zajímavé je óбразъмь IVb 19 (na snímku není arci čárka dosti zřetelná), slovinsky ovšem *obrȃs*, na *obrásu* (Rad. 45, str. 56), avšak v Radu 47, str. 21 praví Valjavec:

„Ugarska slovenština i kajkavština, kako već rečeno, bolje čuvaju naglas na predlogu, ali u ovoj potonjoj ima prilično takovih substantiva, koja u gen. i ostalih padežih naglas s predloga gube: *òblok*, *òbrus*, *pòsoj* itd., gen. *oblóka*, *obrása*, *posója* itd.“ Srbsky *òbraz*, dle toho ovšem není to původní přízvuk; v ruštině též *óбразъ*. Čak. však *obrás*, gen. *obràsa* (Sitzb. 104, str. 386).[7])

Ze středních kmenů na *-o* je zde jen лѣ́та Ib 2, tak i slovinsky *léta* (Rad. 57, str. 48), srbsky *ljȅto*, rusky též *лѣ́то*.

Z kmenů na *-i* jen: въ úспоꙗѣдѣ Ib 22, štokavsky též *ȉsporijed*, jakož i rusky *úсповѣдь*. Jest to tedy zde opět původní přízvuk.

---

[7]) *óbraz* není původní přízvuk, jak uznává i *Leskien* (Arch. 21, str. 338): der Hochton lag ursprünglich auf der 2. Silbe . . diese ist stets kurz: *òbraz* wange, slov. *obràz*, *obráza*, r. abweichend: *óбразъ* ‚Bild‘.

Nápadný je gen. тѣлесе II 5, neboť v slovinštině máme vůbec a v uherské zvláště gen. *telêsa* (Rad, 57, str. 67, v uherské slov.. nom. *telō*). Dle štok. *tijelo*, gen. *tjelèse* předpokládal zde *Brandt* pravidelně *tělo*, gen. *tělesè* v praslovanštině (Начерт. слав. акцент. str. 262), ovšem máme skutečně v čakavštině: *čudéso*, gen. *čudèsa* (Nemanić Sitzungsb. 105 str. 514). V množném čísle se měnil přízvuk původní, jak známo: rusky *нéбо* — mn. č. *небеcá*; *чýдо* — *чудеcá*, bulh. *небеcá*, *чудеcá*, srbsky tomu odpovídá nȅbo — *nebèsa*, *čȕdo* — *čudèsa*, *tȇlo* — *telèsa*, čak. *nebèsa*, gen. nebés (l. c. str. 514).

Neméně poutají naši pozornost tvary: оучьнание IIb 21; сънасение IIIb 4; съдрание IV 11; раздрѣшение V 15. Sem patří i genitivy: мучениѣ Ib 8; вълитиѣ IIb 7 a избавлениѣ IV 10.

Jest velká pravděpodobnost, že se nám zde prozrazuje zvláštnost uherské slovinštiny, na kterou upozorňuje *Valjavec*: U ugrskoj slovenštini dolaze riječi gradene od part. s tvorkom *n* s ̏ na zadňoj slovci: *čtenȉ* ‚lectio', *nepoštenȉ* ἀτιμία, *poštenȉ* τιμή, *pečenȉ*, *slrčenȉ* ἀπόκρυσις (Rad, 56, str. 11). Musili bychom předpokládati, že tato zvláštnost byla již tenkráte vyvinuta. Dle staré tradice psaly se ještě dvě samohlásky *-ie* s přízvukem na *í* (neb *é*), vyslovovala se však jen jedna: *ȉ*, kterážto slabika byla původně ovšem dlouhá. Že se kladl přízvuk pravidelně na první samohlásku, bylo jen náhodou. Že to nebylo zcela v pořádku, pozoroval písař též a proto psal ovšem i издрѣшениé II 10 a оцѣщениé II 8—9. Jest to zvláštnost, která se vyskytuje jen u prvního písaře (viz str. 5). V posledním příkladě jsme viděli, že již vedle přízvuku původního textu pronikl též jiný, který panoval na území, na němž přepis pořízen byl. Tak máme v srbštině: *obećánje* a v ruštině taktéž *обнщánie*, v slovinštině však *obęčanje*, *obęča*, *obęčati*. Podobně stalo se v очищениѣ III 13, což nám prozrazuje též asi již srbský přízvuk: *očìšćanje* proti ruskému *очищéнie* (též Bellosztenecz má v Gazophyl. *ochiſchénye* = očišćénje, str. 292), slovinsky je sice též *očiščenje*, ale v nářečí, v němž Kijevské listy původně psány byly, byl na koncovce, jak zde vidíme; dále v сънáсениѣ IIb 13 zaniklo úplně staré znaménko na koncovce z předlohy, chrvatsky a štokavsky *spásênje*, tedy jako v Kijevských listech, rusky však *спасéнie* a zrovna tak čakavsky: *spasénje*, gen. *spasénja* (Nemanić Sitzb. 105, str. 517); chrvatsky ještě vedle spásênje (Rad, 71, str. 99): *posnánje* ib. str. 138, *pošténje* ib. 135. *Na tomto území tedy nemohly vzniknouti původně Kijevské listy, neboť bychom dle toho nemohli vysvětliti způsob psaní jako* сънасениé, мучениѣ a pod.

Avšak koncovka -ńé byla původně zde zároveň dlouhá, neboť povstala ze dvou slabik. Proto shledáváme, že se jednou prostě jen délka označuje: оумꙑвенӥє V 15—16. Jak uvidíme, naznačuje se tímto obloučkem prostě délka, někdy ovšem i délka s přízvukem.*)

Zde konečně můžeme ještě upozorniti na роканиа̂ Ib 10, kteréžto slovo se nám i těmito dvěma znaménky prozrazuje jakožto zkomolenina, vzniklá špatným čtením předlohy. Čárka na slabice *ni* prozrazuje nám ještě výraz, který zde asi byl původně, totiž дарокани́є neb pl. дарокани́ꙗ. Větší je ovšem pravděpodobnost, že zde bylo původně дароканиє, poněvadž hlaholského písmene ѩ první část je též є, čímž nedorozumění mohlo snáze povstati. Háček na ѩ vyskytuje se v genitivu jako мѫченицѧ̂ II 14, ницѧ̂ IVb 4, сцѧ̂ VII 4, tak že v našom slově zkomolenina je dosti patrná.*)

Z *adjektiv* xde máme:

до́стоини III 12 a до́стоинꙑ VIIb 17—18. V uherské slovinštině máme jakož vůbec ve slovinštině ovšem ještě původní přízvuk zde: *dostójen, dostójno* (Rad, 119, str. 221) jako v ruštině: *достóйный*, taktéž i často v chrvatské kajkavštině *dostójen* (Rad, 121 str. 132), avšak zde se vyskytuje i *dòstojen*: „U tako složenijem adjektivima naglas često prelazi na *prijedlog*: *dòstojen* . . . *nedòstojno* . . .“ (Rad, 121 str. 135). V štokavštině též *dòstôjan*. Přízvuk tento opětující se dvakrát v naší památce prozrazuje nám zde, jak se zdá, vliv srbsko-chrvatského jazyka.

ча́стьна̂го Ib 17, v slovinštině nyní též *částen* (Pleteršnik), s tím souhlasí i štokavské *čâsnî*, rusky též *чéстный*.

U slova распотíбьнаѧ II 9 třeba podotknouti, že adjektiva s koncovkou *-iv-* mají v slovinštině obyčejně přízvuk na této příponě: *črvíva* (Rad, 119 str. 161); též v uherské slovinštině adjektiva na *-iv* a *-iš*:

---

*) Touto záměnou můžeme si vysvětliti nahoře uvedené съдравиѥ IV 11; měla se zde bezpochyby jen délka vytknouti (jako se to stalo příslušným znaménkem v оумꙑвенӥє, což jsme právě vytkli), neboť v slovinštině máme *zdrávje* (Rad. 56, str. 4), v štokavštině též *zdrȁvlje*. Než možná též, že slovo to podlehlo v onom nářečí vlivu ostatních sem přináležejících slov, která vycházela na -ńě.

*) Že bylo původně v našem textu дароканиє, tedy tvar v jednotném čísle, tomu by též nasvědčovalo v dalším pokračování: сїмь нъѝ . . . очисти. Jest ovšem nápadné, že se роканиє vyskytuje ještě v jiné památce (viz Vondrák, Zur Würdig. str. 28): истачаєми щедротами ротаниє a mimo to máme v ní (jest to kanon na sv. Václava) i srbskochrv. оранъ, tak že by i zde mohla býti jakási souvislost.

bojazlic atd. (ib. str. 215—216) a kajkavsky: *milostiven* atd. (ib. str 237). Tak i ještě nyní slovinsky *resnovît*. Naproti tomu srbsky, ku př. *mi-lostiv*, rusky милостивый. Zvláštnost ta zasluhuje zde povšimnutí.

V adjektivním tvaru вѣчьнаѩ II 13 a вѣчьны IIb 2—3 je bezpochyby ponechán přízvuk jednoduchého вѣкъ.

Značná odchylka jeví se při вѣчьнѣи IIIb, slovinsky ovšem nyní *véčen* a u Valjavce nacházím jen *vekivečnî*, *vekivečnâ* (Rad, 121 str. 140 v chrvatské kajkavštině), srbsky *vječan*, *-čna*, *-čno* (vjèčnî, -â, -nô), rusky вѣчный.

Dále ještě съ вышьнимь III 4, slovinsky též *višnji*, srbsky *vìšnjî*, *-njâ*, *-nje*, rusky вышній.

небесьскынѣ (zde gravis, o němž ještě bude řeč) IIIb 23, v chrvatské kajkavštině ku př. z ovem *nebeskèm* darom zadovolen (Rad. 121 str. 139).

Participialních tvarů s přízvukem je zde jen málo a sice тьстѧщѐ (gravis) VIb 5. *Rešetar* uvádí tvary gerundia poukazující k přízvuku na koncovce jako *brojèći*, *gubèći*, *učèći* atd. (Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, str. 199.) Snad jen nedopatřením vyskytuje se gravis ve slově вꙁвѧꙁанѣ IIb. Nic zvláštního neprozrazuje naproti tomu отъвѣщаѭ IV 18—19.

U *zájmena osobního* máme: тѣбѣ IIb 23—24; IIIb 1; IV 9; VI 2; VIb 11, slovinsky *tèbi* (Rad, 121 str. 152), v uherské slovinštině též (ib. str. 165), jakož i v chrvatské kajkavštině (ib. str. 166); štokavsky *tèbe*, rusky ovšem *тебѣ*.

Gen. тѣсе IIIb 6, v slovinštině a chrvatské kajkavštině též *tèbe* (Rad, 121, str. 152 a 166), v uherské slovinštině taktéž vždy jakožto genitiv: *méne*, *sébe*, *tébe*, jen když se užívá těchto tvarů za akkusativ, zní: *mené*, *sebé*, *tebé* (ki koli *mené* prime, ne prime *mené*. . .); při předložce však i v tomto případě: *méne*, *sébe*, *tébe*, ku př. *na méne* (Rad, 121, str. 165). Srbsky *tèbe*, rusky тебя.

Gravis vyskytuje se zase na akkusativním tvaru тѧ: молимъ тѧ̀ IIIb 21.

Ješt pravdě podobné, že se nám zde jeví vliv řecké grafiky. Tvary *me*, *te*, *se* jsou totiž i v slovinštině vlastně enklitikami (Rad, 121, str. 154), což v našem případě má naznačovati gravis. Jen po předložkách buď *na mè*, *na tè*, *na sè* neb *nâ me*, *nâ te*, nâ se a pod. (ib str. 155), v uherské slovinštině též *na mé*, *na sé*, *na té* (ib. str. 165).

Gravis vyskytuje se sice i v staroněmeckých rukopisech, ku př. v Tatianu *dèmo* (Ztschr. f. d. Altthm. XVII, str. 77), ale, jak se zdá, spíše jen sporadicky a ne pravidelně na poslední slabice (srovn. Paul,

Grundriss der germ. Phil. I² str. 393), jak to zde pozorujeme. Třeba tedy zde spíše pomýšleti na řecký vliv.

Na *enklitickém akk. mn. č.* нъ̀ vyskytuje se opět gravis a sice pravidelně: Ib 14; II 17, 21; IIb 6, 17; III 5, 21; IV 6; Vb 11; VIb 9, 20; VII 3, 12; VIIb 15.

Jednou se dostala čárka jakožto akut na polohlásku ъ: нъ́ IIIb 24.

Tvar ten má zde zřídka háček nedopatřením: нъ̂ IVb 20 (zde ovšem jakožto nominativ); Vb 17 (akkusativ) a VIIb 23 (akkus., na snímku však zde není znaménko dosti zřetelné).

Jakožto *nominativ* vyskytuje se нъ̀ ještě v těchto případech: II 20; V 14; VI 7; VII 14.

Vidíme zde zřetelně, že od posledních přepisovačů nemohl pocházeti tento systém accentuace. V předloze byl gravis dle řeckého příkladu bezpochyby pravidelně neb většinou jen tam, kde šlo skutečně o enklitiky. Přepisovači již tomu dobře nerozuměli a předpokládali, že se má neb může gravis klásti vůbec na poslední krátkou samohlásku: proto tedy jednak нъ́ IIIb 24 místo obyčejného нъ̀ a dále i нъ̀ jakožto *nominativ*, kde ovšem nejde již o enklitiku, jednak ale i несесьсцѣ̀ IIIb 23; тьстынѣ̀ VIb 5; нанаьнєнѝ IIb; сѝ VII 15. Vedle toho ovšem ještě заштитѝ VIIb 23; призьри́ II 19; сътри́ Ib 11; сътвори́ VIIb 15; оутврьди́ VIb 19–20.

Gen. нась IIb 19; IVb 11; též lok. въ нась III 14; Vb 9; v slovinštině *nàs*, *vàs* (Rad, 121, str. 152) a v chrvatské kajkavštině: *nâs*, *vâs* (ib. str. 166).

Dativ: на́мъ II 12; IIb 15; III 7, 10; IIIb 12; IV 11; IVb 2, 22; V 16; Vb 10, 18; VIb 1, 15; VII 17. Slovinsky *nàm*, *nâm*; *vàm*, *vâm* (ib. str. 152).

Gravis je ještě na akkus. množ. č. r. ž. сѝ VII 15 (Jagić zde četl chybně dohromady сі́хъ místo сѝ іхъ). Jakožto nom. pl. ž. r. vyskytuje se tvar ten ještě jednou takto: твои си слоужьбьнъ V 2. Z chrvatské kajkavštiny uvádí Valjavec nominativy pl. *sî*, *sê* (ž. r.), *sê* a v akkus. mn. č. zrovna tak (ib. str. 168). Tvar ten zní zde tedy pro ženský rod jinak nežli máme dvakrát v kijevských listech, kdež třeba jej jinak vyložiti.

Dále zde máme тò (nom. VI 8: ѣко цѣсарьство есть тò живота), slovinsky *tô* (str. 158, 167).

Possessivní zájmeno vyskytuje se zde s přízvukem v těchto tvarech: instr. jedn. č. ž. r. твоѥ́мь IIb 17; VII 16; akkus. j. č. ž. r. свою́

IIb 10; akkus. pl. stř. r. твоѣ IIIb; akkus. pl. ž. r. твоꙗ III 2; VII 18. Gen. pl. твоихъ VII 6 a VIIb 22.

Zde se nám jeví zajímavá shoda, neboť máme též ve Frisinských památkách, jak jsme se již o tom zmínili, tvoími I 32. Tak uvádí i Valjavec vedle *mòjih*, *mòjimi* též *mojìh*, *mojimì* (Rad, 121, str. 162), v instr. jedn. č. ž. r. vedle *mójo* též *mojó*, v akkus. pl. stř. r. *mòja* (též *mojâ*) a v akkus. pl. ž. r. *mòje* vedle *mojê*. Podobně i v chrvatské kajkavštině vedle *mójih*, *mójim*, *mòjimi*, *mojêmi* (str. 171—172) též *svojêh*, dat. *svojêm*, instr. *tvojèmi* (str. 173).

V ruštině máme též ještě jako i v Kijevských listech моѥю, моѥѭ (instr. jedn. č. ž. r.), моихъ (gen. lok. pl.) a i моими (instr. pl.).

Též z *čakavštiny* uvádí Nemanić: gen. lok. pl. *mojèh*, instr. *mojèmi* atd. (Sitzungsb. 108 str. 169.)

Zájmeno нашь má zde přízvuk vždy na kmenové samohlásce: нáшь IV 16; IVb 5; нáше IVb 21; нáша IIb 16; V 21; нáшими III 8; V 10—11 (instr.); нáшихъ IIIb 9—10. Tak máme ovšem i v slovinštině (Rad, 121, str. 161): *nàš*, *náše*, *náših* atd., tak i v ruštině a v čakavštině. (Nemanić, Sitzb. 108, str. 168.)

O jednoduchém вьсь zmínili jsme se při вьсемогѫщи a вьсемогы. O sobě vyskytuje se zde gen. pl. вьсѣхъ VII 7, 10, 21 a VIIb 8. S tím souhlasí úplně v slovinštině: *vsim*, na př. vsim ludém mir bódi (Rad, 121, str. 161) a v chrvatské kajkavštině: nom. jedn. č. *vès*, *vsà*, *vsȅ*, gen. pl. *vsèch*, dat. pl. *vsêm* (ib. str. 168).

Dále máme přízvuk na předložce на ve výrazu нá цѣсарьство наше IVb 21, což zde předpokládá slovanskou *proklisi*. Na vliv *českého* přízvuku nemusíme zde pomýšleti (srovn. Rešetar str. 203); zjev ten jest i jinde ve slovanských jazycích znám.

Něco podobného vyskytuje se zde ještě jednou, totiž ѝа вьсѧ дьни IIb 8, jen že je zde gravis a sice je nedopatřením umístěn na *н*.

Zmínili jsme se zde o vlivu *českého* přízvuku. Mohli bychom jej zde skutečně též očekávati souhlasně s bohemismy *з* a *ц*. Avšak zdá se, že vliv ten se zde nejeví nikde. Měli jsme sice několik případů, kterých jsme na základě daného materialu nemohli dobře vysvětliti a u nichž by se snad mohlo pomýšleti na tento vliv, tak óбразъмь IVb 19; гла́сѣ II 5. Sem by náleželo též дóстоинꙑ III 12 a дóстоинꙑмь VIIb 17—18, kdež jsme mohli ostatně viděti i vliv srbštiny. Musili bychom ovšem předpokládati, že již tenkráte — tedy někdy v X. věku — přízvuk byl v češtině celkem tak vyvinut, jako je nyní, tedy vždy na první slabice. Že ve všech případech tomu však nemohlo

tak býti, pro to máme důkazy ještě ze staré češtiny. Že v češtině začal přízvuk přecházeti již záhy na první slabiku, o tom nemůžeme ovšem pochybovati. Jsme zde vůbec ve velmi nevýhodném postavení, že ve většině případů můžeme srovnávati přízvuk, jak je nám označen v památce z 10. století, jen s moderním přízvukem slovanských jazyků. Nevýhoda tato se poněkud zmírňuje tím, že máme doklady, na základě kterých souditi můžeme, jak záhy byl již přízvuk v slovanských jazycích vyvinut tak, jak jej nyní máme, aspoň v některých. Zde třeba vytknouti nahoře uvedené případy z Frisinských památek, které se nám někdy shodovaly s Kijevskými listy.

Na všechen spůsob jevil by se vliv českého přízvuku, kdybychom jej zde vůbec mohli předpokládati, jen v míře nejskrovnější.

Onen gravis, o kterém jsme se již několikrát zmínili, vyskytuje se konečně často na spojce [illegible] totiž: Ib 6; IIb 21; III 3, 11, 22; IIIb 8 a IV 20. Jednou též na spojce [illegible] Vb 9, což nám též ukazuje, že si přepisovač již nebyl vědom původní platnosti tohoto znaménka.

Zde jsme tedy musili uznati částečný vliv *řecké* grafiky, ano mohl by snad někdo tvrditi, že vůbec vše lze jenom tak zde vysvětliti, jako se skutečně již stalo. Mohlo-li by se to připustiti v případech dosud uvedených, nemohlo by se tak státi v následujících.

Co se týče obloučků či stříšek, máme zde, jak již podotčeno, dva druhy: buď hledí otvor nahoru nebo dolů. *Co se však týče jich platnosti, nemůže o tom býti pochybnosti, že naznačovaly jedno a totéž a sice délku slabik* (někdy i přízvuk náhodou s délkou spojený), *neboť se nevyskytují nikdy na o a e, tedy na krátkých samohláskách.* Zde právě musíme viděti rozhodně vliv *staroněmecké* grafiky, ne však *řecké*, neboť v řečtině naznačuje circumflex, jak známo, vždy jen *přízvuk na délce.* O tomto znaménku délky v staroněmeckých památkách praví *O. Fleischer* (Zfdph. 14, str. 132): „Wie wir schon oben erwähnten, wird in den ältesten ahd. denkmälern nur der circumflex, aber nicht consequent, angewendet zur bezeichnung einer *grammatikalischen länge.* Er ist daher ursprünglich *kein accentus*, sondern ein auf die *Quantität* sich beziehendes grammatikalisches zeichen. Aber zu dieser bestimmung hat er sehr bald noch eine zweite übernommen, die bezeichnung eines hervorgehobenen tones; wie ja schon eine jede länge, selbst bei ihrer geringsten betonung gesanglich immer noch vollgewichtiger ist, als eine unbetonte kürze." Řeckému pravopisu odpovídá pak později Notkerův system, jenž má circumflex na přízvučných dlouhých a acutus na přízvučných krátkých slabikách,

Avšak i zde se setkáváme s četnými výjimkami, ku př. *álmahtîg, ántlizîg. ánabúrtîg* atd. (Zfdph. 14, str. 163), kde se jedná též o vedlejší přízvuk. Tak máme někdy i v témž slově odchylky, ku př. *éinúnga* a *éinunga*, *leidúnga* a *leidunga* atd. (H. Paul, Grundriss, 2. vyd. I, str. 393.)

Z tohoto znaménka délky můžeme právě bezpečně souditi, že soustava, jak se zde přízvuk a délka naznačuje, nepochází od přepisovačů, zvláště ne *od posledních — jde vlastně jen o dva — nýbrž že byla provedena již v předloze a naši přepisovači že se jí jen přidržovali.* Pozorujeme totiž, že se oba poslední přepisovači drží jistých pravidel, od kterých jen zřídka ustupují a sice *opět každý svým spůsobem, s čehož zároveň seznáváme, že přízvuk a délka, jak se nám zachovaly v Kijevských listech, nepocházejí ve všech případech z předlohy, nýbrž v některých případech od posledních přepisovačů a to jest velmi důležitá okolnost při otázce o původu naší památky.*

V *Kijevských listech nalézáme, že se píše oblouček jakožto znaménko délky na poslední slabice otvorem dolů, na jiných slabikách otvorem nahoru. Pravidlo toto bylo již v předloze provedeno.* Tak nalézáme u *prvního* písaře милостивъі Ib 6; роби́ний Ib 10; отъ грѣхъ̂ Ib 14; вѣчьнъі Ib 16; прѣдрагъий II 5—6; блаженъий̂ II 13—14; ради II 14; 16, мученицѫ̂ II 14; твоѥй̂ II 14; фелицитѫ̂ II 15; вьсемогъі IIb 2—3.

Naproti tomu: ходатаи́цѫ Ib 11; си́мь Ib 13; чьстьна́го Ib 17; законьника Ib 17—18; мученика Ib 18; оутѣ́же Ib 19; і́нокости Ib 21 až 22; намѣстьникъ II 1—2; наслѣдьникъ II 2—3; просимъ II 7; носимъ II 9; тои́же II 16; замуіти II 17; чьстимъ II 20—21; вѣчьнѣ́мь II 22; молимъ IIb 2.

Výjimkou máme jen u prvního písaře: блаженоу́моу Ib 20; бѫ̂ди IIb 5 a вьсемогъі́и II 13. Poslední příklad je jedinou výjimkou v celé památce, neboť všude jinde se zde píše nom. akk. jed. č. určitého adjektiva s koncovkou ъі(еѵ), kdežto ve všech ostatních případech se píše ъі zcela jinak, totiž ея, a sice bez výjimky, jen v nadpisu je jednou вьсесьльнъімъ VII 1—2 a jednou v koncovce ъи: принесеньѫ̂ VII 20. Jest to též pravidlo, které bylo již v předloze provedeno. Slabé sledy obdobného pravopisu nalézáme ku př. ještě v mladší části *Zogr.* (*Zogr. b.*), v jehož předloze se však psalo na konci vůbec ъі. Tak zde máme ku př. на горѫ высокѫ единъі (Mat. 17. 1); съвязана вьса вьсегъмаа. тогда ·.. ради аналиѧ (Mat. 18. 31—32); поу-

стити жены своѩ. искони же не бѣстъ тако (Mat. 19. 8); не ѩсте емоу вѣры, мытаре же (Mat. 21. 32); всѣми ѩзыкы (Mat. 24. 9).

U druhého písaře nalézáme pravidelně zase ˆ na dlouhých koncovkách na konci slov a sice v těchto případech, počínáme-li s uvedeným již adjektivním tvarem: вѣчьныі III 1; II 17—18; IV 15; Vb 7; VI 10; свѧтыі III 11; свѧтыі IIIb 19; вьсемогыі III 17; IV 2; IVb 2; V 13; принесеныі IIIb 1; IV 9; VI 2; VIb 12 a принесеныѣ VII 20. V jiných tvarech: силнѣ III 2; грѣхнѣ III 20; IV 4; тѣлеснѣ IIIb 13; нѣ IVb 20; Vb 18; VIIb 23; присноджвнѣ VII 4—5; причастьнѣ VIIb 15—16.

U druhého písaře je u této samohlásky mnoho výjimek a sice se týkají vesměs adjektivních tvarů složené deklinace, totiž: небесьскыим IVb 3; VII 18; поганьскыимъ IVb 12—13; свѧтыихъ VIb 12; VII 11; VII 21; VII 23; VIIb 9; VIIb 18; небесьскыихъ VIb 18; VII 21—22; VIIb 7—8; свѧтыим VIb 21; блаженыим VII 4; блаженыим VII 5—6; преподобьныихъ VII 9; чистыихъ VII 10; правьдьныихъ VIIb 1.

Že nebylo ˆ pravidlem v těchto tvarech, ukazuje nám небесьскыим III 2; възлюбленыим V 3—4, тьмьныихъ Vb 12 a u prvního písaře вьсемогыи II 13.

Na и na konci slov: приши IIIb 2; приши VIb 10; приши VIb 13; призьрі IVb 9; ради VI 4; VIb 18—19; VII 3; VII 6; VII 22; VIIb 1; VIIb 10; зловѣдыі VIb 19.

Na ѣ: твоеѣ IIIb 7; VI 4—5; моеѣ IVb 4; блаженыѣ VII 4; — свѣ VII 4; марiѣ VII 5.

Ojedinělé je вьсѣ IV 22 a свѧтѣі VIIb 16.

Více příkladů máme u ъ a sice jsou to vesměs genitivy množ. č.: дѣлъ IIb 22; IIIb 10; V 9; VIIb 9; грѣхъ IIIb 22; IV 24; VIIb 13; непрiѩзнинъ V 9; мученикъ VIb 4; VIb 12; VII 8—9; VIIb 19 až 20; анћелъ VII 6; VIIb 18; апостолъ VII 8; VIIb 19; дѣвъ VII 10; VIIb 21; силъ VII 22.

V středosloví je jinak pravidelně ˊ a sice na samohlásce и v těchto případech: просимъ III 3; IV 2; чистимъ VII 14; приши VIb 10; въименем III 4; тогдаимъ IVb 10—11; противѧщимъ VIb 1; такоже IIIb 17; V 11; сiмь VIIb 11 a присно VII 17.

Na а: подасъ III 7; въздрьжитеть III 14—15; тѧкоже V 4; сiмь Vb 11—12; мѣж VIIb 2.

Na ъ: нашѣмъ IVb 12 a тѣмь VI 17. Ojedinělé případy jsou: сътъ V 2; слоужьбънъи V 3 a свѧ̂тъı III 11.

O případech небесьскъıимъ III 2; възлюбленъıимъ V 3—4 a тьмьнъıихъ Vb 12 jsme se již zmínili.

Výjimkou je zde бѫ̂демъ III 12—13 (jest zajímavé, že jsme našli již u prvního písaře бѫди IIb 5, což tedy mohlo pocházeti již z předlohy) a очиштениѥ V 15—16. Poslední případ jest pro nás velmi důležit, neboť u prvního písaře jsme zde našli odchylky zcela jiného razu, totiž надрьжениѥ II 10 a освѧщениѥ II 8—9.

Kdežto má první písař dále призьри II 19, nalézáme u druhého призьри IVb 9. Nápadná byla též odchylka u druhého písaře co se týče adjektivních tvarů jako небесьскъıимъ IVb 3, kde očekáváme dle jiných případů ˆ. U prvního písaře toho nenalézáme. Vidíme to zřejmě ku př. u tvaru свѧтъıихъ: u druhého písaře vyskytuje se 6krát s ˆ: VIb 12; VII 11, 21, 23; VIIb 9, 18 a jen jednou bez znaménka délky VIIb 22, kdežto u prvního písaře je jen dvakrát slovo to a vždy bez ˆ: II 20 a IIb 3—4.

Nápadný byl též tvar вьсемогъıимь II 13 u prvního písaře.

A tak vidíme, že se sice oba písaři drželi jistých pravidel, která nalézali ve své předloze (srovn. ku př. ради *u obou), že se však přece tu a tam odchylovali a sice každý svým způsobem. Nejsou tedy všecky případy s označením délky a přízvuku téhož původu, jakž jsme již ostatně i na základě jiných úvah předpokládati musili.*

Proto tedy nemožnost, vysvětliti všecky tyto případy na základě jednoho jen jazyka neb jednoho jen nářečí; spíše zde musíme rozeznávati vliv několikerých jazyků či nářečí.

Než přejdeme k výkladu jednotlivých případů délky, můžeme zde ještě na to upozorniti, že se různé užívání znamének ˆ a ˘ jakož i ´ jeví zcela zřetelně i v případech jako: свѧ̂тъı III 11 a оупиш VIb 10; ovšem i proti pravidlu, jak jsme viděli: блаженъıимъ VII 4; dále тѣлесьнаѥго Ib 17; въıимамъ III 4; вьсемогъı IIb 2—3 a вьсемогъıимь II 13.

Že se v jednom slově mohou vyskytovati dvě znaménka pro označení délky a přízvuku zároveň neb jen pro délku, mluví též zřetelně proti domnělému vlivu řečtiny, neboť circumflex může státi, jak známo, jen na jedné slabice a mimo to označuje přízvuk na délce ne jen délku. V staroněmeckých památkách nalézáme ovšem slova,

kde se vyskytuje stříška neb oblouk dvakrát, tedy jako v našich případech.

Jak jsem nahoře na to upozornil, vyskytuje se v první Frisinské památce stříška k označení délky ve slově *miloztivî* I 21. *Zrovna tak nalézáme v Kijevských listech, totiž* милостивꙑі *Ib 6, čímž přicházejí tyto v úzké příbuzenství s Frisinskými památkami.* Toto příbuzenství jeví se nám ještě užším v následujícím. Jak známo, vytýkala se chyba v Kijevských listech, že písař psal подаждь нам III 7 místo подаждь нам a soudilo se z toho, že v Kijevských listech je vždy české *z*, ne však slovácké *dz*. Věc se má ale, aspoň co se našeho slova týče, jinak. *Jagić* poukázal na to, že tvar ten by mohl odpovídati církevně-slov. подаждь a srovnal s tím *unes* = *rěsь* v první Frisinské památce ř. 20 (Archiv f. sl. Phil. XX str. 11) *Výklad ten je zde jediné možný, neboť čteme zde* подажь *s obloučkem, čímž se naznačuje délka slabiky, kdežto imperativ* дажь, подажь *atd. měl vždy, jak jsme viděli, akut.*[1] *Užší příbuznost naší památky s Frisinskými zlomky jeví se zde mimo to v tom, že i zde je stříška či háček na unês, jak jsem podotkl nahoře.*

Kde se vyskytuje *délka* v naší památce? Především tam, kde se stáhly dvě samohlásky neb dvě slabiky v jednu. Případy tyto vyskytují se poměrně nejčastěji v skloňování *přídavného jména určitého tvaru*. A sice zde máme: *nom* a *akk. j. č. r. m.* милостивꙑі Ib 6; свѧтꙑі Ib 16; III 1, 17; IV 15; Vb 7; VI 10; вьсемогꙑі IIb 2—3; вьсемогꙑі III 17; IV 2; IVb 2; V 13; свѧтꙑі III 11; свѧтꙑі IIIb 19; пришедꙑі IIIb 1; IV 9; VI 2; VIb 11; VII 20 (zde -ꙑи). — Mimo to вьсемогꙑі II 13, kterýžto tvar ovšem není stažen, tak že zde působila snad jen obdoba.

Gen. j. č. r. m. вѣчьнааго Ib 17.

Dat. j. č. r. m. блаженоумоу Ib 20; *ž. r.* свѧтѣі VIIb 16.

Lok. j. č. r. m. въ вѣчьнѣмь II 22.

[1] К подаждь musíme si tedy doplniti да z předcházejícího. Místo to zní: . . . твоѭ силоѭ просимъ и молимъ, да съ блаженꙑими твоими достоинꙑими сътворими насъ и вѣчьнаго твоего, нъ же жадаемъ. подаждь намъ милостиво . . . III 2–8. Zcela obdobné je následující místo: свѧтꙑі твои вьсегда, ги, еже есмъ вьзѧли, молимъ тѧ, да очистѧтъ насъ отъ грѣхъ нашихъ и въ небесьсцѣи людьми приведетъ нꙑ . . . IIIb 19–24. V obou případech je též zájmeno hned po slovese: сътворими насъ . . . подаждь намъ . . . a очистѧтъ насъ . . . приведетъ нꙑ.

Gen. a lok. množ. č. блаженъıихъ VII 5; небесьскъıихъ VIb 18; VII 21–22; VIIb 7–8: свѧтъıихъ VIb 12; VII 11, 21, 23; VIIb 9, 18; прѣподобьнъıихъ VII 9; чистъıихъ VII 10; праведьнъıихъ VIIb 1.

Mimo to: тьмьнъıихъ Vb 12.

U měkkých kmenů: противѧщихъ сѧ VIb 1.

Dat. mn. č. поганьскъıимъ IVb 12—13 a u měkkých kmenů: тоуждимъ IVb 10—11.

Instr. mn. č. свѧтъıими VIb 21, u měkkých kmenů: съ вышь-ними III 4.

Svým původem dlouhá koncovka zachovala se ještě: блаженъıѧ (gen. j. č. r. ž.) VII 4; небесьскъıѧ (taktéž gen.) IVb 3; VII 18 (akk. mn. č. r. ž.); небесьскъıѧ III 2 (akk. mn. č. r. ž.); възлюбле-нъıѧ V 3–4 (nom. mn. č. r. ž.).

Ovšem též i bez znaménka délky: прѣдрагъıѧ II 5–6; блаже-нъıѧ II 13—14 (v obou případech gen. j. č. r. ž.)

Uvedená délka vyskytuje se i v pádech jednoduché nominální deklinace: причѧстьнъı VIIb 15—16 (akk. mn. č. r. m.) a u podstatného jména: силъı III 2 (akk. vedle силъı VII 18); градъı III 21 (instr.); IV 4 (taktéž); фелицитъı II 15 (gen.); присноджвъı VII 4 až 5 (taktéž); телесъı IIIb 18 (instr.).

Nejde zde snad jen o nějakou délku spojenou jednoduše z ъı, neboť v středoslovi není nikde dlouhé ъı; tak zde máme бъıти, бъı-тие, небъıтие, мъıсльми (dvakrát), насъıтилъ, насъıщени, сыноу, оу-слъıшими; též тъı je vždy bez délky.

Souhlasně s uvedenými právě ъı vyskytuje se délka i na ѧ, jež zde u měkkých kmenů odpovídá koncovce ъı. Uvedli jsme již бла-женъıѧ VII 4; dále je блаженъıѧ II 13—14; прѣдрагъıѧ II 5—6; твоѧ II 14; IIIb 7; VI 4—5; твоѧже II 16.

Též u substantiv: мѫченицѧ II 14; ницѧ IVb 14; сцѧ VII 4; марѣѧ VII 5.

Sem se dostalo též розаниѧ Ib 10.

Ovšem jsou též případy, jako vždy i jinde bez znaménka délky: приснесильнъıѧ Ib 10; небесьскъıѧ IVb 3; VII 18; III 2 a възлюбле-нъıѧ V 3–4.

Vlivem složené deklinace vzniklo snad i всѣ IV 22 (nom. mn. č. r. stř.).

Jest zcela v pořádku, jsou-li instrumentaly j. č. сѣмь Ib 13, сѣмь VIIb 11; ѣмьже IIIb 17 a тѣмь же dlouhé, slovinsky *šîm* (Rad, 121, str 155), *têm* (str. 158), v chrvatské kajkavštině: *šîm, sîm* (str. 166), *têm, tûm, tû* (str. 167) a *sêm, sûm* (str. 168).

Nejzajímavější ze všech případů deklinace jsou zde genitivy množného čísla kmenů na *-o* a *-a*. Mámeť v této památce: грѣхъ̄ Ib 14; IIIb 22; IV 24; VIIb 13; мѫченикъ̄ VIb 4, 12; VII 8—9; VIIb 19—20; агньцъ̄ VII 6; VIIb 18; апостолъ̄ VII 8; VIIb 19; дьнъ̄ VII 10; VIIb 21; силъ̄ VII 22; дьнъ̄ IIb 22; IIIb 10; V 10; VIIb 9; konečně adjektivní gen. неприязньнъ̄ V, 9. *Všude je zde délka na ъ a genitiv kmenů na -o a -a bez této délky se zde vůbec nevyskytuje.* Zde ještě můžeme uvésti заповѣдьі VIb 19 proti gen. людии II 18, зълми VI 5—6, délka ta může zde však býti reflexem stažení dvou hlásek na konci. Jinak se to má ovšem s genitivy грѣхъ̄ atd. Jak tuto délku vysvětliti? *Vidím zde první začátky srbsko-chrvatských genitivů na a (ah), které se nám pak s touto hláskou od první polovice XIV. století vyskytují* (Daničić, Istor. 67, 70, 81). Že jen srbsko-chrvatským vlivem možno naše tvary zde vysvětliti, ukazují nám zcela zřetelně druhé genitivy, jež tu máme bez délky, jako святыхъ II 20; IIb 3—4; нашихъ IIIb 9—10; нашихъ IV 24; всѣхъ VI 23; твоихъ VIb 4 a jiné. Zde též nemáme v srbo-chrvatštině koncovku *-a* (*ah*) a to jest důležité. V Kijevských listech máme ale zároveň klíč k výkladu těchto srbsko-chrvatských tvarů, o kterých se již tolik psalo. Vidíme, že se musí vycházeti *od dlouhé pološlásky na konci*. Tato se zde nejdéle udržela a přešla pak v *a*. Vlivem genitivů zájmenných a adjektivních (adjektiv určitého tvaru) dostalo se pak sem i *ch*. Že byly pololilásky zde na konci dlouhé, vidíme též ze staršího pravopisu. Jak již *Šafařík* na to upozornil, píší se v gen. mn. č. na konci často dvě ъ: рабъъ, силъъ atd.

Šafařík ovšem myslil, že se tím dlouhé *a* naznačovalo: „Durch diese eigenthümliche Bezeichnungsart wurde den serbischen Lesern angezeigt, dass sie hier ъъ als ein langes a auszusprechen hätten; denn bekanntlich endigen sich alle gen. pl. im Serbischen auf ein langes a (in Dalmatien, Bosnien u. s. w.; nur in Südungarn spricht man es kurz aus). Spätere, nachlässiger geschriebene Denkmäler weichen von der Grundregel der Verdoppelung oft genug ab“ ... (Serbische Lesekörner, str. 30.) Zde se však zdvojením naznačovala prostě dlouhá pololáska, která se tu udržela, tak jako se i jinde dlouhé hlásky vůbec často naznačují; uvedený srbsko-chrvatský pravopis obmezuje se ovšem na jistý užší kruh. Pro srbsko-chrvatský vliv mluví dále i ta okolnost, že se v naší památce vyskytuje dvakrát gen. množ. čís. силахъ, totiž и всѣхъ небесьскыихъ силахъ і апостолъ̄ VII 7—8 a молитвами всѣхъ небесьскыихъ силахъ и всѣхъ святыихъ твоихъ VIIb 7—9. Nemůžeme zde ovšem viděti první srbské genitivy

na *-ah*, poněvadž se tyto vyskytují poměrně až později, totiž teprv v XV. stol. a sice napřed též u kmenů na *-a*, nehledě k ojedinělým případům z XIII. stol. u kmenů na *-i*, které prohlašuje Daničić za chyby (Istor. str. 89). Vlastně předpokládá Daničić, že i ty příklady z XV. století nejsou reflexem živé mluvy, nýbrž příklady teprv až z XVI. stol. Ať tedy *-ch* se v tomto pádě poměrně pozdě vyskytuje, přece je nám zde již naznačena prvékrát cesta, kterou se později srbsko-chrvatský jazyk ubíral. Co se zde stalo snad náhodou a nedopatřením přepisovačovým, z toho se později vyvinulo skutečné pravidlo. A možná dost, že ve skutečnosti se vyskytovaly též genitivy na *-ā* (a potom *-āh*) napřed u kmenů na *-a*, jak zde máme naznačeno, a potom teprv u jiných kmenů, jak by pro to též doklady Daničićovy svědčily.

Tím bychom též spíše pochopili, jak se dostalo za dlouhé ъ do genitivu konečné *a* a byly by i v tomto ohledu naše doklady drahocenné.

Než, je otázka, odkud vznikla tato délka v genitivu, jako сназ̂, дназ̂ atd.? Mohla vzniknouti vlivem kmenů na *-i*. Zde byla původní koncovka *-ьj*, z čehož stažením vzniklo dlouhé *-í*, a skutečně jsme zde našli též genitiv takový, v němž tato délka naznačena byla, totiž злнодѣдьі VIb 10. Odtud mohla se délka tato dostati i do druhých genitivů mn. č. Přešla též i sama koncovka na *-i* k jiným kmenům v gen. mn. č. na př. v XIII. stol. родитєли цари (Daničić, Istor. str. 74) a mnoho jiných příkladů z následujícího století.

Genitivy na *-a* vyskytují se ovšem i v slovinštině, avšak na pomezí, na které při naší památce sotva asi můžeme pomýšleti. O těchto genitivech praví *Oblak*: „Neben diesen auf dem ganzen sloven. Sprachgebiet fast ausschliesslich vorkommenden Formen [1]) haben einige Dialekte in diesem Casus die Endung *-á* ganz analog dem Serbokroat. Es ist dies eine Eigenthümlichkeit einiger westlichen Dialekte, nämlich jener, in welchen der Ersatz der Halbvocale ein *a* ist und die eine grosse Vorliebe für die Accentuirung der ultima zeigen. Diese Formen des gen. pl. kann man erst aus der Mitte des XVII. Jahrh. nachweisen, die ältesten Beispiele sind in Skal. und zwar nur im zweiten Theile der Handschrift, was sehr zu beachten ist, da gerade dieser auf einen ganz nordwestlichen Dialekt Krains hinweist. Es sind dies solza 249a, b, sluchba 273a . . . Die gen. pl. proſſnyah 18, molitvah 25 in Szob.

[1]) Totiž pravidelné genitivy jako *dnî, nog, ovac, ran, ruk* atd. Zde pojednává vůbec jen o kmenech na *-[illegible]*, neboť u kmenů na *-o* se nevyskytují v slovinském písemnictví takové tvary (na *-[illegible]*), až na ojedinělé chyby neb chrvatismy.

sind wohl davon zu trennen. Da in den ältesten Drucken des Kajdialektes nirgends gen. pl. auf -a zu finden sind, so wird man wohl diese Formen auf -ah, die nur auf zwei Beispiele beschränkt sind, als Einfluss des Kroat. auffassen dürfen. In den Dialekten der Gegenwart sind diese gen. pl. nur auf die westlichen beschränkt und ihr Vorkommen an den Accent geknüpft." (Archiv für slav. Phil. XII. str. 438.) Dále pak praví (str. 439): „Man würde gewiss nicht erwarten auch in čakavischen Drucken früherer Jahrhunderte, besonders des XVI., diese Gen. anzutreffen, da dieser Dialekt bis auf die Gegenwart die alten Formen in diesen Casus bewahrt hat. Und doch sind in Lučić eine hübsche Anzahl solcher Beispiele und man findet sie auch im Hektorović, Menčetić ... Es fragt sich, ob dies wirklich nationalčakavische Formen sind."

Poněvadž se tedy v slovinštině genitivy na -*a* vyskytují vlastně jen u kmenů na *a* a to v době pozdější a na západním území, kdežto v Kijevských listech jsou první začátky vedoucí k těmto tvarům u všech kmenů dle srbsko-chrvatského pravidla, můžeme zde viděti jen vliv srbo-chrvatštiny. Ve vlastní chrvatštině takových genitivů není, taktéž ne v čakavštině — a na tomto území se pěstovala hlavně církevní slovanština — třeba tedy pomýšleti i na jiné krajiny srbsko-chrvatského území.

Jest otazka, od koho pocházejí tyto genitivy s dlouhou pololáskou? Byly již v předloze, aneb byla délka naznačena teprv oběma posledními přepisovači? Myslím, že teprv těmito. Jak jsme viděli, není zde žádné výjimky, kdežto v případech, kde bylo nějaké pravidlo provedeno již v předloze, přepisovači někdy se od něho uchýlili jak jsme viděli.

Podivným poněkud způsobem vykládal si *Kačinskij* genitivní tvary s obloučkem na ъ v Kijevských listech: pomýšlel zde na vliv řeckých genitivů s circumflexem (l. c., str. 283).

U *konjugace* je zde naznačena délka v těchto případech: [illegible] VII 14, [illegible] II 7, [illegible] II 9.

Těžko si ovšem vysvětlíme délky v imperativech: [illegible] IVb 9; [illegible] IIIb 2; [illegible] VIb 10 (první délka vznikla zde stažením, srv. předcházející [illegible]) a [illegible] VIb 13. Jsou-li skutečně délky správně označeny a nejde-li zde o nějaké nedopatření (mohlo by se též na to pomýšleti, že je zde přízvuk zaměněn kvantitou), nezbývá než uchýliti se k výkladu, že je zde jednak zachována stará délka ([illegible]), jednak že působila tu analogie.

Nápadná jest i délka na *i* v радѝ, která se zde tak často vyskytuje, totiž: II 14, 16; VI 4; VIb 18—19; VII 3, 6, 22; VIIb 1, 10. Pleteršnik má naproti tomu *râdi* = *zarâdi* a *zaràd*, srbsky: râdi.

Zcela správně je dle slovinského způsobu udána délka na těchto slovech: хвáла VIIb 2, nyní *hvála* (Rad. 43 str. 7, tedy přízvuk na zachované délce), srbský *chvála*.

слоу̂жьбѣ V 3, slovinsky též *slûžba* (Pleteršnik), srbsky naproti tomu slüžba, tedy s krátkou kmenovou samohláskou, tak i čakavsky *slùžba* (Nemanić, Sitzungsb. 105, str. 524) плѣ̂нъ IVb 12, slovinsky ještě nyní plên, srbsky též plên (plȉjen); ѝноко̂сти Ib 21—22. въздра̂стетъ III 14—15, i nyní dlouhé *a*: *rásti*, *rástem*, i kajkavsky *zráste* (Rad, 63 str. 59), srbsky *uzrásti*, *uzrástem*.

защи́ти II 17 (vedle označeného přízvuku: защитѝ VIIb 23), slov. též: *zaščítiti*, *zaščita*, *zaščîten* atd. štok též *zaštítiti*, *zàštītīm*; бѫ̂дѣ IIb 5, i nyní dlouhé *o*: bód, bódmo (Rad, 102 str. 92).

сѫ̂тъ V 2, slov. nyní *so* (v uherské slov. i *sȍjo* a *sôjo*) s krátkou samohláskou; оутѧ̂же Ib 19 tak i nyní: vtégne v krajinštině (Rad, 65 str. 47), *vtégnem* (v uherské slov. ib. str. 57), z kajkavštiny není dokladu, jen *tégnem*, *stégne* a pod. (ib. str. 67).

ходатаи̂цѭ Ib 11;

прѣ̂сно VII 17, Pleteršník nemá, Vuk též;

са̂мъ Vb 11—12, v slovinštině i nyní *sâm* (Rad, 121 str. 161 a 173), v srbštině též *sâm* та̂къже V 4, slovinsky též: *ták*, štok však: *tàkī*.

Koncovka *-ik* je dlouhá: законьнѝка IIb 17—18; мѫченѝка Ib 18; намѣстьнѝкъ II 1—2; наслѣдьнѝкъ II 2—3. U Slovinců jest tato koncovka též dlouhá, mimo to můžeme zde podotknouti, že *namestník* se vyskytuje též u uherských Slovinců (tedy s přízvukem na koncovce, jinde: *naméstnik*, Rad, 46 str. 38), *mučeník* (ib. str. 30).

V srbštině je též koncovka ta dlouhá: *mȕčenīk, námjesnīk* atd.

Jagić má ve svém vydání Kijevských listů několikrát délku též na spojce и : ı II 19; IIb 4; III 19; IIIb 13; IV 18, ale je to jen nedopatřením. Jde zde jen o znaménko, které mají samohlásky vůbec v násloví, aspoň v případech IIb 4, III 19, IIIb 13 vidíme to zcela zřetelně, a tak se to bezpochyby též má s případy II 19 a IV 18.

Sestavíme-li po sobě jednotlivé samohlásky a nad ně znaménka, která se na nich v naší památce vyskytují, obdržíme následující přehlednou tabulku (u Karinského nejsou příslušné údaje na str. 283 přesny, nerozeznává mimo to ani mezi ˘ a ^):

Samohlásky	´		`	˘		ˉ	
	na konci slov	v středoslovi	jen na konci slov	na konci slov	v středoslovi	na konci slov	v středoslovi
о		12	1[1])	—	--	—	—
є	—	20	1[2])	-	—	—	—
а	1[3])	39	8[4])	—	6	—	—
и	5[5])	23	8[6])	—	22 (jednou ñє)	16[7])	
оу	—	—	--	—	1	—	1
ꙑ	1[8])	2	18[9])	—	4	28	18
ꙗ	—	—	1[10])	—	4	11	—
ѫ	—	—	—	-	1	—	2
ѣ	2[11]) (jako ꙗ)	11	—	—	3	1 (a zde ꙗ)	—
ъ	—	—	1 (нъ̀)	—	—	20	—
ь	—	4	1 (сь̀)	—	—	—	—

1) то̀ VII 7. — 2) тьстицѐ VIb 5. — 3) на́ цѣсарьство IVb 21. 4) 7krát да̀ a jednou snad на̀ нєсєм дьни IIb 8. — 5) защитити VIIb 23; призьри́ II 19; сѣати́ Ib 11; сътвори́ VIIb 15; оутврьди́ VIb 19—20. — 6) ѝ (4krát); мари́ VIIb 17; напаьнєѝ II6; нєсєь сцѣѝ IIIb 23; сѝ VII15. — 7) mezi tím je též свѧтꙑ̀ VIIb 16 a заповѣдꙑ̀ VIb 19. — 8) нꙑ́ IIIb 24. — 9) jen нꙑ̀ 18krát. 10) тѧ̀ IIIb 21. — 11) надрꙑшєнꙗ́ II 10; оскврьнꙗ́ II 8—9.

Dle toho seznáváme, že znaménko délky ˇ se nevyskytuje nikdy na konci slov, nýbrž jen v středosloví a sice 41krát. Druhé znaménko délky ˆ bylo určeno především pro konec slov a sice je zde 76krát. Někdy se dostalo ovšem i na dlouhé slabiky v středosloví, a sice 21krát. Především jest to slabika s ꙗ u určitých adjektiv, a sice bezpochyby vlivem nom. a akkus. jedn. č, kde ovšem bylo znaménko to pravidlem. Od pravidla uchýlil se hlavně druhý písař. Že však znaménko ˆ bylo především určeno pro konec slov, vidíme zde zcela zřetelně.

Jak tato dvě znaménka vysvětliti? Bezpochyby jen vlivem znamének ´ a `. Tento rozdíl byl původnější a pochází asi, jak již nahoře bylo podotčeno, z *řecké* grafiky. Vidíme zde ještě zřetelně, že ` odpovídá řeckému gravis, ovšem poslední přepisovači již nerozuměli dobře původní platnosti tohoto znaménka, nýbrž předpokládali, že na konci slov vůbec má se spíše klásti `. Proto máme zde již často na konci slov toto znaménko, kde nemůže odpovídati řeckému gravis. A tak měli pro přízvuk krátkých slabik dvojí znaménko: ´ kladli v středosloví a ` na konci slov a dle toho vzniklo též dvojí znaménko pro délku: jedno pro středosloví ˇ a druhé pro konec slov ˆ.

Jen tak mimochodem budiž zde ještě podotčeno, že i tak zv. *Abecenarium bulgaricum*, jež bylo psáno na srbsko-chrvatské půdě, vykazuje též *přízvuk* na latinkou psaných jmenech jednotlivých písmen hlaholských. Tak zde máme *bócobi*, *védde*, *glágoli*, *dóbro*, dále *pócoi* (štokavsky též *pòkôj* — *pòkoja*, rusky však ještě покóй), *mu/tlite* atd. Nedopatřením zde stojí *ius:* nad Ⱂ a *hie* nad Ⱋ, kdežto mělo státi *iusz* nad Ⱋ a *hic* na Ⱌ, jež zde ovšem schází. Dle toho soudil též *Jagić*, že abeceda byla psána na chrvatské půdě, ač se jmenuje *bulgaricum*: „Dieses Abecenarium heisst zwar „bulgaricum“, die Benennung ist aber nach der kroatischen lautlichen Geltung gebildet. Das wirft auch einiges Licht auf die Quelle des Abecenariums“ (Archiv f. sl. Phil. IV str. 311, pozn.). V případě tom je též pochopitelno, jeví-li se nám zde v pravopise latinkou psaných jmen vliv vlašské grafiky: *gíucte* (= živete Ⰶ), *hie/t* (Ⰷ), *hict* (Ⰴ), *hie* (viz nahoře), *pócoi* atd. Máme zde zase jeden důkaz, že se na této půdě užívalo znamének pro přízvuk. Abecedu tuto kladli do XI.—XII. stol.

Jakých výsledků jsme se dosud dodělali? V Kijevských listech našli jsme znaménka, která se ve většině případů kladou s takovou pravidelností, že o nějaké náhodě zde nemůže býti ani řeči; spíše musíme připustiti, že jeden druh těchto znamének, totiž čárky, naznačuje přízvuk, druhý — obloučky a stříšky — délku, jak právě nalézáme v některých staroněmeckých rukopisech. Podobně nalézáme

i v první Frisinské památce, v II a III jsou jen slabé stopy. Frisinské památky vznikly na základě staroněmeckých předloh, u nich tedy můžeme pochopiti tuto grafickou zvláštnost. Kijevské listy jeví nám však touž zvláštnost, náležejí tudíž původně do téže školy.[1]) Měli jsme již několikráte příležitost poukázati na některé shody mezi těmito dvěma památkami. Doleji uvedeme ještě i jiné, tak že se nám objeví ve velmi blízkém vztahu, ano, můžeme říci, že jsou to přese všecky různosti, kterých upírati nemůžeme, jaksi blíženci. Obě se zakládají též na *západním ritu*.

Jest však otázka, je-li všecko, co nalézáme v naší památce, co do přízvuku a délky, odstínem *jednoho* jazyka, po případě *jednoho* nářečí (při čemž by to pocházelo od prvotního překladatele neb od přepisovačů), aneb jest zde třeba rozeznávati více vrstev či aspoň dvě? Průběhem práce jsme vlastně již rozeznávali mezi slovinštinou a srbochrvatštinou a tím jsme již naznačili, že to nemůže vše býti odstínem jednoho nářečí. A skutečně, genitivy s délkou na polohlásce jako дьлѣ̑, сьлѣ̑ atd. nemohou býti slovinské, nýbrž jen srbské (nejspíše tedy štokavské).

помилова́ти nemůže zase býti srbské, nýbrž jen slovinské.

Slovinské je dále, jak jsme viděli, въсьмо́шть, очи́сти, пости́мъ, оуслꙑ́шимъ, моли́твѫ. V štokavštině přízvuk na těchto slabikách již nebyl, jak vidíme na př. na slově съпа́сеньѣ IIb 13 (v čakavštině ovšem také ještě zůstal na původní slabice: *spasénje*). Že pak v slově съпа́сеньѣ nebyl tento přízvuk v prvotním textu Kijevských listů, vidíme na ostatních slovech, náležejících do téže kategorie, neboť mají pravidelně jiný přízvuk (na koncovce, jak bylo vytčeno).

Slovinské je i слоу̑жьбꙑ s délkou na kmenové samohlásce proti srbskému *slùžba* (i čakavsky tak).

Jen slovinské a sice uhersko-slovinské může býti оупъвание s přízvukem vlastně na koncovce), čakavsky *ùfanje* (Nemanić, Sitzb. 105, str. 513, přízvuk zde zůstává v celé deklinaci na této slabice),

---

[1]) Není též náhodou, že právě v mešní knize se setkáváme s těmito znaménky, neboť se tak i jinde opětuje. Srovn. Zeitschr. f. d. Phil. 14, str. 129: „Denn während Otfrid in seiner gebundenen Rede nur die höchstbetonten Silben der Wortreihen hervorhob . . . . ., musste Notker, welcher zur Unterstützung seiner Schüler im richtigen Vorlesen accentuirte, alle Silben bezeichnen, welche sich in der ruhig dahinfliessenden Rede über die anderen erhoben. Ein solches Bestreben, den Leser derart zu unterstützen finden wir hie und da auch später: so z. B. sind die lateinischen Texte in den gedruckten Messbüchern oft mit Accenten versehen, damit der messelesende Priester die lateinischen Wörter auch richtig betone."

štok. též *učênje*, dále учениꙗ a podobné případy, které nahoře byly uvedeny.

Tyto dvě vrstvy vidíme snad někdy — ovšem zřídka — na témž slově: очишчениꙗ III 13 a очишчениѥ II 8—9.

Ve velkém počtu případů souhlasí zde přízvuk a délka jak v srbochrvatštině tak i v slovinštině a sice hlavně v jejím uherském odstínu. Proto by věc byla jednoduchá, kdybychom mohli ostatní případy uvésti s tím v soulad, neboť potom bychom zde měli jen odstín *jednoho* jihoslovanského nářečí na tomto širém území; bylo by pak vše jednotné. Bohužel to nejde, jak jsme viděli, a tak zde musíme připustiti aspoň dvě vrstvy: jednu starší, slovinskou a druhou o něco mladší, srbskochrvatskou.

Může se ovšem jen to připustiti, že slovinská vrstva byla starší, že byla první. Viděli jsme, že jsou Kijevské listy v úzkém spojení s Frisinskými památkami (k jiným známkám tomu svědčícím ještě poukážeme). Frisinské památky zase mohly vzniknouti jen tam, kde byly též staroněmecké zpovědní formule v platnosti, tedy v našem případě jen u Slovinců.

Dle toho, co dosud bylo pověděno, musíme předpokládati, že Kijevské listy vznikly původně u Slovinců (a sice u uherských Slovinců) a že byly naposled přepsány na srbském území, při čemž to nezůstalo bez částečného vlivu na jich jazyk a sice především co do přízvuku a délky slabik.

Vliv ten se jeví dále v následujícím: máme zde nom. a akk. mn. č. ž. r. сѣ (dvakrát): V 2 a VII 15 (viz str. 15). Tvar ten nalézáme i v srbských památkách, na př.: кога богъ сподоби и чисти книгы сиѥ M. 84 (Daničić, Rječnik z knjiž. star. srb. 3 sv. str. 210). Dále jsme se zde setkali několikráte s tvarem мы jakožto nom. mn. č. na př. се мы . . . чьстимъ II 20 (мы zde vůbec nepřichází!). *Zcela zřetelný doklad nalézám též v jiné staré památce na srbskochrvatské půdě vzniklé, totiž v Glag. Cloz. Zde čteme*: и ны съкровиште раскопавъше ны, *v řeckém originálu*: ἡμεῖς δὲ τὸν θησαυρὸν ἀνορύττωμεν, *ř. I 58* (v ны je ы místo ъ, jak často vůbec v této památce, viz v mém vyd., Glag. Cloz. str. 5). *Na základě toho nemůžeme ani na to pomýšleti, že by byly Kijevské listy psány někde na severu, tedy v Čechách neb v sousedství.* ны *mluví jen pro jih, neboť v sousední bulharštině se též setkáváme s* ны, ние *jakožto nominativy. Lavrov* má doklady sice teprv ze XIV stol. (Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болг. яз. str. 170), ale zvláštnost ta je jistě starší. Pocházejí též ze západních krajin: Razlog, Ochrida a j., k čemuž třeba

přibližeti. Ku genitivům jako силахъ, дьнї, грѣхї a pod. bylo již poukázáno. V nich se jeví nejzřejměji vliv srbsko-chrvatského jazyka. *Dle všech těchto známek jedná se zde o srbské krajiny, které již sousedily s bulharským nářečím.*

Jsou i některé palaeografické zvláštnosti, které prozrazují více srbsko-chrvatskou půdu. Jest nápadné, že druhá část písmen ѹ, ꙗ, ѫ, ѭ je zde již někdy velmi zakrnělá, je mnohem menší nežli první část, zvláště se to jeví, jak jsme již na to upozornili, u prvního písaře a sice u ꙗ, ѫ, ѭ vždy, u ѹ často. U druhého písaře nalézáme také dost případů sem náležejících, na př. твоꙗ III 2; тꙗ III 17; ѹ a ꙗ v сѹщꙗтъ III 21; дѹшами IIIb 12; дѹшꙗ IV 12; ѹтврьди IVb 6; ѹподобиꙗ IVb 19—20; всѹ VI 11; poněkud též милостꙑѭ VI 13; вьсꙗдꙗ VI 24. Nejčastěji se tak psalo u druhého písaře písmeno ѹ, pak hned ꙗ, výjimkou je to jen u ѭ a ѫ (tedy poněkud jiný poměr než u prvního písaře).

Takové ѹ se zakrnělou druhou částí nalézáme na chrvatských Listech vídeňských, které *Jagić* vydal, na př. v несмѹти Aa 11; послѹшаєте Ab 11; послѹ Ab 15; вьсѹдꙋ Ba 9 (zcela zřetelně); погѹбь Ba 16 (нагѹбь) atd.

Dále vidíme i na *první* stránce při Kijevských listech, jež byla též později psána asi v sousedství srbskochrvatské půdy (snad ke konci XI. stol.), že se vždy tak píše ѹ, dále ѭ v изнемагаюштаго ř. 11; ѫ v застѫплєниє ř. 24.

Tak nalézáme i v majuskuli *Glag. Clos.* a sice: ꙗ v зрꙗщꙗтвꙗ (na 2. snímku mého vydání), druhá část písmene ѹ v архиєпискѹпꙗ je zde též poněkud menší.

Dále máme tak i na snímku *Žalt. sin.* ve vydání Geitlerově моꙗ ř. 7 a 8—9; молитвѫ 8; ѹстьнахъ 10; сѫдьбꙑ 11 atd. Ukážeme ještě, jak některé okolnosti tomu nasvědčují, že pocházela předloha Žalt. sin. z chrvatského prostředí.

Geitler upozorňuje zvláště na ѹ majuskule *Euchologia sinajského.* (Die alb. u. slav. Schriften, str. 144.)

Tak se píše i ѹ v *Missale Kukuljevićově*, pak někdy v *Miss. kněze Novaka* z r. 1368 (snímek u Geitlera), ve zlomku *Tekty* (též u Geitlera), veskrz na *Zlomku Mikanovićově* (u Geitlera).

V *Pražských zlomcích* nenalézáme ničehož, co by nám ustálenost tohoto způsobu psaní v této památce dosvědčovalo. V prvním zlomku se píše 5krát ѹ se stejnými součástmi, jen dvakrát je druhá část patrně menší: мирѹ ѹтвръждениє IB 22. Při ꙗ je druhá část dvakrát menší: твоꙗ ꙗдроꙗ IB 13. Též v druhém snímku jsou pravidelné při

oⱳ obě součásti stejné, výjimkou jen v врьстоучии IIB 13 a древиз IIB 14, ale právě v tomto slově vidíme, že v ъи je též druhá část (и) menší než první (ъ); může to býti tedy zde pouhou náhodou.

Celkem tedy vidíme, že uvedená zvláštnost pronikla nejvíce v památkách psaných na srbsko-chrvatské půdě Stejné velké jsou obě části našich liter v *Zogr. Mar., Assem.*, v minuskuli *Euchol. sin.* Z těchto bychom toho ovšem u *Mar.* neočekávali, neboť vznikl, jak známo, též na jmenované půdě.

Dále vidíme jakousi souvislost s písmem *Vídenských listů*, které vznikly na chrvatské půdě, o čemž nemůžeme ani pochybovati. Jejich písmo jeví již skoro všecky význačné zvláštnosti chrvatské hlaholice. K některým těmto tvarům nalézáme první kroky již v písmě *Kijevských listů.* Sem náleží ku př. ж. Toto se píše několikrát v kijevských listech tak, že oba růžky nevycházejí jakožto ramena úhlu ze společného bodu, nýbrž jsou odděleny, a což je ještě snad důležitější, tyto růžky nerozcházejí se (nedivergují) příliš. Takové ж nalézáme ku př. ve slově дрьжавиъ IIIb 6. Zde jest již jen malá divergence. Oddělené růžky vidíme dále ve slovích: мужс III 6; жзс IIIb 15; множс V 11; ѣжс V 67; жиботъ VI 5. První písař psal ovšem poněkud jinak ж: oba růžky vycházejí ze společného krčku. Na první stránce Kijevských listů, která byla později psána, jsou někdy růžky též odděleny, avšak divergují nahoře háčkovité na pravo a na levo.

Od takového ж, jaké jsme viděli ve slově дрьжавиъ IIIb 6 vede již jen jeden krok k tvaru Vídeňských listů:

Jagić sice podotýká: „Das *Psalterium sinaiticum* zeigt eine kleine Ähnlichkeit (rozuměj s ж ve Vídenských listech), insofern auch dort die Hörnchen zunächst getrennt von einander, aber parallel emporstreben, doch später biegen sie nach rechts und links ab" (Glagolitica. Wien, 1890, str. 39), avšak na třech snímcích u Geitlera nenalezáme ničeho podobného, zakládá se tedy Jagićovo tvrzení na nějakém nedopatření: ж v Žalt. sin. se píše obyčejně zcela jinak: růžky vycházejí ze společného krčku, k čemuž se ještě vrátíme u Pražských zlomků.

Naproti tomu souhlasí s naším ж Vídenských listů ж na velkém *Nápisu Baśky*, dále nalézáme takové ж tu a tam v *Grškovićově zlomku*, ku př. hned na prvním řádku prvního snímku (u Jagiće) ve slově сже- dále ve slově можж(е) ř. 5; zrovna takové ve slově же sn. VIII ř. 9 a jinde. Mezi tím však zde nalézáme ještě staré ж ku př. ve slově сътсжание I ř. 6. Písmo toto tvoří přechod mezi macedonskou

hlaholicí a mezi chrvatskou (jest to srbská hlaholice, proto ještě šikmé ⱑ).

Inicialka ⰵ Vídenských listů Ba 18 souhlasí úplně s inicialkou Kijevských listů VII ř. 3. Zcela jinak táž inicialka ku př. v Pražských listech II B 8.

Na jiné grafické zvláštnosti, které též k tomu poukazují, že Kijevské listy byly psány na srbsko-chrvatském či spíše srbském území, upozorníme ještě doleji u Pražských zlomků. *Že na tomto území byly vůbec jednou Kijevské listy, ukazuje nám zřetelně jich první stránka: bylať psána na témž území, či spíše v bezprostředním sousedství a sice někdy ke konci XI. století.*

S *Vídenskými listy* na chrvatské půdě vzniklými jeví se nám Kijevské listy i jinak ve velkém příbuzenství. Jest ku př. nápadné, že se jen v těchto dvou památkách vyskytuje slovo въсадъ (въсогдъ)[3]) ve významu „communio." Dále máme ve Vídeňských listech подаждь намъ се всемоги вѣчни бже, да . . . V Kijevských listech též několikrát подазь a sice též s vazbou да: подазь милостивы да егоже atd. Ib 5—6

Tyto shody však třeba vysvětliti tím, že vznikly obě památky hned původně na téže půdě.

Kijevské listy jevily se nám nahoře v dosti velkém příbuzenství s *Frisinskými památkami*, co se týče označení délky a přízvuku, pak hlavně tvary дѣсь na jedné a vѣs (= вьсь) na druhé straně. Toto příbuzenství může se ještě jinými doklady potvrditi. Nalézáme zde totiž цьрьвьвъ IVb 17 a цьрьквьє VI 4.

Ve své Aksl. Gramm. str. 19 namáhal jsem se v potu tváři, jak bych mohl tyto tvary umístiti někde na česko-slováckém území, ale nešlo mi to: v staré češtině máme *cierkev* gen. *cěrkve*, teprv později *církev*, v slovenštině *cirkev*, což se vykládá jako přejatý tvar z češtiny. Jako v Kijevských listech, máme však i ve Frisinských památkách: *circuvah* II 35. Miklosich uvádí ve svém Etym. Wtb. pro slovinštinu oba tvary *cerkva* i *cirkva*, avšak *Pleteršnik* má jen *cękev*. Že je ale u uherských Slovinců *cirkva*, ač má *Küzmics* (Nóvi Zákon. 1848) též czérkev (ku př. Mat. 16. 18), potvrzuje i *Oblak*, který praví o mezimurském nářečí: Štokavskome *crkva* i čak. *crikva* odgovara ovdje

---

[3]) Ve Vídenských listech je ještě mimo to slovo врамьньцє ‚communio', kterýžto výraz opětuje se často v pozdějších mešních knihách vzniklých na chrvatském území v XIV. a XV. věku. Slovo to nalézáme však, jak jsem jinde na to upozornil, i v *penitenciáři Euchologia sinajského*, nevzniklo tedy teprv na chrvatské půdě, jak Jagić myslil, nýbrž pochází z pannonské činnosti bulharských učenníků Cyrilla a Methoda.

cirkro (akuz.). U ovom obliku dolazi riječ i u ljutomerskom dialektu i u ugarskih Slovenaca (Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena I. U Zagrebu 1896, str. 48). Dle Oblaka tvoří zde slovo *cirkra* právě výjimku vzhledem ke skupině *cirk* (l. c. str. 49). V Gazophylacium *Belloszlenczove* nalézáme též *Czirkva* (D), *Czarkva* (D) znamená u něho, že je to hlavně dalmatský (!) tvar. Z čakavštiny uvádí se vedle dříve uvedeného *crikva* též *crèkva* ecclesia' (Nemanić, Sitzungsb. 105, str. 527). Z *chrvatštiny* uvádí Jagić *cirkva* *cirkrica* (Archiv f. sl. Phil. 22, str. 43) a prohlašuje slovo to též za pannonské.

Ve *Frisinských památkách* nalézáme dále: *olmi* me vzem zlodeiem I, 28; da bi ni zlodeiu *otel* I 28; *otéti* ze gemu II 96, tedy oblíbené zde slovo. V *Kijevských listech*: ты отъми ны отъ дьявольства нашего Vb 21—22. Podobně uvádí *Valjavec* z krajinštiny (Rad 65, str. 6—7): o gospod, ker si mi tako dober, de me *olmèš*, naj te izprosim še nekaj. Ravn. 1, 32; pred vami me je poslal bog, de vas preživi in čudoma lakote *olmè* Ravn. 1. 135; on te *olmè* iz lovca zadrge. turn. 1. 165; kdor človéka *olmè* smrti, tak prejme naglavníco. Levst. 51. Ovšem máme sloveso to též v církevně-slov. překladě evangelia, ale je přece nápadné, že se vyskytuje i ve Fris. pam. i Kijevských listech.

V Kijevských listech máme spojku еже ve významu ‚quod': просимъ ... да еже милостиваѣ обѣштаниѣ носимъ.... издравениѣ обьмьсимъ II 7—10. V tak zvaných pannonských památkách nemáme nic podobného, zde je ku př. ниже v tomto významu. Za to však je ve Frisinských památkách *eže* několikrát jakožto spojka, z níž se již snadno mohla vyvinouti kausalní: primi moiv izpovued moih grechou... ili *efe* mi ze tomu chotelo, emuſe mibi no doztalo choteti . . . iliefe iezem nezpazal nedela I 11—18. Vedle tohoto významu mohlo míti *ježe* též již význam čistě *kausalní*.

V *Kijevských listech* máme u slova тѣло tvary jen od kmene na -*s*: gen. sg. тѣлесе II 5; akk. pl. тѣлеса IV 12; instr. pl. тѣлесы IIIb 13. Taktéž i ve Frisinských památkách: gen. sg. *telese* II 6, gen. pl. *telez* II 40 a 90. S tím se setkáváme zase opět v slovinštině, ku př. aku je on v *telési* bil, tiga ne vejm, ali je li on izvunaj *telésa* bil tiga jest tudi ne vejm. Schön. 65 (Rad, 65, str. 35). V církevně-slov. textu evangelia máme naproti tomu již hojně tvarů od kmene na -*o*, ku př. v *Zogr.* gen. sg. тѣла Mat. 27. 58; Marek 15. 43; Jan 2. 21; dat. тѣлоу Mat. 6. 22; Luk. 11. 34; instr. тѣломь Mat. 6. 25; Marek 5. 29; Luk. 2. 52; Luk. 19. 3. *Marianus* má zrovna tak jen ještě lok. sg. тѣлѣ Luk. 12. 25, kde má Zogr. тѣлесе.

V *Glag. Clos.* jsou tři tvary od kmene na -*s*: gen. sg. тѣлесе II 98; lok. sg. тѣлеси 434 a pl. тѣлеса 532 a čtyři tvary od kmene na -*o*: gen. sg. тѣла 531, 753, 924 a dat. тѣлоу 856.

Ve *Frisinských památkách* nemáme obyčejně aoristu neb imperfekta v relativních větách (jen výjimkou: efe oni . . . ftuorife II 107—108), nýbrž jen složené tvary, na př. Efe iezem ztuoril zla I 12, ili iefe iezem nezpazal I 18 atd. Tak nalézáme i v *Kijevských listech* v těchto případech.

Tuto souvislost by byl *Jagić* málem již prohlásil, ač měl hlavně jen lexikální zásobu slov obou památek na mysli. Tak psal sice v Arch. für slav. Phil. XX. str. 8: „Wie ein solcher Dialekt in jener Zeit ausgesehen haben dürfte, zeigen uns die slovenisch-kroatischen Sprachproben aus dem westlichen Ungarn — wo gewiss uralte Überreste der pannonischen Slovenen zu suchen sind, vgl. z. B. das in der Prophetenübersetzung häufig begegnende Wort лѣкы u *léki*, *liki* der ungarischen Slovenen — oder auch die Freisinger Fragmente' die ich ebenfalls nach Panno nien eher als nach Westkärnthen versetzen möchte. Die Kijever Blätter verrathen nicht die geringste Anspielung an eine so beschaffene Umgebung." Ale již na jiném místě přece připouští, jak se zdá, jakousi souvislost, když praví: „Ebenso ist es unmöglich zu sagen, ob das einmalige недасть (да . . . недасть für да . . . недаси) die Vorlage oder die Abschrift verschuldet hat. Für die Vorlage könnte man als Parallele die Form *rues* der Freis. fragm. (zu lesen вѣсь) anführen" (l. c. str. 11). Dle našeho výkladu je arci jen jedna možnost, že totiž недасть bylo již v předloze.

Pro tuto souvislost s Frisinskými památkami můžeme jen tam hledati původu Kijevských listů, kde vznikly též Frisinské zlomky, tedy u *pannonských Slovinců*. Jinak by ovšem třeba některé okolnosti mluvily pro to, že se tak mohlo státi na srbsko-chrvatské půdě. Než, jak jsme dříve podotkli, *Frisinské památky mohly vzniknouti jen tam, kde mělo německé duchovenstvo velký vliv, kde byly v platnosti staroněmecké zpovědní formule, což ovšem platí o Pannonii, nikoliv však o srbsko-chrvatských krajinách.* A jsou-li Kijevské listy v jakési bližší souvislosti s Frisinskými památkami, mohly taktéž jen tam vzniknouti. Též *Jagić* předpokládá, že u pannonských Slovinců byl prvotně tento překlad pořízen. *Pastrnek* myslí, že i sám Method byl při tom účasten: „Myslím také, že Method již nyní započal též bohoslužbu slovanskou podle obou obřadů, jak podle řeckého tak podle latinského . . . . . V těchto slovech[1]) vidím zřetelný důkaz, že již tenkráte, tedy

[1]) Jde zde o známou Conversio Carant.

okolo r. 870, právě v oblasti pannonské, pořízeny byly první překlady mešních knih slovanských podle obřadu latinského. Soudím tak tím spíše, protože obraz těchto prvních pannonsko-slovanských knih mešních máme částečně zachován ve zlomcích kijevských, jejichž předloha vznikla zajisté v území Kocelově..“ (Dějiny slov. apoštolů, str. 95.) Avšak již i z filologických důvodů nemůžeme právě připustiti, že by byl měl Method při tom nějakého účastenství, neboť bychom se v tom případě nemohli setkávati se slovem расмотрьныихъ m. истиньныхъ, оутагнѫти, s tvarem подасъ v Kijevských listech. To nenáleží v zásobu slov prvotního překladu písma sv. pocházejícího od slovanských apoštolů. Method se mimo to bezpochyby přidržoval jenom *řeckého* ritu.

Než je skutečně též dosti velký jazykový rozdíl mezi Frisinskými památkami a mezi Kijevskými listy, nehledě ovšem k změnám, o nichž se může s jakousi pravděpodobností předpokládati, že byly zaviněny teprv pozdějšími přepisovači. Rozdíl ten se vysvětluje především podmínkami, za kterých obě památky vznikly. *Frisinské památky* byly psány na základě *domácího* jazyka za pomoci — ovšem dosti vydatné — přívrženců slovanských bohoslužeb. Tímto domácím nářečím se mohou snad nejsnáze vysvětliti i ony domnělé bohemismy, na které jsem upozornil ve svém vydání. Takové jazykové zvláštnosti byly v tamnějším nářečí možny, neboť sousedilo původně s českým jazykem v nejširším toho slova smyslu a podobné přechody můžeme pozorovati i jinde. *Kijevské listy* vznikly naproti tomu na základě *církevní slovanštiny* a jen nepatrně projevil se tam i vliv domácího nářečí (na př. подасъ, расмотрьныихъ atd.).

Proto se vyskytuje ve Frisinských památkách na př. *obeti* = oblationes, nom. obětь, jako v češtině, v Kijevských listech je však обѣтъ = votum, jako vůbec v církevní slovanštině. Jest též možné, že Frisinské památky vznikly na území více k severu, Kijevské listy však více k jihu.

Kijevské listy poukazují dále samy o sobě některými svými výrazy k slovinskému území. Tak zde nalézáme: иже оутъиже быти блаженоумоу апостолоу твоемоу петроу въ ипокости подроугъ . . . . Ib ř. 19—22. Toto оутиже быти je čistě slovinské.

S tím můžeme srovnati v uherské slovinštině: nad Ekonom vö *clégnem* obütel mojo; ne *clégnem* vnogo pisati . . .; tüdi jas ne *clégnem* pisati vnogo (Rad, str. 57). V krajinské slovinštině: de ga odzrávljena še po imenu uprašati ne *clégne* (ib. str. 47); z uherské kajkavštiny neuvádí *Valjavec* žádného dokladu, má jen *tégnem*, *stégne* a pod.

(ib. str. 67). Taktéž nemá slova toho *Bellosztenecz*. V tomto významu nemá slova ani *Daničić* ve svém Rječnik knjiž. star. srp., nýbrž je zde jen оутегноути ve významu ‚continuare‘: видоуће великоу правдоу ... и оу наприедакъ иска се и више воле и темелитие оутегноут и оудржаже M. str. 449 (sv. 3. str. 391). Jest to vlastně zde ještě původní význam. V slovinštině se za to ještě nyní vyskytuje sloveso to ve významu ‚posse‘, což odpovídá významu uvedeného tvaru v Kijevských listech.

Naproti tomu máme v některých moravských nářečích (val. pom, uh.) *sťahnúť* (tedy сътаргнати) *stihnúť* s infinitivem za kondicional, na příklad: sťahl sem ho dopadnúť, byl bych mu dál (Bartoš, Dialekt. mor. I. str. 193). To platí bezpochyby též i pro slovenštinu vůbec. Máme zde tedy již jinou předponu (съ-, kdežto v slovenštině je оу-), jinak jest to původně táž platnost. S tím se ještě může srovnati ze staré češtiny: *ne táhl toho dořéci* a pod. Snad bude míti Gebauerův slovník doklady i pro *stáhnúti* s infinitivem. Na všechen způsob třeba vytknouti tento vztah mezi češtinou a slovinštinou, v čemž se též jich někdejší bezprostřední sousedství prozrazuje.

Přívrženci slovanské bohoslužby dostali se bezděky ze slovinské části Uherska na srbsko-chrvatské území, kde též dále pěstovali církevně-slovanské písemnictví. Tak si vysvětlíme, že se setkáváme se slovem tím *v službách na sv. Cyrilla a Methoda*, které bezpochyby na tomto území vznikly. Mámeť v ljubljanské: да его молениемь н' тем'е радостемь прити утегнемъ (ad ipsamet gaudia pervenire mereamur, str. II.[1]); и прейти утегоу к' цесарствиу небескоу str. V.

Taktéž i v *novljanské*: того ради прити утегу ... к' с'вершенному степену str. XII. a pod. str. XVII. Z modliteb dle latinských missalů uvádí *Jagić* dále několik dokladů, na př. оутеган бисомь зракоу' веселити се miss. Nov. 213b. (Glagolitica, Würdigung neuentdeckter Fragmente, str. 55, pozn. 3.)

Slovinské je dále раснотівьная II 9. Již ve svém vydání Glag. Cloz. upozornil jsem na to, že slov раснота, раснотивьнъ a pod. nemáme v nejstarších textech písma sv. (Glag. Cloz. str. 12).

V slovinštině máme ještě nyní, jak známo: *rês*, *rêsen*, *resníca*, *resnọčit* a pod. Zrovna tak nalézáme zase v uvedených službách a sice v ljubljanské: раснотив'но (tedy jako v Kijevských listech) str. IV; раснос IV atd. ještě několikrát, taktéž v novljanské, na př. въ раснотивной вѣра str. XVII atd.

[1]) Cituji tyto služby dle otisku u Voronova (Главн. источники атд.)

Jest velmi význačné, že v kusech z legendy pannonské pocházejících bylo slovo истиньнъ zaměněno naším slovem, na př.: да би въ разоумъ рѧснотьни приималъ str. VI, v legendě o Cyr. XIV (vydání Šafaříkovo str. 19): да би въ разоумъ истиньныи приимьль; v službě: на имѣте се по рѧснотьни поуть str. VII, v legendě: нъ ити се по истиньнѣи поуть XIV (str. 19, ř. 26—27) atd. ještě několikrát.[1])

V Kijevských listech vyskytují se však *bohemismy*, jak již jsme se o tom zmínili, a jde o to, jak je vyložiti. Jest pochopitelné, že jich výklad způsobuje velké obtíže. Přiblížíme li na př. k Pražským zlomkům, shledáváme tam celou řadu zvláštností, kterými se čeština jakožto jazyk přepisovačův prozrazuje, ale všecky nejsou důsledně provedeny (až na *c* a *z*). Zcela jinak se to má s Kijevskými listy: zde máme dvě — nejvýš tři zvláštnosti, tyto jsou však důsledně provedeny, tak že to činí dojem, jako by to byla zároveň nějaká organická vlastnost toho nářečí, v němž byly vůbec původně psány, jako by se v nich obráželo skutečné nějaké takové nářečí. Takové nářečí vykouzlili ovšem i někteří slavisté ve své theorii, a mezi nimi nikdo jiný než sám *Miklosich* (u něho spočívala však otázka církevní slovanštiny na jiných základech, tak že by se jeho výklad Kijevských listů s tím ještě shodoval aneb se odůvodniti dal), dále *Fortunatov*, *Geitler* a *Kalina*. K nim pak se přidružili i *Ščepkin* a *Ljapunov*.

---

[1]) Když již jsme u těchto služeb, můžeme vytknouti, že vůbec přiléhají dosti ke *Kijevským listům*, na př. novlj. str. XIII: дажъ, просимъ всемоги боже, да иже блажсною презвитероу твоею шурила и исповѣдие чисти чтемъ, ихъ молитвами избавлиаи се вихомъ . . . (srovn. Commune confessoris et pontificis. Breviarium Romanum . . Viennae 1825), v Kijevských listech: подаждь, милостивый, да егоже чьсть чьстимъ силою оуво мхченик его насладоусамъ . . . Ib ř. 5—9. Nápadné je чьсть чьстимъ (чтемъ) v obou památkách, v lat. natalicia colimus. V *miss. Nov.* již: да его же славна ронстьва чтемь (Jagić, Glagolitica str. 54). Jednou již i v ljubljanské sl.: ронстьво к̓ небесскихъ чъстимъ str. X a jinde zde (na str. II): праздникъ чтемъ. V Kijevských listech dále: и ходатаицю блажсноумоу климентоу Ib 11—12, podobně v miss. Nov. a v jiných toho druhu památkách (Jagić, str. 53 a v službě novlj.: ходатайствоуите за насъ str. XIX. Avšak na téže půdě nepovstaly služby ty, na které vznikly Kievské listy a Fris pam. Máme zde na př. даси str. II. III; ovšem mohl to též přepisovač zaviniti. K severním vlivům, které i na jihu dále působily, poukazuje zde ještě: небесте в ноцю годиноу господа . . . придетъ str. XVIII. Jak tyto severní tradice na jihu vysvětliti, uvidíme ihned.

Jich výklad předpokládá zvláštní církevně slovanské nářečí, jež se rozcházelo v některém ohledu s ostatními, do téže skupiny náležejícími. Toto nářečí pak umístili buď někde v Macedonii nebo v Pannonii, na Čechy a Moravu se ani nepomýšlelo, nejvýš na krajinu někde na blízku Dunaje, kde se mohlo vyskytovati jakožto přechod k ostatním. *Jagić* protestoval proti tomu se vší svou závažností (Archiv für slav. Phil. XX, 1898, str. 1—13 a XXII, 1900, str. 39 až 45) a pravil (str. 4): „Ich glaube vielmehr noch immer wie zuvor, dass in den Kijever Blättern das übliche, in sehr correcter Form erhaltene Altkirchenslavisch vorliegt, nur mit der willkürlich, d. h. bewusst, von einem, sagen wir dem letzten, Abschreiber vorgenommenen Änderung der Fälle *št*, *žd* in *c*, *z* und der auf *sk* (oder *st*) beruhenden Lautgruppe *št* in *šč*.“ Jagić to pak šíře odůvodňuje. Z liturgických ohledů může se při Kijevských listech dle něho pomýšleti na Dalmacii s přiléhajícími krajinami (mit einigem Hinterland), na Pannonii se sousedními jihozápadními krajinami, konečně na Moravu a jisté části Čech. Východní Bulharsko a Macedonie že jsou vyloučeny. Dále praví str. 9): „Erst dann, wenn dieses *c*—*z* unbewusst, dh. durch den wirklich gesprochenen Dialekt in seinem vollen Umfang in die Kijever Blätter gerathen wäre, würde man auch sonst irgend etwas Dialektisches in dem Fragment, ungeachtet seiner Kürze, erwarten. Da jedoch bis auf *c*-*z*-*šč* sonst nichts ganz sicheres vorliegt — man könnte allerdings auch *c'* (*cj*) hervorheben, s. unten — so spricht gerade dieses bewusste Masshalten dafür, dass wir in dem Denkmal, soweit man nach dem kleinen Fragment das Ganze beurtheilen darf, eine bewusste That eines Individuums vor uns haben.“ Jagić upozorňuje na obdobné případy, jak se ku př. Chrvaté hlásce ъ vyhýbali, ψ a жд však přece ponechávali, na Ostromirovo evangelium. Dále zde předpokládá starší předlohu (str. 10), která byla pak přepsána Starší předloha že vznikla na území Slovinců u Blatného jezera, „wo unter dem Druck der Verhältnisse ein lateinischer Text in die Sprache der damals schon gut entfalteten slavischen Kirche, d. h. ins Aksl. der beiden Brüder übersetzt wurde.“

Konečně uvádí (str. 12) tyto výrazy jakožto důvody „für den pannonisch-slovenischen, nicht čechoslavischen Ursprung“ prvotního překladu tohoto missalu: лѣта огрѧдѫщѧ (annua), чьсть (dignitas, sollemnitas), инокость (peregrinatio), рѧснотивьнъ (certus), въвѣснити сѧ (inveterascere), оустагнѫти (dignari, promerere), изволити (dignari), помиловати (misereri), оупъвание (fiducia), вънѧти (capere), исправити (corrigere), заклепа (recludere), лѫкавьство (malitia), кальство (medi-

cina), заповѣдь (mandatum), присно (semper). Tyto výrazy prý se pohybují v mezích samého pravého slovníku staré církevní slovanštiny, či vlastně „der ältesten Periode", jak praví, „dessen Reflexe in dem kroatischen Glagolismus, dem unmittelbarsten Fortsetzer der pannonisch-slovenischen liter. Arbeit, durch Jahrhunderte fortlebten."

Zde máme ovšem výrazy pohromadě, které všecky do jedné a téže skupiny nenáležejí, jako na př. расмотрилъ. отгарахти, o nichž již byla nahoře řeč. Bohemismy se dostaly dle Jagiće do památky při přepisu na *českém území*: „Selbstverständlich könnte оу für ж auch auf die Rechnung der letzten, uns erhaltenen Abschrift, die im Bereich des čechoslavischen Sprachgebietes zu Stande kam, gesetzt werden" (str. 11).

Avšak takového výkladu nelze obhájiti, neboť jisté jazykové a palaeografické známky prozrazují nám, jak jsme viděli, že přepis Kijevských listů pochází ze *srbsko-chrvatského*, nikoliv však *česko-moravského* území. Třeba tedy ony bohemismy jinak vyložiti. *Původcové těchto bohemismů byli — čeští hlaholité, kteří se dostali přízní neb nepřízní osudů ze severu ku svým chrvatským bratřím, kde se pěstovala i dále hlaholice.* Myšlenka podobná byla sice již též pronesena, nebyla však odůvodněna, nýbrž stalo se to jen tak maně, a sice je jejím původcem *Ant. Budilović*, který se pronesl o Kijevských listech, že byly „написаны въ одной изъ областей приадриатическихъ, какимъ нибудь словакомъ или чехомъ, живущимъ въ средѣ братія югославянскаго происхожденія" (Общеслав. языкъ II, 88). Důkazů nám však nepodal a tak se přešlo přes tento hlas jednoduše k dennímu pořádku. Nemaje pro svůj náhled žádných důvodů, předpokládal Budilović, že i Pražské zlomky vznikly v této oblasti — въ той же приадріатической полосѣ — avšak tomu tak nemohlo býti, jak uvidíme.

Předpokládali jsme, že mezi chrvatskými hlaholity byli též vypuzení příslušníci z českomoravského území, kteří podlehli sice více méně tamějšímu prostředí, nicméně zachovali některé zvláštnosti svého jazyka přece a sice především ve svých literárních pracích, jak seznáváme z památek sem příslušných.

Jsou to především památky, které svým původem k srbsko-chrvatskému území poukazují a které chceme probrati; jde zde ovšem jenom o starší památky, neboť v pozdějších se nemohl tento vliv z pochopitelných příčin jeviti (nebylo tam již Čechů, nebo byly tam jiné literární podmínky).

Sem náleží především *Glagolita Clozův*; byl psán, jak známo, na tomto území a nalézáme zde českomoravské рождьство několi-

krát: ř. 877, 878 a 879 vedle ровъдьство, toto od ř. 879 výlučně. První рожьство bylo později opraveno v роуъдьство (viz ve vydání str. 7, 12 až 14). Jak se toto рожьство sem mohlo dostati? Z prvotní předlohy? Nikoliv. Jak již jsem ve svém vydání předpokládal, pocházela tato z Macedonie a nyní dokazuji, že část této památky je dílem Klimentovým v Macedonii (viz mé „Studie z oboru církevně-slovanského písemnictví" str. 117 a 166). Mohlo se tedy рожьство dostati do naší památky jen Čechem jakožto (snad předposledním) přepisovačem; o slově вы- весе II ř. 137 těžko rozhodovati, mohlo by ovšem též sem přináležeti.

Jiná památka na srbskochrvatské půdě psaná je *Cod. Marianus*, a opět se zde setkáváme s рожьство Mat. 14, 6, ano máme zde i вмухь Jan 20, 27 m. вмъдь, což zajisté spíše od přepisovače než z prvotní předlohy pochází. Písař ten podlehl zde vlivu své mateřštiny a buď on sám, neb teprv další přepisovač hleděl ještě nedopatření napraviti a tak vznikl kompromisní tvar, jehož vlastně žádný jazyk nezná.

Nejnápadněji se nám to jeví u *Žaltáře sinajského*. Tato památka byla psána někde v Macedonii, o tom nemůžeme pochybovati. Předloha její pocházela však ze slovinsko-srbskochrvatského území. Proto zde máme opět шпрахоль 78, 1, jak jsme nalezli právě i ve Frisinských památkách i v Kijevských listech. S poslední památkou souhlasí i v tom, že má výraz рясвота ku př. 44, 5 atd. Dále poukazuje k tomu území i slovo отоци — νῆσοι — v předloze, z čehož udělal přepisovač, nerozuměje tomu, отьци tak 71, 10 a 96, 1.[1] Z předlohy Žaltáře sinajského, která se brala uvedenou cestou, zachovaly se ještě tyto bohemismy: исплъстесл 24, 7 a осмие (осание) 29, 1. Zde se vyskytuje též častěji předpona вы- (viz úvod ku Geitlerovu vydání, str. XVII) a mimo to bohemismus v slově възвещуньмыго 15, 7 (раз- m. раз-). *Že šla předloha Žalt. sin. chrvatským prostředím, prozrazuje nám i dvakrát zde vyskytující se chrvatské u, a sice jednou v majuskuli a jednou v minuskuli* (Geitler, Die alb. u. slav. Schr. str. 109; Jagić, Glagolitica, str. 41).

Mohlo by se ovšem namítati, že tyto bohemismy mohly pocházeti z předloh, psaných někde ve velkomoravské říši, jak se obyčejně

---

[1]) Od pannonských Slovinců — třeba ne bezprostředně — pocházela i předloha *Zogr.* a *Sav. Kn.* Tato má v Janu 18, 1: отоцл m. потоцл (jak na př. v Mar). Tak četl i původce Zogr., předělal však slovo v běžnější mu výraz остроцл.

i vykládají. Avšak nemůžeme tak připustiti, na Moravě se neříkalo *cirkva*, ani *otok*, nýbrž tak se mluvilo u uherských Slovinců. Z tohoto území pocházely tedy prvotně uvedené předlohy. U uherských Slovinců se však zároveň s tvary *cirkva*, *otok* nemohly dostati *bohemismy* (jako *c*, *z* za *št*, *žd* a jiné) do předloh, poněvadž původce *pannonských* lokalismů nemohl býti zároveň i původcem *bohemismů* těchto. Tak jest tedy pravdě podobnější, že se tyto dostaly do předloh až na půdě srbskochrvatské, kde působili též čeští hlaholité, nepřízní osudu sem se uchýlivší. Ovšem musíme předpokládati, že jich zde byl větší počet a že se po nějakou (ovšem jen asi krátkou) dobu jich řady ze severu doplňovaly. Proto nemáme na př. v *Zogr.* žádného takového bohemismu, poněvadž jeho předloha jistě nešla do Bulharska přes srbskochrvatské území, na němž se v prvním období hlavně asi Češi přičiňovali o udržení a rozšíření slovanských bohoslužeb, nýbrž brala se jinou, východní cestou.

Z uvedených bohemismů seznáváme zároveň, kde se nejintensivněji vymykala čeština z pout církevní slovanštiny. Bylo to *c* a *z* za *št* a *žd*. S tímto bohemismem setkáváme se takřka výlučně v církevně slovanských památkách jinde než v Čechách psaných a český vliv prozrazujících a proto není divu, že se stal i pokus, provésti toto pravidlo důsledně, jak vidíme v Kijevských listech, a to tím spíše, poněvadž i v okolí, kde památka psána byla, neslýchalo se *št* a *žd* v našich případech. Máme zde však ještě jiný bohemismus, který je též důsledně proveden. Vytkl jsem jej již ve své Aksl. Gramm. (str. 154). Jest to instr. sing. na -ъмь místo *-омь*: оплатъмь IIb 18; III 24; IV 7; IVb 16; Vb 1; VI 1; образъмь IVb 19; съсадъмь VIIb 10. Jinak než bohemismus nemohu i nyní tvar ten vykládati. V *Pražských zlomcích* máme jen jeden instr. a ten má touž koncovku: дрѣвъмь же крьжьнымь IIb 10—11, jeví se tedy i zde nápadná shoda. Avšak je otázka, proč právě zde se projevil tak nápadně a důsledně vliv češtiny? Myslím, že to nebylo náhodou. Když polohláska na konci zanikla — a to se stalo záhy — nebylo rozdílu mezi instr. sg. při koncovce -ъмь a dat. pl. (není zjištěno, byla-li koncovka dativní v češtině již tehdy dlouhá). V naší památce máme na př. твоѣ . . . тврьдь заштити нъи, гн҃и, аже еси образъмь своимь оуподобилъ . . . IVb 17—18. S koncovkou -ъмь byl by již při čtení neb předříkávání hned povstal jiný smysl: аже еси образом(ь) своим(ь) оуподобилъ. neboť se to zde mohlo hlavně Čechovi jeviti jako dat. pl.. poněvadž měl pro instr. sg. jinou koncovku. To bylo tedy asi příčinou, že se vyskytuje důsledně v naší památce instr. sg. s koncovkou -ъмь, která odpovídá českému jazyku. Jest dále

velmi pravdě podobné, že sem i skupina *šč* přináleží, ale věc není jistá, poněvadž byla i v tom jazyku, na jehož území prvotní text Kijevských listů vznikl. Mimo to i nápadné změkčení souhlásky *c*, jež se jeví graficky hlavně před *a*.

Jiných bohemismů zde nemáme. Příčinou toho může býti především *okolí*, *prostředí*, v kterém tato památka psána byla. Původce těchto bohemismů byl se již tak přizpůsobil svému okolí, byl snad již tak pod vlivem srbskochrvatského jazyka, že nikde jinde nepodlehl bezděky vlivu své mateřštiny. Nepsal na př. модлитва, модлити, jak nalézáme v Pražských zlomcích, poněvadž i ve svém okolí slyšel *moliti*; nepsal земьскаꙗ (IV 21) m. земльскаꙗ, poněvadž i ve svém okolí slyšel zde *l*; proto nepsal i кравь, jak máme obdobné v Pražských listech a tak pod. Vlivu své mateřštiny podlehl vědomě jen ve dvou neb třech případech a to mělo, jak jsme viděli, asi své příčiny. Neobvyklé skupiny *št*, *žd* nechtěl ponechati odpovídající souhlásky srbskochrvatské způsobovaly grafické potíže, a proto se asi rozhodl pro své *c* a *z*.

To by mohla býti jedna příčina, proč jsou bohemismy v Kijevských listech tak řídké. Může zde býti však ještě i jiná příčina. Jest totiž otázka, nebyly-li některé bohemismy posledními přepisovači částečně vymýceny? Či snad byli tito právě oni Čechové, kterými se řídké jen bohemismy dostaly do památky? O tom jest nám nyní ještě uvažovati.

V naší památce vyskytují se zřetelné sledy 1. *pannonské slovinčiny* (цирькъве VI 4, цирькъвиѫ IVb 17; оутѣше Ib 19; расмотрьньнъ II 9; подась III 7 atd.); 2. *češtiny* (*c* a *z*, snad *šč* a instr. -вмь); 3. *srbochorvatštiny* (genitivy дѣлъ̂, грѣхъ̂ силахъ atd., nom. akk. plur. ž. r. сѧ, mimo to i nom. pl. мы a některé případy přízvuku). Jak to všecko nejsnáze vysvětlíme, jaké kombinace jsou zde možné? Kruh možných kombinací, na první pohled tak široký, se značně zúží, uvážíme-li, že Čech nemohl původně tuto památku psáti. Kdo ji původně psal, toho vliv se musí jeviti v památce i po lexikální stránce jazyka. Viděli jsme však, že po této stránce nejeví se žádný vliv češtiny v Kijevských listech. Po této stránce pronikl zde nejpatrněji vliv pannonské slovinštiny. Mimo to se jeví co do označení délky a přízvuku jakožto blíženec Frisinských památek. Vznikl tedy prvotní text (či lépe prvotní překlad) u pannonských Slovinců, jak již vyloženo bylo. Jak vysvětliti však další účast Čecha a Srba v textě Kijevských listů?

Předem vyloučíme hned možnost, že by se byly uvedené bohemismy dostaly do památky na *české* půdě, neboť by byl musil jíti

prvotní jich text slovanský od pannonských Slovinců napřed do Čech, přepis zde pořízený zase odtud na jižní srbské území, kde již sousedilo macedonsko-bulharské nářečí. Jak první tak i druhá cesta není pravděpodobna, neboť pro takové vztahy nemáme ani nejmenších dokladů. Zvláště nemůžeme připustiti, že by byl šel přepis pořízený na českém území do jihosrbských krajin. Mimo to nemáme zprávy o nějakém pevném sídle slovanských bohoslužeb v Čechách, řekněme někdy asi v X. století. Takové vztahy, které jsme zde naznačili, předpokládaly by rozhodně pevné sídlo slovanských bohoslužeb v Čechách. Taktéž i povaha památky samé.

Zbývá tedy jen možnost, že bohemismy se dostaly do památky Čechem na *srbsko-chrvatské* půdě a tu je otázka, zdali teprv při posledním přepisu, neb již dříve. Mluví více okolností pro poslední možnost. Od posledního přepisovače (či posledních přepisovačů) pochází zajisté nominativ [illegible] místo [illegible], *který je tak význačný pro naši památku, neboť zde přichází šestkrát a pravidelné* [illegible] *zde docela schází*, dále nom. akk. mn. č. ž. r. [illegible] a především bezvýjimečné genitivy [illegible], [illegible] atd., pak [illegible]. Tyto zvláštnosti jsou tak nápadné, že si nemůžeme představiti, jak by je byli mohli poslední přepisovači veskrz bez jediné odchylky ponechati, kdyby od nich nepocházely a kdyby je byli nalezli ve své předloze, zvláště kdyby to byli Čechové. Nemůžeme též na to pomýšleti, že by byli oba Čechové (jak jsme viděli, jde o dva poslední přepisovače) podlehli již tak vlivu srbštiny, že by to vše od nich pocházelo, neboť v případě tom byli by zajisté již docela posrbštili. Pak bychom ale od nich nemohli vůbec očekávati žádných bohemismů, tedy žádného instrumentalu s koncovkou -[illegible] atd. Nezbývá tedy než předpokládati, že předloha byla přepsána Čechem na srbsko-chrvatské půdě a tímto se dostaly do ní bohemismy, tak jak se to stalo u jiných zde psaných památek církevněslovanských, jen že byly v Kijevských listech soustavně provedeny. Na jihosrbské půdě byla pak aspoň dvěma tuzemci opět přepsána, kterýžto přepis se nám právě zachoval. Teprv při tomto posledním přepisu dostaly se sem asi uvedené srbismy. Ve smyslu srbského jazyka mohlo i [illegible], bylo-li v předloze, býti předěláno v [illegible]. Jinak se některé bohemismy ponechaly beze změny a sice hlavně ty, kde se i srbština rozcházela s církevní slovanštinou (*c* a *z*). Některé byly bezpochyby za to vymýceny.

Nyní nám jde o *stáří* Kijevských listů. S jakými obtížemi je nám zápasiti, chceme-li určiti stáří nějaké ze starších památek hlaholských, o tom budeme ještě uvažovati u Pražských zlomků.

Jde-li o Kijevské listy, máme mimo písmo přece ještě jednu okolnost, která by nám mohla dáti pokyn, v jaké době jich vznik hledati máme, kdybychom mohli aspoň přibližně určiti, jaká doba uplynula mezi posledním a předposledním přepisem, o němž jsme předpokládali, že byl Čechem pořízen. Doba, kdy se asi mohli čeští hlaholité dostati na chrvatskou půdu, můžc se blíže určiti. Mohlo se tak bezpochyby státi, když byli učenníci slovanských apoštolů po smrti Methodově (885) vypuzeni z velkomoravské říše. Jedna část utekla se do Bulharska, druhá, jako ku př. Gorazd, jenž tam nešel, mohla se uchýlit snad k Chrvatům, poněvadž jistě věděli, že tam byla též slovanská bohoslužba zavedena. Jakou zásluhu měli o rozkvět a udržování chrvatské hlaholice, o tom ovšem nyní těžko rozhodovati. Na všechen způsob však musíme předpokládati, že počet takovýchto českých hlaholitů u Chrvatů působících byl dosti značný, poněvadž se jich vliv jeví dosti zřetelně v starším hlaholském písemnictví. *Tyto bohemismy mohou tedy pocházeti jen z konce IX. a z první polovice X. století*, neboť že by byli ještě později přicházeli čeští hlaholité do chrvatských krajin v takovém počtu, aby tam mohli míti vliv na písemnictví, není pravdě podobné. Kdybychom mohli dále u některé z hlaholských památek, o které právě jde, dokázati, že se tam dříve uvedené bohemismy dostaly teprv při posledním zachovaném přepisu, bylo by tím zároveň hned i přibližné stáří této památky udáno, mohla by totiž pocházeti buď z konce IX. neb z první polovice X. věku. Bohužel nemůžeme toho ani u jedné památky nade vši pochybnost dokázati, spíše je pravdě podobné, že poslední zachované přepisy pocházejí od Nečechů. Tak ku př. není pravdě podobné, že by *Žaltář sinajský* byl psán Čechem, poněvadž si nemůžeme vysvětliti, jak by se byl v tu dobu — řekněme v XI. století — kdy tedy památka psána byla, český hlaholita mohl dostati do Macedonie. Tam totiž byl dle všeho psán žaltář náš, neboť tomu nasvědcují mnohé jazykové zvláštnosti. Přepisovači Nečechové odstraňovali jak se samo sebou rozumí, bohemismy ze svých přepisů, jeden více, druhý méně. Celkem můžeme snad předpokládati, že při několikátém, řekněme druhém, třetím přepisu zmizely již bohemismy na dobro z předlohy. Můžeme tedy naopak souditi, jsou-li ještě v památce bohemismy toho druhu, že jest to teprv asi první, druhý přepis předlohy pocházející, jak jsme dříve udali, z konce IX. neb z první polovice X. století. Liturgické knihy kterých se užívalo v kostele, bylo třeba častěji obnoviti, neboť se během delší řady let (třeba asi v padesáti letech) opotřebovaly. To platí zajisté o mešní knize, jakou byly Kijevské listy. Mimo opotřebení

mohly býti ještě i jiné příčiny, proč byl přepis pořízen. Musili jsme nahoře předpokládati, že je to teprv první přepis předlohy, jež byla psána Čechem. Na základě toho všeho dospíváme k závěrku, že *Kijevské listy byly psány někdy v polovici X. věku*, s čímž se jak i písmo tak i jazyk dosti srovnává.

O jiných památkách, v nichž jsou též obsaženy bohomismy tohoto druhu, můžeme již předpokládati, že vznikly později. Sem patří především *Cod. Marianus* a *Žaltář sinajský* obsahující texty, jichž se dosti užívalo, pak *Glagolita Clozův*.

Nyní nám ještě zbývá písmo *první* stránky Kijevských listů, jež obsahuje kus z listu k Římanům (XIII, 11—14, XIV. 1—4) a krátkou modlitbu. Stránka ta liší se značně i písmem i pravopisem od ostatních. Písmo je pozdější. Na některé jeho zvláštnosti jsme upozornili, o jiných se ještě zmíníme u Pražských zlomků. Zde postačí, podotkneme-li, že se na této stránce vyskytuje з již jen s jednou příčnicí, u samohlásky ѫ splynuly již obě části dohromady, ѱ nemá háček na levé straně atd. Kdežto se činí rozdíl v ostatním textu Kijevských listů mezi ъı a ꙑ, jak jsme viděli, užívá se zde výhradně jen ъı (ꙑ): [illegible] ř. 1; [illegible] ř. 16; [illegible] ř. 17 atd. Dále je zde jen jedna polohláska, totiž ъ, někdy schází, někdy je zastoupena plnou hláskou: [illegible] ř. 3; [illegible] ř. 4. Kdežto v ostatním textu je jen ѥ (za ꙗ a ѥ), je zde naopak jen є (za ꙗ i ѥ).

Nikde se zde nevyskytuje ꙃ neb ꙁ, nýbrž jen з. Poněvadž zde konečně nemáme nikde *s* neb *c* za církevněslov. *žd* neb *št*, soudil *Jagić*, že byly tyto řádky na prázdné stránce dodatečně buď někde v Macedonii neb v Chrvatsku napsány. Mnohé okolnosti prý mluví pro Chrvatsko: „Vor allem der Typus der Schrift, der unstreitig mit den Wiener Blättern manche Aehnlichkeit hat; ferner die ausschliessliche Anwendung von є, ganz wie in den Wiener Blättern. Auch die Bezeichnung des ꙑ durch ъı kann durch den neuesten in Vrbnik auf der Insel Veglia gemachten Fund gestützt werden . . . *) Was mich vor allem veranlasst, bei diesem Zusatz eher an Kroatien als an Macedonien zu denken, das ist der römisch-lateinische Charakter desselben . . . “ (Glagolitica, str. 57—58). Dle této kombinace předpokládal Jagić dále, že má před sebou chrvatskou hlaholici asi z konce XI. neb ze začátku XII. století, než byla tedy jazyková

*) Jde zde o *Grškovičův* zlomek, kde se píše skutečně vždy ъı (ъи), avšak je zde ještě třikrát ѥ (III 27, IV 22 a VI 2), nikde však є neb ѥ, čímž se značně liší od naší stránky.

redakce chrvatská provedena. Upozornil sice na nápadnou shodu u nosovek ѫ a ѥѫ na palimpsestu *bojanském*, podotýká ale, že je písmo tohoto více okrouhlé a více podobné jiným macedonským památkám a proto končí: „Es wäre also übereilt aus der unläugbaren Gleichheit der erwähnten zwei Buchstaben in beiden Fällen gleich auf die macedonische Heimat dieses Zusatzes zu den Kijewer Blättern zu schliessen" (l. c. 58). Avšak nalézáme zde přece i jiné zvláštnosti, které nepoukazují k chrvatskému území, nýbrž spíše k jihosrbskému či snad k macedo-bulharskému. Tak zde máme tvar оуп(ъша)ѩша ř. 24. Ač je to zde jen ojedinělý případ, může se to přece vykládati jako bulbarismus místo оупъшаѩша. Dále jsou zde některé shody s pozdější částí *Zogr.* (*Zogr. b.*). I zde máme skoro výlučně polohlásku ъ (jen as dvakrát ь a několikrát bylo cyrillsky připsáno). I zde se vyskytuje є i za ѩ (ѫ je zde velkou vzácností) a ѭ se zde píše často jakožto ѥѫ. Často je zde i ligatura *tr*. Jinak jsou v písmě samém jen některé nepatrné shody. V mnohém ohledu se nám jeví toto písmo jako výsledek dalšího vývoje písma, s kterým jsme se setkali v Kijevských listech. S tím, jak se zde píší nosovky *ǫ* a *jǫ* třeba srovnati ku př. nosovku *ję* u prvního písaře Kijevských listů ve slově съмрътьхъ IIb ř. 3—4. Jinde ovšem působí zde již jiné tradice. Ale povšimnutí zasluhuje, že zde bylo původně napsáno стоуждєсто (стоуждь jen v některých bulharských dialektech!) ř. 18, že však bylo *c* vyškrabáno, tak že čteme nyní тоуждєсто. Obdobné jsme našli тоуземь v Kijevských listech IVb 10—11, tedy též s *t* v násloví.

Mluví tedy mnohé okolnosti pro to, že byla tato stránka psána buď tam, kde byly i Kijevské listy naposled přepsány neb někde na blízku, ovšem v době o něco pozdější.

Jaké byly tehdy národnostní poměry v oněch krajinách — mám na mysli nynější jihosrbské území a severní Macedonii — kam až tedy na jih dosahoval srbský jazyk, těžko ovšem nyní vypátrati.

Na tomto jižním území mohl se spíše jeviti i vliv řecké grafiky a tak si jej můžeme vysvětliti též v Kijevských listech, kde se poněkud jevil, jak jsme viděli.

*

II. Pražské zlomky.

Jsou-li případy bohemismů v Kijevských listech tak obmezeny na jisté zvláštnosti, kde se pak ovšem důsledně vyskytují, má se věc již zcela jinak s *Pražskými zlomky*, jimiž se nyní chceme blíže zabývati. Zde se vliv češtiny prozrazuje v celé řadě *hláskoslovných* zvláštností, ano i některými *tvary* a *výrazy* proti církevní slovanštině. Proto také vyskytly se během času jen ojedinělé hlasy, které od té doby, co památka ta byla vydána Šafaříkem (r. 1857), jinak soudily o jejím původu nežli sám *Šafařík*. Dle něho vznikly totiž zlomky ty na území česko-slováckém, blíže neurčil území tohoto, nýbrž ponechával památku Čechům, Moravanům i Slovákům slovy: „Es mögen sich demnach, meines Erachtens, alle drei Volkszweige in die Ehre der Hervorbringung dieser schätzbaren Denkmäler brüderlich theilen." (Glag. Fragm. str. 59.) Ovšem, pokud šlo o bližší určení, rozcházeli se již badatelé ve svých názorech. *Miklosich* viděl v Pražských zlomcích vůbec „ein čechisches Denkmal" (Vgl. Gramm. I² str. 219), čímž arci nechtěl nic určitějšího říci, kdežto Kijevské listy byly dle něho „altslovenisch". *Oblak* myslil, že byly asi psány na *slováckém* území (Archiv. für slav. Phil. XVIII. str. 110 a 112), s čímž by se nejspíše, jak předpokládal, srovnával *východní* ritus těchto památek. Území slováckých nářečí v Uhřích a na Moravě jakožto domov obou zlomků, Kijevských a Pražských, naprosto vylučoval *Pastrnek*, možnosti však bližšího určení domova při zlomcích Pražských neviděl (ČČMus. 1894, str. 71—72). Nejdále šel *Geitler*, dle něhož vznikly zlomky ty, jakož i Kijevské listy v — Macedonii, s čímž souhlasil i *A. Kalina*, ač názory takové vyvolaly hlavně u *Jagiće* a *Oblaka* tuhý odpor. Na krajiny jaderského pomoří pomýšlel zase *A. Budilović*. *Jagić* se vyjádřil v poslední době v ten smysl, že Kijevské listy jakož i Pražské zlomky

vznikly — v Čechách, a sice je uvádí ve spojení s nějakým sázavským obdobím slovanské liturgie v Čechách (Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache. Erste Hälfte. 1900, str. 57).

Nebylo-li již v těchto výkladech aspoň trochu obstojné shody, má se věc ještě hůře při druhé otázce, *kdy* totiž Pražské zlomky psány byly. Rozdíl ve výkladech je zde tak veliký, že se jedná hned o několik století. Než k této otázce se ještě vrátíme, nyní nám jde především o první.

Při řešení otázky, kde Pražské zlomky psány byly, možno přihlížeti napřed k tomu, odkud pocházel jich original. Je-li tento vypátrán, může se spíše o ní uvažovati, třeba na základě zeměpisného spojení neb jiných okolností, jak se i skutečně stalo. *Filologický* důkaz, že original byl *bulharský*, podal jsem ve svých „Altslovenische Studien“ (Sitzungsberichte cís. akad. věd ve Vídni, fil.-hist. sv. CXXII. r. 1890 na str. 75—78: „Prager glag. Fragmente“). Je zde poukázáno k tomu, že se v Pražských zlomcích vedle [illegible] IIB 14—15 vyskytuje pozdější již [illegible] IIB 22. které se právě v bulharských památkách tak rozmohlo. Nejdůležitější je v tomto ohledu slovo съборѹ IA 18. *Mar.* slova toho nezná, nýbrž má jen съньмъ, kteréžto slovo se zde šestkrát vyskytuje (Mat. 10, 17; 26, 59; Mar. 14, 55; 15, 1; Luk. 22, 66; Jan 11, 47). V *Zogr.* setkáváme se již dvakrát s pozdějším съборъ (Luk. 22, 66 a Jan 11, 47). Že zde na posledním místě bylo původně съньмъ, ukazuje nám též zcela zřetelně *Assem.*, který má následkem neporozumění slova съньмъ tuto zkomoleninu: събьрашѧ сѧ архиереи и фарисеи съ ними (kde bylo třeba čísti съньмъ). [illegible] se jednou vyskytuje ještě v Assem (Mat. 26, 39), který vůbec nezná ještě slova съборъ. V *Sav. kn.* vyskytuje se dvakrát Mat. 26, 59: na str. 87, ř. 32, zde máme съборъ, a na str. 104, ř. 6 naproti tomu съньмъ. V *SuprasLském rukopisu*, jehožto texty prozrazují jak co do grammatiky, tak i co do slovníku pozdější redakci (ovšem až na část obsaženou na str. 337—347, kde je homilie připisovaná Epifaniu, kterouž nalézáme v témž překladě i v Glag. Cloz), máme v jednom citátě též съборъ. Jan 11, 47 vyskytuje se zde totiž na str. 285, ř. 20—21 s rčením събьрати съборъ; taktéž i na str. 285, ř. 24 27; str. 386, 1, 3, 5, 7, 21—22, 25—26 a съборъ, též i ř. 11, 12 a 20. Tak i v *Ostr. ev.* (Jan 11, 47; Mat. 26, 59 a 10, 17), jakož i v jiných pozdějších památkách (na př. v trnovském evang., viz ve Valjavcově vydání na str. 43). Důležit jest dále dativní tvar съньмоу IA 22. V Mar., Zogr., Glag. Cloz., v Sav. kn., v Psalt. sin. a Euch. sin. nenalézáme takových tvarů. V Assem. je jen [illegible] a sice

v kalend.' (Rački, str. 193, ř. 16.). Ze Zogr. uvádí sice Miklosich *drugomu*, *prъvomu* (Vgl. Gramm. III², str. 59), ale měl dodati, že se vyskytují v mladší části této památky (Zogr. b) a sice Mat. 21, 28 a 30. Taktéž v Kijevských listech jsou jen dativy na -ѹмѹ: блажєноѹмѹ Ib 20; Ib 12. V pozdějších památkách jest koncovka -ѹмѹ již častější, na př. u Jana exarcha bulh. исходьноѹмѹ, рожьствьноѹмѹ a j. (O mluvě Jana exarcha bulh. str. 34), až převládá (srov. Lavrov, Обзоръ звук. и форм. особенностей болг. яз. str. 175: Въ рукоп. текстахъ XVIIb, находимъ -ѹмѹ). V *trnovském ev.* je dativní koncovka jen -ѹмѹ neb -ѹмѹ, na př. водномѹ, кѹмномѹ, дрѹгомѹ, нечистомѹ atd. Celou řadu jiných ještě příkladů uvádí Valjavec ve svém vydání na str. 27. Oblak sice připouštěl možnost, že se v našem příkladě (свѧтоѹмѹ) vyskytuje o místo ѹ snad jen nedbalostí přepisovačovou, který ѹ své hlaholské předlohy úplně nevypsal (Archiv für slav. Phil. XV., str. 358), avšak nenahlížím, proč bychom právě zde tak musili předpokládati, když případ ten můžeme v souvislosti s jinými zvláštnostmi této památky dobře vysvětliti. Jiný dativní tvar složené deklinace se v naší památce nevyskytuje; dativ праздь . . . IIB 24 není bohužel úplně zachován.

Dále jsem vytkl tvar оставлятъ IIB 5, při čemž třeba poukázati k tomu, že se podobné assimilované a stažené tvary začínají nejčastěji vyskytovati právě též v třetí osobě. V *Zogr.* máme ještě málo takových tvarů, obyčejně jsou ještě nestaženy: съкопьваатъ Mat. 4, 14 a pod.), tak že алкаттъ Luk. 13, 95 (= алкаѭтъ) tvoří výjimku. Zřídka se vyskytují tvary na -аамъ a -аатъ (nestažené) i v *Assem.* Častější je za to assimilace v *Mar.* a sice v 3. os. jedn. a 2. os. mn. č., ovšem bez stažení. V *Glag. Cloz.* se zde nevyskytuje nikde assimilace, nýbrž máme v této památce jen tvary jako вѣдаєтъ 256, 330; прѣбываєтъ 400 a pod. Taktéž i v *Sav. kn.*, kde je jen výjimkou: отвѣштаваамъ Mat. 26, 62 (str. 88, ř. 8). S tvarem оставлятъ Pražských zlomků souhlasí i assimilované a stažené genitivní tvary: апостольскаго IIA 21—22; сътворьшаго IIB 14; праздьнаго IIB 19 a насѫщьнаго IIB 23, ač shoda tato by nemusila býti, neboť mají takové genitivy převahu na př. v *Glag. Cloz.*, kdežto o slovesných tvarech, o nichž byla řeč, to neplatí, k čemuž zde právě poukázáno bylo. Konečně jsem vytkl jakožto makavý bulharismus záměnu nosovky ve tvaru (т) ѫ m. тѧ IIA 14 a dospěl jsem k výsledku závěrečnému (str. 78): „So zeigen sich uns die Prager Fragmente beeinflusst von der Sprache der südlichen, namentlich bulgarischen Denkmäler.“ S tímto důkazem souhlasil i *Oblak*, kterýž o něm praví: „Hübsch finde ich den Nachweis, dass

selbst die Prager Fragm. im Zusammenhang mit der auf südslav. Boden rege entfalteten literarischen Thätigkeit stehen, dass sie demnach nicht unter dem unmittelbaren Einfluss des alten pannonischen Schriftthums entstanden sind. Die Spuren der neueren, von Bulgarien ausgehenden Redaction sind in ihnen zu deutlich, aber es ist deshalb doch noch nicht nöthig, ihre Vorlage unmittelbar aus Bulgarien kommen zu lassen. Es ist ebenso möglich, dass die verbesserte Emendation sich vom nördlichen Bulgarien über das alte Dacien verbreitete, und von da konnte auch eine Belebung des noch auf mährisch-slovakischen Boden vegetirenden autochthonen glagolitischen Schriftthums statt finden" (Archiv für slav. Phil. XV. str. 358). Dále pak podotýká: „Neben den von Vondrák angeführten Beispielen kann noch auf съньмъ st. des älteren съньмишта verwiesen werden." A tak udává již v Arch. XIII., str. 244: „Für съньмишта steht съньмъ (totiž v trnovském evangeliu), wie in den russ. Evang. und Suprasl.; es ist bezeichnend, dass diesen Ausdruck auch die Prager Fragmente kennen." Avšak v Pražských zlomcích bychom marně hledali tohoto výrazu. Oblak bezpochyby nahlédl do Miklosichova Lexic. palaeosl.-graec.-lat., kdež ovšem nalezl na str. 864 pod heslem съньмъ: sg. nom. съньмъ frag.-glag. 19, což by měly býti dle str. X. Pražské zlomky; na str. 19 nenalézáme však slova toho u Šafaříka. Za to uvidíme, že se může ještě k jiným okolnostem poukázati, které též tomu nasvědčují, že Pražské zlomky vznikly na základě předloh, pocházejících z Bulharska. V dativním tvaru съньмоу připouštěl Oblak, jak již podotčeno, možnost chyby písařské a končí tento odstavec: „Dagegen scheint es mir bedenklich, in den contrahirten Formen der zusammengesetzten Declin., z. B. -ago, eine erst auf bulg. Boden aufgenommene Neuerung zu erblicken. Es werden wahrscheinlich bereits in der ältesten Periode des kirchenslav. Schriftthums beide Formen nebeneinander bestanden haben, gegen ein späteres Aufkommen (erst in der nachpannonischen Periode) der contrahirten formen in der Sprache und Schrift kann auf die Kijewer Fragmente verwiesen werden."

K výsledku tomu přidal se i *Jagić*, jen že jej trochu modifikoval; nepředpokládá totiž u Pražských zlomků čistě *bulharskou* předlohu, nýbrž *bulharsko-ruskou*: „Für die glagolitische Schrift müsste man sich auch dann entscheiden, wenn man die Beziehungen des Sazavaklosters zu Ungarn aufrecht hält. Denn die Prager Fragmente setzen nicht rein bulgarische, sondern bulgarich-russische Vorlage voraus und dürften in der That aus dem westrussischen Gebieten stammen." (Zur

Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache. 1. Hälfte, str. 57.) Blíže toho však Jagić bohužel neodůvodnil, nýbrž následoval zde poněkud příkladu Sreznevského.

Jaké jazykové známky rozhodovaly asi u Jagiće, že uznal za dobré, předpokládati u Pražských zlomků ne čistě bulharskou, nýbrž bulharsko-ruskou předlohu? Bezpochyby to byla mimo výklad Sreznevského, o němž se ihned zmíníme, v první řadě ta okolnost, že je v našich zlomcích nosovka ѧ (ꙗ) zastoupena střídnicí ꙗ(ѧ) a sice — v těchto případech: оударимꙗ IIA 4; въложимꙗ IIA 17; поставимꙗ IIB 21--22; тꙗ IIA 20 a tomu odpovídá, že za ѧ se vyskytuje naopak ꙗ (ѧ se vůbec nevyskytuje v druhém zlomku): имꙗнꙿноѥ IIB 22—23. Nemůžeme tedy o tom pochybovati, jak poslední přepisovač nosovku ꙗ (ѧ) četl. Jen dvakrát zde máme ѧ za tuto nosovku: сѫѧ = богородицѧ IB 25 a сѧ (akkus mn. č. = τούτους) IIB 23. Zde však se toto ѧ nevyskytuje snad v platnosti ѫ, jak tomu často právě bývá v hlaholských památkách, nýbrž jako pravé ѧ, a v případech těchto nebyla v západních slovanských jazycích a v ruštině původně nosovka ѧ, jak ji máme v církevní slovanštině a jak ji vůbec pro ostatní jihoslovanské jazyky předpokládati musíme, nýbrž ѧ. A že nám právě těmito doklady vedle ѧ za ѧ pro starou češtinu ѧ v pádech, o něž jde, dosvědčeno jest, o tom uvažuji jinde zevrubněji. Jagić je zde v rozporu s většinou ostatních slavistů, kteří předpokládají v staré češtině *ja* jakožto střídnici za ѧ, což i sám uznává.

Vyjádřil se o této věci příležitostně takto: „Wenn ich die Ableitung der altb. Form *dušic* aus *dušę* für möglich halte, erklärt sich das aus meiner principiell von der durch die meisten böhm. Grammatiker vertretenen Ansicht abweichenden Annahme, dass das altsloven. ѧ nicht im böhm. *ja*, sondern in *ie* seinen Haupt- und Grundvertreter hat. Mich haben die letzten von Prof. *Gebauer* in den Listy filologické Jahrg. XIX, S. 417 ff. gelieferten Zusammenstellungen nur noch mehr in der Richtigkeit meiner Ansicht bestärkt, die ich seit vielen Jahren in meinen Vorlesungen vertrete." (Archiv für slav. Phil. XV., str. 522—523). Za takových okolností nezbývalo Jagićovi nic jiného nežli v *ja* Pražských zlomků viděti vliv ruštiny a proto asi zde předpokládá bulharsko ruskou předlohu. O české střídnici za praslovanské ѧ se zde nemůžeme rozepisovati, tolik jenom chceme podotknouti, že Gebauerovy výwody jsou dosti přesvědčivy (Hist. mluvn. I, str. 49 až 56), dle nichž střídnicí touto bylo *ja* (či vlastně, jak Gebauer předpokládá, *'a*). Mluví nám proto zcela zřejmě tvary jako *svacen* a pod., které se ještě v staročeských památkách zachovaly (l. c. str. 109),

jen nemusíme připouštěti, že se toto *ia* hned přímo z a vyvinulo, nýbrž budeme raději předpokládati nějakou starší střídnici, která by od a k *ja* vedla, jako na př. *'ä*; jinak by byl tento přechod příliš náhlý. A tak nemůžeme ve tvarech Pražských zlomků jako поставленима, та atd. viděti vliv ruštiny, nýbrž spíše zřetelný vliv češtiny.

Jiných jazykových známek, které by prozrazovaly ruskou předlohu, zde nemáme; mimo již uvedené může se ještě upozorniti spíše na některé, jež mluví pro bulharskou předlohu. *Ἀχάριστος . . . γνώμη* (Šafařík, str. 44) se zde překládá бесхвальная воля II B ř. 4—5, kdežto v prvotních překladech máme несъблагодатьнъ za *ἀχάριστος*, tak Luk. 6, 35; 2 Tim. 3, 2, avšak již v Antiochových pandektách čteme бесхвалсние *ἀχαριστία*, tedy souhlasné s našimi zlomky (Miklosich, Lex. palaeosl., str. 20).

Proti bulharsko-ruské a spíše pro bulharskou předlohu mluví též живоносьныи IA 8, tedy zaniknutí hlásky ы. K jihoslovanské předloze poukazuje i následující místo: помяни мя спасе егда придеши въ цѣсарьствие свое IIB 16—17. Jest to z Luk. 23, 42, kde čteme v *Mar.* a *Zogr.* . . . егда придеши въ цѣсарьствии твоемь, což ovšem odpovídá řeckému originálu: . . . *ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου*. Avšak již *Assem.* má souhlasně s našimi zlomky akkusativ: егда придеши въ црствие си (Črnčić str. 119); zrovna tak i v *Supr.* str. 319 ř. 24 až 25 a str. 320 ř. 6—7, kdežto v jiné homilii je zde ještě starší: егда придеши въ цѣсарьствии своемь str. 328, ř. 11 a doleji ř. 13 až 14: въ цѣсарьствии твоемь. Jest zajímavé, že nejstarší právě ruské evangelium — totiž Ostromirovské — souhlasí zde úplně ještě s Mar. a Zogr. Místo toto vyskytuje se zde dvakrát: na l. 192 a máme též въ цѣсарьствии твоемь a na l. 200 a въ цѣсарьствии своемь. Vyskytuje-li se v pozdějších chrvatských textech též в цесарство с(т)вое (S. J. Berčić: Ulomci svetoga pisma, č. 4, str. 89, z missalu z roku 1483), není to nic divného, neboť zde mohl též již rozhodovati latinský text vulgaty, kde čteme: in regnum tuum.

Pozdější a sice opět jihoslovanská předloha prozrazuje se nám i v въпрашахѫ тя и лъжесъвѣстоваахоу IIA 5—6 . . . *ἠρώτων σε, σοῦ δὲ ψευδῆ κατεμαρτύρουν* . . . (Šaf. str. 44). V evangelických textech je съвѣдѣтельствовати za *καταμαρτυρεῖν* (Mat. 26. 62; 27. 13; Mar. 14. 60; 15. 4) a za *ψευδομαρτυρεῖν* zde máme лъже съвѣдѣтельствовати, též лъжа, лъжѫ . . . лъжи . . . съвѣд . . (Marc. 10. 19; 14. 56; 14. 57 atd.).

Pozdější texty jako *Trnovské* evang. a jiné mají, jak známo, послоушьствовати za съвѣдѣтельствовати. Pražské zlomky se zde tedy

docela odchylují, povšimnutí však zasluhuje, že máme съвѣстовати též v Hom. Mih. 117, tedy v jihoslovanské památce a jeden doklad uvádí Miklosich (Lex. palaeosl. str. 916) též z proroků.

Je-li zde přeloženo řecké *παράνομος* slovem безаконьнъи (к. же юда IIA ř. 12—13, ř. *ὁ δὲ παράνομος Ἰούδας*, Šaf. str. 62), jeví se v tom vůbec již jen pozdější překlad, neboť původně se překládalo řecké *ἄνομος* slovem безаконьнъ a *παράνομος* slovem законопрѣстѫпьнъ (tak v evang., v žaltáři). Teprv později vyskytuje se za *παράνομος* též безаконьнъ, безаконьникъ tak na př. v žaltáři (viz Вячеславъ Срезневскій: Древній слав. переводъ псалтыри. Часть вторая 1878, str. 43, zde безаконьникъ, безаконьствовати *παρανομεῖν*, dále u J. J. Sreznovského Древніе глаголическіе памятники. 1866. str. 47 v souhlasném textě: слово безаконьно, což odpovídá výrazu слово законопрѣстѫпьно Pražských zlomků IIA 16—17; jest to žalm 40. 9).

Proti bulharsko-ruské předloze mluví i кає та къзни, юдо, плоусти прѣдати . . . IIA 20—21, řecky: *Ποῖός σε τρόπος* . . . Slova къзнь ve významu *τρόπος* nemá Mikl. ve svém Lex. palaeol. (až na naše místo), jest však bulharsko-macedonské, neboť se vyskytuje v Klimentových spisech, na př.: того ли дѣла на бл къстасте зане ви изнесде издраиоти егупьтьскы, мъногыми къзньми показа фараона (Pochv. na Laz. str. 21 ř. 20 ve vyd. Lavrově); dále: оустити начатъ испримазнь блазнити мъногыми къзньми таковскыи родъ . . . legenda o *Methodovi* kap. I. (str. 4, ř. 18—19 ve vyd. Lavr.). A co mají zde ruské texty? Již v rukopisech XII. věku čteme кыи образъ ти Июдо atd. (Sreznevskij, Древн. глаг. пам. str. 48). Není tedy pravdě podobné, že by byla předloha šla ruským prostředím. Jest zajímavé, že v překladu evangelia къзнь nemáme, jen v apošt. a sice ve významu *μεθοδεία* insidiae: Ephes 6. 11. (Šiš. да възможете стати противоу къзнемь испримазньнымь), kdežto *τρόπος* se překládá v Apošt (v ev. jen *ὃν τρόπον* Mat. 23. 37 якоже Mar.) slovem постать (Rom. 3. 2), [illegible] (II Thess. 3. 16) a [illegible] Hebr. 13. 5. Jest tedy jakýsi rozdíl mezi jazykem slov. apoštolů a mluvou jich učenníka Klimenta.

Nemohu si konečně též představiti, jak by mohl aspoň druhý zlomek, který zná po výtce jen jednu pololásku (ъ), prozrazovati bulharsko-ruskou předlohu. I zde poukazuje tato zvláštnost spíše k bulharskému původu.

A tak zde nemohu s Jagićem souhlasiti, nějakého zřejmějšího vlivu ruštiny nemohu nikde bezpečně rozeznávati, kdežto máme mnoho známek, které nám ukazují, že předlohy Pražských zlomků byly bul-

harského původu. Nemusíme ovšem tvrditi, že by byly tyto předlohy přišly přímo z Bulharska na ono území, kde pak přepsány byly; mohly se dostati na nějaké jiné území, které jaksi sprostředkovalo mezi bulharskými krajinami a mezi oblastí, na níž naše zlomky byly přepsány, jenže to nebylo právě ruské území.

Vlastně měl již *J. J. Sreznevskij* u našich zlomků ruskou předlohu na mysli. Srovnávaje jazykové známky našich památek, které svědčí pro větší stáří, s jinými, které jsou tomu zase na odpor, vyjádřil se takto o nich: Это наводитъ на мысль, что или весь подлинникъ глагольскихъ отрывковъ, первоначально чистый Єтаро-Славянскій, или скорѣе Русско-Славянскій, потомъ переписанъ и тутъ же передѣланъ Моравцемъ или Чехомъ, или же что только части его были переписаны съ измѣненіями, а другія составлены въ Моравіи или въ Чешской землѣ . . . (Древніе глаг. пам. str. 53). U Sreznevského rozhodovala zde hlavně ta okolnost, že mohl najíti souhlasné texty i v *staroruských* památkách, v čemž počátek již byl ostatně učiněn i u Šafaříka. Texty ty jevily, jak předpokládal, týž překlad, Slyšme, co praví: Нельзя при этомъ не обратить вниманія на черты сходства нѣкоторыхъ частей текста съ Русскимъ болѣе позднимъ чтеніемъ, отличныхъ отъ Русскаго чтенія древнѣйшаго, какъ выше было показано. Едва ли можно думать, что это болѣе позднее Русское чтеніе явилось въ слѣдствіе вліянія списковъ такого рода, каковы разсматриваемые глаголическіе отрывки. Вѣроятнѣе, кажется, что отклоненія отъ древняго чтенія въ глаголическихъ отрывкахъ, явились въ слѣдствіе его измѣненій, допущенныхъ въ такіе списки, которые одинаково были доступны и Русскимъ и Чехамъ" (l. c. str. 54). Avšak jaké to byly předlohy, ruské či bulharské? Zde již se tak určitě nevyjádřil, tak že se slova jeho mohou tak i onak vykládati. Důležité by však bylo, kdyby se mohlo dokázati, že se Pražské zlomky někdy spíše shodují s pozdějšími ruskými texty proti staroruským textům téhož obsahu, jak zde Sreznevskij tvrdí. Odvolává se k tomu, co výše řekl. Tam však (na str, 50) nalézáme jen tato slova: „Кромѣ этого замѣчательно, что кое въ чемъ чтеніе глагольское, отличаясь отъ нашего древняго, сходно съ нашимъ недревнимъ." Poněvadž zde tedy nic blíže nenaznačil, nezbývá nám, než-li příslušné texty probrati. Vlastně jsou to jen dvě místa, kde udává Sreznevskij dvojí ruský text souhlasný s našimi památkami a sice jeden starší a jeden mladší. Tak máme na str. 47 k antifoně 3. (IIA ř. 15—18) tyto dva texty:

Triod. post. 1835. 504:	Voskr. Tr. XII—XIII v. 31:	Pražský zlomek IIA, ř. 16—18:
Слово законопреступное возложиша на мя. Господи. Господи не остави мене	Слово безаконьно съложиша на мя atd.	Слово законопрѣстоупьно възложиша на мя ты же ги неостави мене нъ помилѫи мя

Zde ovšem vidíme, že text Pražského zlomku souhlasí s mladším ruským textem proti staršímu textu, ale tento mladší text jest přece ve skutečnosti *starší*, neboť jest to žalm 40, 9, který zní na přikl. v Žaltáři sinajském takto: слово законопрѣстѫпьно възложиша на мя . . . To jest tedy nejstarší náš text a ten se shoduje s textem v Pražském zlomku a s textem v mladší ruské liturgické knize, kdežto text starší ruské památky je již pozměněn. To, co Sreznevskij chtěl, tím tedy nedokázal.

Zbývá ještě druhé místo (na str. 46—47):

Voskr. Cvět. tr. XII—XIII. 45:	Triodь 1670:	Pražský zl. IIA ř. 3—6:
обидоша мя вьси яко мъножи. въпиѩхоу ти. цесарю. за ланитоу оударяюще. въпрашающе же тебе лъжесъвѣдѣтельствовахоу и вься тьрпя мне вься хотя съпасти.	обидоша яко иси множи. и оудариша. цесарю ланитоу твою. злоумысленикъ. въпрошахоу тя. тебе же ложна свидѣтельствовахоу. и вся прьтерпѣвъ. всѣхъ спасъ еси.	обидоу мя яко иси множи оудариша тя цѣсарю за ланитоу оударениимъ въпрашаха тя и лъжесъвѣстовахоу.

Zde nevidíme zřejmě, který text se má dle Sreznevského více shodovati s textem v Pražském zlomku. Má-li to býti text na prvním místě uvedený, jest věc zcela v pořádku; má-li to však býti text z r. 1670, musíme rozhodně protestovati, neboť je zde již rčení оударити ланитоу, kdežto v prvotním překladě evangelia máme оударити за ланитѫ, tedy jako v Pražském zlomku a v textu zde na prvním místě uvedeném. Mimo to je v textu z r. 1670 výraz злоумышление, který je právě význačný pro pozdější dobu (viz v mém spise: Altsloven. Studien. 1890, str. 7—8) a který se nevyskytuje ani v starším ruském textu, ani v Pražském zlomku. V starším ruském textu je konečně i лъжесъвѣдѣтельствовати, tedy jako v prvotním překladě evangelia, a to odpovídá snad spíše výrazu лъжесъвѣстовахоу Pražského zlomku než výrazu ложна свидѣтельствовахоу ruského textu z r. 1670.

Sresnevskij se tedy klamal hlavně na základě uvedeného místa ze žaltáře, jež mu nebylo v starším znění známo.

Než jde též o to, je-li to vůbec týž překlad, který se nám zachoval též v ruských textech, jak Sreznevskij předpokládal, aneb jsou-li to nezávislé překlady, které tedy by byly vznikly samostatně. Námi uvedená dvě místa by totožnosti překladu ještě nedokazovala, neboť první místo pochází, jak jsme viděli, ze žaltáře, a tu shoda v překladě nebyla by ovšem nápadná. Druhá se zakládá též jednak na žaltáři (Žalt. sin. 21. 17: ѣко обидѫ мѧ пьси мнози) a ostatní text obsahuje reminiscence z evangelia, kde tedy též mohla býti shoda v překladě.

Máme zde ale přece jiná souhlasná místa, u nichž musíme týž překlad předpokládati. Tak nalézáme u Sreznevského (l. c. str. 48 až 49):

Novg. Stich. XII v. 97, Novg. Sav. Tr. XIII v. 118, Voskr. Tr. XII–XIII v. 43:

Дрѣва ради Адамъ раꙗ
бысть исселенъ. дрѣвъмъ
же крьстьнымь разбои-
никъ въ раи въселисѧ. Овъ
оубо вькоушь заповѣди. прѣ-
стоупи сътворьшааго и. а
дроугыи съраспьнсѧ ти
бога тѧ исповѣдаше. тая-
щаго сѧ помѧни мѧ спасе
въ цесарьствии си. Творьца

законоу отъ оученика коупи-
ша безаконьнии, ꙗко за-
коньнааго прѣдставиша
соудищоу Пилатовоу, вьпи-
юще. распьни давъшааго
имъ маньноу. въ поустыни
мы же праведьноумоу раз-
боиникоу подобѧщесѧ, вьпи-
имъ вѣрою, помѧни мѧ спасе
въ цесарьствии твоемь.

Pražský zlomek IIB ř. 9–24:

Дрѣва ради адамъ раꙗ
бѣсть (!) иселенъ дрѣвъмъ
же крижъньмъ разбои-
никъ и въ раи въседли сѧ. Овъ
бо въкоушъ заповѣдъ прѣ-
стоупи сътворьшаго и а
дроугъи пропѧтъ сѧ
ба тѧ исповѣдаше тая-
щаго сѧ: помѧни мѧ спасе
егда (приидеши) въ цѣсарьствие свое.
Творьца
законоу отъ оученика коупи-
ша правьдьнаго и ѣко безза-
коньникъ и Пилатови на
соудищи поставиша вьпь-
юще распьни мань-
ноую насъщшаго сѧ въ поустыни
мы же правьдь . . . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Srovnáme-li s tím řecký text (Šafařík, str. 44), musíme připustiti totožný překlad. Text zní:

Διὰ ξύλου ὁ Ἀδὰμ παραδείσου γέγονεν ἄποικος· διὰ ξύλου δὲ σταυροῦ ὁ λῃστὴς παράδεισον ᾤκησεν· ὁ μὲν γὰρ γευσάμενος ἐντολὴν ἠθέτησε τοῦ ποιήσαντος· ὁ δὲ συσταυρούμενος Θεὸν ὡμολόγησε τὸν κρυπτόμενον· Μνήσθητι καὶ ἡμῶν, σωτήρ, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Τὸν τοῦ νόμου ποιητὴν ἐκ μαθητοῦ ὠνήσαντο ἄνομοι, καὶ ὡς παράνομον αὐτὸν τῷ Πιλάτου βήματι ἔστησαν, κραυγάζοντες· Σταύρωσον τὸν ἐν ἐρήμῳ τούτους μανναδοτήσαντα! Ἡμεῖς δὲ τὸν δίκαιον λῃστὴν μιμησάμενοι, πίστει κράζομεν· Μνήσθητι καὶ ἡμῶν, σωτήρ, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου!

V tomto textě máme na začátku dvakrát *διὰ ξύλου*, v slovanských textech je výraz ten na prvním místě převeden výrazem древа ради, na druhém však instrumentalem древъмь, a to jak v zlomku Pražském, tak i v ruských textech. To přece nemůže býti jen tak náhodou! Náhodou též nemůže býti, jak je přeloženo řecké *παραδείσου γέγονεν ἄποικος*, totiž: раи бысть исселенъ a pak zase *παράδεισον ᾤκησεν*: въ раи въсели (въселили) сѧ!

Заповѣдь прѣстѫпити v obou textech za řecké *ἐντολὴν ἀθετεῖν* zasluhuje též povšimnutí, neboť v evangelských textech se překládá výraz ten jinak: v Marku 7, 9 *ἀθετεῖτε ἐντολήν*, v Mar. отъмѣтаате сѧ заповѣди божиѩ, v Zogr. отъмѣтаете сѧ, tak i Luk. 10, 16 a Jan 12, 48; jednou též отърещи сѧ (Mar. 6, 26).

Ač nám prozrazuje výraz егда придеши въ цѣсарьствие свое v Pražském zlomku, jak jsme viděli, pozdější variaci, vidíme přece na jiných případech, že text Pražských zlomků je starší, třeba byl tu a tam trochu porušen (porušen je ostatně, jak vidíme, i ruský text). Tak se překládá řecké *ὁ δὲ συσταυρούμενος* v ruských textech slovem съраспинаемии, tedy jako i v Ostrom. ev. Mat. 27, 41: распьнѥнаꙗ съ нимъ (*οἱ συνσταυρωθέντες σὺν αὐτῷ*), kdežto v Mar. je распната a v Zogr. ještě пропѧта, *tedy jako v Pražském zlomku*, kde máme: пропѧтъ сѧ, při čemž je jen съ нимь vynecháno. V Marku 15, 32 má i Mar. ještě též jakož i Zogr. пропѧтаꙗ съ нимь a tak i v Janu 19. 32.

V Pražských zlomcích se nám tedy v některých případech zachovalo ještě starší znění textu nežli v ruských redakcích a to i v nejstarších; že však jest to týž překlad, o tom nemůžeme, jak jsme viděli, pochybovati.

Okolnosti, že se nám týž text zachoval v ruských památkách, nepřikládal bych v naší otázce velké váhy, neboť jsem přesvědčen

že se časem najdou i v jihoslovanských rukopisech. Jedna část se již našla a sice v Euchologiu sinajském. Je to místo, o němž jsme právě jednali. Je tam sice jen počátek: дрѣва рали адамъ издрла изгн(анъ) l. 85, ř. 6 (ve vydání Geitlerově na str. 156), ale tato okolnost, že text zde není úplně vypsán, dokazuje nám, že byl již v překladě znám, že byl již jinde zachován. Místo рая иссасенъ čteme zde sice из рая изгнанъ, ale z toho nemůžeme ještě souditi, že by to byl jiný překlad; vždyť i začátek дрѣва рали se jinak shoduje. Že se výrazy zaměňovaly i v našem textě, viděli jsme dříve.

A tak můžeme i z okolnosti, že se nám tyto texty zachovaly nejen v ruských, nybrž i v jihoslovanských rukopisech a sice v témž překladě, s větší pravděpodobností souditi, že předloha Pražských zlomků byla bulharského původu, k čemuž jsme ostatně dospěli již i na základě jazykových známek, na žádný způsob nemohla býti církevněslovansko chrvatského původu, na češ by se z jistých příčin, jak uvidíme, též pomýšleti mohlo.

Kdybychom mohli dokázati, že máme v Pražských zlomcích přepis nějaké bulharskoruské předlohy, tedy předlohy, která by byla prošla naposled ruským prostředím, bylo by tím již zároveň dokázáno, že nemohly býti psány v Macedonii, neboť těžko bychom po chopili, jak by byla šla předloha z Ruska do — Macedonie. Víme, že tenkráte ještě šly předlohy opačnou cestou: jih podával a Rusko přijímalo. Též na krajiny jaderského přímoří by bylo těžko pomýšleti. Než to se nám nepodařilo a tak nemůžeme tento hrot obrátiti proti vývodům Geitlerovým a Budilovičovým. Na čem se však zakládaly tyto? *Geitler* vlastně budoval jen na základě palaeografického materiálu bez filologických dukazů. Tyto sice sliboval, ale nepodal jich. Tento nedostatek by byl *Kalina* rád uhradil, avšak nepodařilo se mu to též. Maje ovšem především Kijevské listy na mysli, hleděl dokázati že *c* a *s* za původní *tj* a *dj* bylo též v Macedonii domovem, ale na chatrnost tohoto důkazu posvítil *Oblak* tak důkladně (Archiv für slav. Phil. XV, str. 359—361), že se skutečně musíme diviti, jak mohl ještě *Ščepkin* z toho něco vyvozovati k řešení otázky o původu Kijevských listů, maje hlavně na mysli ono *c* a *s* (Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги. С. Петербургъ. 1899. str. XIX). Při Pražských zlomcích však třeba uvážiti, že se nejen tyto hlásky v nich vyskytují důsledně, nýbrž že jsou vedle nich zde ještě i jiné jazykové známky, které ve shodě s nimi ukazují jen k českoslováckému jazyku. Tím ovšem se nám řešení naší otázky trochu ulehčuje, ač právě tím všecky překážky ještě nejsou překonány. Konečně najdeme,

až budeme uvažovati, vznikla-li naše památka někde na českém či slováckém území, zcela patrné sledy, které vedou, jak uvidíme, jen k jedné možnosti, a tím bude též naše otázka rozřešena.

Předpokládáme tedy prozatím, že naše zlomky vznikly někde na *československém* území, o čemž nebudeme moci, jak se ukáže, ani pochybovati. Než s velkými obtížemi jest nám zápasiti, chceme-li blíže toto území určiti: je-li to *české* neb *slovácké* území. Někteří badatelé mluví spíše pro slovácké, tak na př. *Oblak* (Zur Provenienz der Kijewer und Prager Fragmente, Archiv für slav. Phil. XVIII, str. 110 až 112). I já jsem pomýšlel na toto území (Zur Würdigung der altslov. Wenzelslegende, str. 39, 42, 44, 45), přihlížeje hlavně k okolnosti, že se v nich jeví řecký obřad.

A skutečně na první pohled se zdá, jakoby některé jazykové zvláštnosti nasvědčovaly tomu. Zřejmě by na př. mluvilo pro slovácký původ грѧдѧт(ъ) místo грѧдетъ I B ř. 4—5, neboť ve slovačině se časuje, jak známo: *vediem*, *vedieš*, *vedie*; *pletiem*, *pletieš*, *pletie* atd. Mimo to se vyslovuje *de* jako *dě* a *to by zde hlavně padalo na váhu*. To by byl tedy zřejmý slovacismus! Avšak jen na první pohled, ohledajíce lépe věc uvidíme, že se má jinak. Již to by bylo poněkud podivné, jak by byla mohla domácí konjugace neb výslovnost jeviti svůj vliv na sloveso, které domácí zajisté nebylo, kdežto u domácích sloves toho nemůžeme pozorovati, neboť zde máme: боудет(ъ) I A 10; придеши II B 17. Nyní se sice píše též *budem*, *idem* atd., ale ve výslovnosti zde máme *ď* (jako bychom psali buděm, iděm). Než to by snad tolik nerozhodovalo, důležitější je následující. Čteme zde сѧ дара цѣлениѥ тѧ лиши II A, 23 (ř. *μὴ τοῦ χαρίσματος τῶν ἰαμάτων ἐστέρησε*). Jde o tvar цѣлениѥ. Již *Gebauer* pomýšlel zde na přehlásku: „sg. gen. cělenie (přehlasovaný) m. -*ьja*. Také to neodporovalo by příliš naší chronologii, ježto zlomky tyto podle Jagiće ze sklonku stol. XI. pocházejí; možná, že jsou ještě mladší (Šafařík kladl je do 2. pol. IX., neb 1. pol. X. stol., Sreznevskij do XI. n. XII., Makušev až do XIV., v. Filolog. Zapiski 1877, IV 17 a 23), a možná též, že ojedinělý jejich doklad čěle*nie* jest omyl". (Hist. mluvn. j. č. I str. 117). Vzhledem ku stáří Pražských zlomků nemohl se Gebauer s určitostí zde vyjádřiti, zvláště když šlo jen o ojedinělý případ.

цѣлениѥ je zde místo цѣлениꙗ předlohy, která byla ovšem též hlaholská. Přehlédlo se, že zde máme ještě jeden obdobný příklad. Čteme zde totiž пѧтьдесѧтьностѣ I B, 3, což odpovídá jednoduše řeckému *πεντηκοστῇ* (dopl. *ἡμέρᾳ*) a vyskytuje se tak i jinde v tomto tvaru (пѧтьностѣ na př. Pat. Mih. Mikl. Lex. pal.). Za tím hned následuje.

пѧньтикостие стаѣ. V blaholském originalu bylo zase пѧтикостиѣ, slovo to máme v církevní slovanštině, na př. прѣбываю же въ ефесѣ до пеньтикостиѥ (= пеньтикостиѩ) I Cor. XVI, 8 (Ap. Šiš. a jinde). Miklosich k tomu uvádí nom. пеньтикостии (vl. by mělo býti -костиꙗ) ve svém Lex. pal. (str. 560), avšak cizí slova měla obyčejně koncovku -иꙗ, na př. прѣфациѣ v Kijevských listech Ib 16; III 1, IIIb 5 atd.; мариѣ v evangelických textech a jiná slova toho druhu. Bylo tedy v blaholské předloze пѧтикостиѣ a přepisovač z toho udělal пѧньтикостие, jako udělal цѣсарие z цѣсариѣ. To není přece nic jiného nežli *přehláska!* Gebauer uvádí z kroniky Kosmovy (nejstarší rkp. její z roku 1154) jeden jen doklad pro přehlásku a sice *Neusse* vedle *Neussa* (virum Neusse nomine), pak *berne* (= berně) z listiny z roku 1203 atd., tak že dle něho jdou tvary nepřehlasované do polovice stol. XII., přehlasované pak od počátku XIII. Gebauer ovšem připouští, že tím není řečeno, že by v Čechách do polovice XII nebylo bývalo přehlásky, a od počátku XIII tvarů nepřehlasovaných. Přehlasování toto dálo se, jak dále praví, pravděpodobně také po nějaké desítiletí před tím i po tom. Doba jeho že byla zajisté delší, než jen půl století (Hist. ml. j. č. I str. 117).

Jak uvidíme, pocházejí naše zlomky ze stol. XI., a sice asi z druhé polovice. Pro tuto dobu máme tedy již přehlásku dosvědčenu, avšak jen jeden její druh, totiž slabiku *-ija*, *-ьja*; *to byla tedy asi nejstarší česká přehláska*. Jiný příklad s původním *-ьja*, *-ija* se v našich zlomcích nevyskytuje,[1]) co zde je, jsou případy jiného druhu, v nichž se asi tehdy přehláska ještě neobjevovala, jako ьсуерѣвъ(н)ѣ IIA 24; колѣ IIB 4—5; рлѣ IIB 9; творѧщѧ IIB 18, nepřibližeje k tvarům оударишѧ IIA 4; въzложишѧ IIA 17 atd. Pro tyto případy, jak jsme je zde uvedli, má ovšem Gebauer doklady z doby teprv o něco pozdější.

Tím *jsme tedy vlastně již dokázali, že Pražské zlomky mohly vzniknouti jen na českém území*. Slovácké území jest tím vyloučeno a i větší část Moravy, neboť zde nemohu souhlasiti s Gebauerem, že by byla bývala přehláska dříve na Moravě více rozšířena.

A jak vysvětlíme na základě toho všeho tvar грѧдѧтъ, od kterého jsme vlastně vyšli, nemůžeme-li zde připustiti žádného slovacismu? ѧ mělo ve výslovnosti našich přepisovačů různou platnost. Vy-

[1]) Adjektiva v případech jako мати божиѣ IB 27 a велиѣ милости IIB 7 podléhala asi delší dobu vlivu svého substantiva: bylo-li toto s tvrdým -ѣ, udržela se asi též déle koncovka -ѣ, u těchto adjektiv; taktéž i byla-li koncovka substantiva jiná, jako v našich případech.

skytovalo se souhlasně s českým *č* (na př. члсанне, сия atd.), za české *ja* (ѩмо atd.) a konečně viděli přepisovači tam ѧ (za *ja*), kde vyslovovali є, aspoň v koncovkách -ниѧ, začež psali dvakrát -нє. Tím mohl vzniknouti částečně zmatek, neboť přepisovači mohli pak nedopatřením i naopak tam klásti ѧ, kde bylo v originalu pouhé є, a tak se to skutečně zde v jednom slově stalo, totiž v uvedeném tvaru грѧдѧтъ, není-li to vůbec jen zcela nahodilé nedopatření.

Nebyl by výklad pravdě podoben, kdyby někdo chtěl tyto případy jinak vysvětliti, kdyby totiž nepřipouštěl přehlásky v члсанне натиносчнє, nýbrž takto rozumoval: Přepisovači nerozeznávali vůbec dobře mezi ѧ a є a tak si ve třech případech hlásky ty zaměnili. Proti tomu by se mohlo namítati: Čech zcela dobře rozeznával mezi ѧ a є a sice čím dále jdeme do minulosti, tím jemněji byl tento rozdíl vyvinut. Grafika v nejstarší době našeho písemnictví neodpovídala ještě dobře tomuto rozdílu, teprv později se též vyvinula, avšak naši hlaholité měli již přece různá znaménka pro různé hlásky před sebou. A Slovák by byl nijak nemohl napsati v gen. члсанне místo члсаниѧ (-ниѧ) a mimo to, kdyby si byl již popletl є s ѧ, očekávali bychom, že by nám aspoň v několika případech se slabikami *de*, *te*, *le*, *ne* psal ѧ místo є, čehož zde, až na jeden příklad, nenalézáme. Ten jsme tedy musili jinak vykládati.

Jsou ještě jiné jazykové známky, které by přece poukazovaly k slováckému nářečí? Vážnějšího již není nic. Mohlo by se snad poukázati k přechodníku s absolutní koncovkou ve větě июда невъсхотѣ разоумѣти т(ж) оскдащ IIA 13–14 (*Ἰούδας οὐκ ἠβουλήθη συνιέναι*... ostatní bohužel schází, Šaf. str. 62), neboť se tak vyskytuje, jak známo, i v slovačtině (na *-úc* a *-iac*), na př. v nářečí: a prave tak robä mnohi ludä, *podobajuc* sä dětom něrozumným . . . *něchläc* to ale rjecť . . . atd. (Šembera, základové dial. str. 329). Avšak takové tvary nalézáme i v staré češtině, tak na př. u Štítného: ktož *líbiec*, *táhnúc*, *zaščhnajic*, *závidiec* 8; maléř *chtiec* 10; kto *mnějíc* 174; kto *neotstupujíc* 302 (Gebauer v Listech fil. I, str. 262), dálo: a snad také čti v knihách takových . . . neb *čtúc* poslúchaj a myslí přemietaj nauč. 22 (Gebauer, Listy fil. II, str. 139), srovn. i čím se smútíte *hlediec* na mě. Kat. 3275–3276; abyste vy svého bludu . . . *nechajíc* s bohem ostali . . . Kat. 2611–2615. Takové ustrnulé tvary, které též gerundiem nazýváme, vyskytují se i u různých podmětů: *Jsouc* on jeden nejvyšší úředník, přinášeželo mu ozvati se Žer. Záp. II 18 (Bartoš, Komenský, 1874 str. 772). Srovn. . . . tvú hlavu káži s tvého těla stieti a tvé maso *srúbúc* wzieti i rozmetati . . . Kat. 3966–3970. Ve frisinských památ-

kách máme takové tvary na -ći, na př. gemu be fiti ftarofti *nepri-gemlioki* II 2—4, čemuž odpovídá u Klimenta: старости непрనємлющє. Mimo to třeba uvážiti, že někdy nebývá slovo v našich zlomcích 'vypsáno, srov. милосрьди m. милосрьдиє IIB 6; вьрь m. вьрьи IB 21, srovn. i вьсть m. вьисть IIB 9. Mohl zde tedy též v originale býti určitý tvar осиꙗꙗнии.

K tomu, že zde máme разоумѣти IIA 13, разконьннь IIB 11, расиьни IIB 22 se nemůže poukázati, neboť v slovačtině je ve slovesích též obyčejně *roz-*, a jen v některých podstatných jménech máme zde *ra-* proti českému *ro-*. Tak se vyskytuje i v středních nářečích: *robä*, *nerozumnym* (Šembera, str. 135, 139 a jinde). I v Kijevských listech je jednou раз- v раздрѣшеиие V 15; *roz-* se tam též nevyskytuje, ač jsme tam viděli bohemismy jiného druhu.

Kdežto nemůžeme ničeho nalézti, co by nám jistě prozrazovalo vliv slovačtiny, vidíme vliv češtiny mimo uvedenou přehlásku ještě i jinde zde.

V Pražských zlomcích vyskytují se nominativy na -*i* u kmenů na -*i*: вслкл имлости IIB 7; иаз вьзии IIA 20. Pro starou češtinu máme takové tvary zcela bezpečně doloženy a sice v rukopisech, které právě spíše k Čechám poukazují, na př. lat. nulla erit perturbacio... nulla tristicia, nulla amaritudo, nullus fletus čteme česky: zamotek, truhlost, *horfcofti*, nygedcn plach... v *Opatovickém homiliáři* z druhé polovice XIII. stol. l. 153b—154a (ČČMus. 1880, str. 117); Tyв' zúfalých *mylofczy* milá *Lvov*, 10a; a ta osmá *radofti* jest... Hrad. 73. V moravských písních se vyskytuje též zosobnělé *smrti* (Gebauer, Hist. mluvn. III, 1, str. 343). Myslím též, že na vznik těchto tvarů měl asi vokativ největší vliv (něco podobného pozorujeme u osobních jmen).

Dále jest důležitá okolnost, že se zde vyskytuje *z* a ne *dz*, jak bychom musili očekávati, kdyby byly zlomky vznikly na slováckém území, na což upozornil *Pastrnek* (ČČMus. 1894, str. 68—73). Máme zde na př. оутврьженне a ne оутврьдзенне, jak bychom musili předpokládati, kdyby byly psány Slovákem. Pastrnek soudil tak právem i o Kijevských listech. Zde pro něho byl zvláště tvar еодаць (prý místo еодзаь), který mu podával o výslovnosti onoho *z* na konci významné svědectví (str. 70). Jak jsme viděli, třeba sice tento tvar jinak vykládati, ale na věci samé se tím ničeho nemění. Proti tomu vystoupil *Oblak* (Zur Provenienz der Kijewer und Prager Fragmente, Arch. XVIII, str. 106—112). Upozornil na to, že se i tak zvané pannonské památky rozcházejí, co se týče hlásky *dz*, což prý asi hlavně

různou grafikou vysvětliti třeba: „Wir haben es demnach mit verschiedenen graphischen Eigenthümlichkeiten und Traditionen zu thun, wobei aber zugegeben werden muss, dass dieselben einigermassen von der localen Sprache beeinflusst wurden, da *dz* nicht in allen bulgar. Dialekten gleichmässig verbreitet war. Der ausschliessliche Gebrauch der *z* st. *dz* in den Kijewer und Prager Fragmente kann demnach in einer dialektischen Eigenthümlichkeit der böhmisch-slovakischen Dialekte begründet sein, muss es aber nicht. Wegen der Form *podasъ* neben *podazъ*, falls nicht eine Verwechslung oder Anlehnung an das *s* der 2. sing. Praes. oder gar ein Schreibfehler vorliegt, darf man allerdings in dem *z* der Kijewer Fragm. einen dialektischen Zug der Böhmisch-slov. erblicken und das Denkmal vom eigentlichen slovakischen Sprachgebiet ausschliessen. Für die Prager Fragm. kann dagegen der Mangel des *dz* nicht ausschlaggebend sein“ (l. c. str. 108). Oblak byl tedy ochoten učiniti osud Kijevských listů závislým na jednom tvaru a tvar ten je ještě k tomu něco jiného, nežli se předpokládalo. Jinak vlastně ničeho nepřivádí, co by nás mohlo zviklati v domněnce, že by byl Slovák jistě psal *dz*. Vždyť i Oblak sám připouští, že grafické tradice podléhaly částečně místním nářečím („dass dieselben einigermassen von der lokalen Sprache beeinflusst wurden“). To nám v našem případě může úplně postačiti. Pastrnek měl jen ještě s důrazem vytknouti, že písař jednoho Pražského zlomku znal zcela dobře hlaholskou literu pro *dz*. Vyskytuje se zde sice jen jako číslovka (IA 15), ale nemůže býti o tom pochybnosti, že písař znal dobře i její hláskoslovnou hodnotu. Že se i v českých starých památkách projevil právě též v této hlásce vliv slovačtiny, je nám známo. Tam se psalo na př. i *kadzyenye* a j. (Listy fil. XV, 453—458.)

A tak jsme dospěli k závěrku, že Pražské zlomky byly psány na *českém* území, čímž je rozřešena první otázka.

Nyní, když český vliv je zde dokázán, můžeme všecky případy, v nichž se jeví, podrobně sestaviti, což jsme dříve nemohli učiniti, neboť co bychom byli třeba pokládali za bohemismus, mohl někdo vykládati zase jinak. To však je již nyní vyloučeno. Vliv češtiny se zde jeví *A*) co do hláskosloví, *B*) co do tvarosloví a *C*) co do lexikálního materiálu.

A) co do hláskosloví:

1. za *-ja* nastoupila zde již dvakrát přehláska: [illegible] IB 4 a [illegible] IIA 23, o čemž bylo nahoře pojednáno;

2. přepisovač neznal církevněslovanských nosovek, nýbrž četl je českým způsobem a sice bylo u něho ѧ = (*j*)e a ѫ = oy.

Případy s původním ѧ (ꙗ): оударима IIA 4: възложима IIA 17; поставима IIB 21—22; та IIA 20. Že přepisovač nečetl ѧ jako nosovku, ukazuje nám zřetelně и ѧ и ъ н оу ѭ насыщьшаго μανναδοτήσαντα IIB 22—23; vedle ѧ, jež odpovídá zde řeckému α, je ještě и. Tak i на памѧтьникости IB 3 a памѧтьникостиє IB 4.

Případy s ѫ = оу jsou ještě četnější: боудет(ь) IA 10; славою IA 29; за алкитоу IIB 4—5 a mnoho jiných ještě příkladů.

Že přepisovač četl ѫ jako оу, ukazuje nám поимаѫи мѫи IIA 18

3. Máme zde *c* a *s* za původní *tj* a *dj* a sice bez výjimky, tedy jako v Kijevských listech. *c*: м(р)ис(и)от(сх)оуц(ъ) IA 9; проси(т)ць IB 2; хвалѧщимъ IB 15; обидѧц IIA 14; таѧщаго се IIB 15; вълъзеще IIB 22; насыщьшаго IIB 23. *s*: розъсо IB 10; розъстно IB 16—17; оутврьзсние IB 22;

4. *šč* za církevněslov. *št*: на соудищи IIB 21;

5. skupina *dl*: модлитвами IA 16; светидлъна IB 9—10; модлитвоу IB 13—14; (с)вѧдидлъна IIA 19; въседли IIB 12.

Bez *d*: несласнъ IIB 10.

6. *s* vzniklé z *ch* (původně před diftongickými samohláskami) přešlo zde českým spůsobem v *š*: въмахъ IA 17; шивъсиаа IB 2; ши IB 5 a 8. Jinde zde není k tomu příležitosti.

Jsou-li zde případy bez tak zvaného *l*-epentheticum: оставениє IB 25; земѫ IB 26; прозвиваниє IIA 10—11, mohlo to býti již tak v předloze; takové časté případy máme na př. v *Supr.* S tímto *l* je zde však ještě приноловлениє IA 7.

B) Tvarosloví:

1. Instr. sg. kmenů na *-o*: дрѣвьмь же крижьнымь IIB 10—11, přihlížíme-li též ke Kijevským listům (viz nahoře str. 42);

2. gen. sg. měkkých kmenů na *-a* má zde koncovku *-ě* (jako v ruštině staré atd.): сцѣ IB 25 (оставлениє сцѣ). Zde není *ě* snad = *ja*, neboť tak užíval náš přepisovač tohoto znaménka obyčejně jen tam, kde tomu tak bylo i v hlaholské předloze.

Totéž platí o akkus. mn. č. zájmena сиѣ (τούτους) IIB 23.

3. nominativy na *-i*: кьзни IIA 20; милости IIB 7;

4. gen. zájmena osobního мне IIA 18. Tak ovšem též v Žalt sin. a Euch. sin., avšak v našem případě jde jen o bohemismus.

C) и в н(а) IB 10 čti иина neb ниа dle иода IIA 13 neb индо IIA 20; *i* v násloví je z hlaholské předloby, kde bylo нолнъ.

єза IIA 21, 23, 24; IIB 1 za кєда.

Nyní přejdeme k druhé otázce, *kdy* totiž Pražské zlomky psány byly. Jak již dříve podotčeno, rozcházejí se zde badatelé značně ve

svých názorech. Hned předem musíme ovšem připomenouti, že památka ta není tak stará, jak o ní předpokládal *Šafařík*, který ji kladl do let 862—950 (str. 61). Na IX. a X. století zde nemůžeme ani pomýšleti nyní, když již známe starší tvary hlaholice, než se nám zde jeví. Taktéž nemůžeme souhlasiti s *Makuševem*, který ji kladl do XIII.—XIV. století. (Фил. Зап. 1877, IV, 17 a 23). Kdyby se byl podíval na datovanou část hlaholskou remešského evangelia, jež pochází z r. 1395, neb na jiné třeba starší památky chrvatské hlaholice, nebyl by mohl o písmě tak ukvapeně souditi. Zcela jinak vypadá hlaholské písmo chrvatských starých památek, které sahají asi do polovice XIII. století. Ještě starší jsou pak Vídenské listy a první stránka u Kijevských listů. Poněkud zaráží, že nejnověji i *Lamanskij* souhlasil spíše s Makuševem. Předpokládaje v tvaru шилосрьдн II B 6, dlouhé *í* z *ie* vzniklé a poukazuje k tvarům отици, приимъша, придєши, praví: Такимъ образомъ Макушевъ былъ не совсѣмъ не правъ, и во всякомъ случаѣ если ошибся, то меньше Шафарика и Ягича, ибо всего правильнѣе относить пражскіе отрывки къ исходу XIII в. (Извѣстія отдѣл. русскаго яз. и слов. 1901, т. VI, кн. 4, str. 339). Do XII. století kladl je *Oblak*: „Die paläographischen Merkmale nöthigen uns, diese Blätter in den Anfang des XII. Jhrh. zu versetzen," a pak podotýká: „Ich will nur noch bemerken, dass diese Blätter trotz des schon ziemlich stark ausgeprägten eckigen Typus der glagol. Schrift einen nicht so stark eckig und in die Höhe gezogenen Charakter der Buchstaben voraussetzen, wie er in den Kiewer Fragmenten erscheint. Ich glaube also, dass selbst die Glagolica der Kijewer Blätter, die unter den erhaltenen Denkmälern noch am nächsten dem ursprünglichen Typus steht, denselben nicht mehr ganz rein wiedergibt, sondern dass sie ihn schon einigermassen nach der Richtung des eckigen weiter entwickelt hat." (Archiv f. sl. Phil. XV, str. 359.)

Jagić uvádí Pražské zlomky v souvislost se sázavským obdobím slovanské liturgie v Čechách, jak již bylo podotčeno, a soudí o nich takto: „Also für die Sazavaperiode ist weder die Schrift noch der Ritus ausgemacht. Was die Schrift betrifft, so neige ich entschieden zur Annahme der glagolitischen Schrift, weil beide bisher bekannte Denkmäler mit offenkundigen Čechismen (Die Kijever Blätter und Prager Fragmente) glagolitisch geschrieben sind. Für die glagolitische Schrift müsste man sich auch dann entscheiden, wenn man die Beziehungen des Sazavaklosters zu Ungarn aufrecht hält. Denn die Prager Fragmente setzen nicht rein bulgarische, sondern bulgarisch-russische Vorlage voraus und dürfen in der That aus den westrussischen Ge-

bieten stammen" (Zur Entstehungsgesch. der Kirchenslav. Spr. 1. Hälfte. 1900, str. 57).

Abychom se dodělali spolehlivých výsledků, musíme přihlížeti ke všem okolnostem, které by zde mohly rozhodovati. Vedle jazykových zvláštností, jsou-li jaké toho druhu, může nás především písmo o stáří památky poučiti. Musíme se tedy s písmem této památky blíže seznámiti. Není ovšem věc lehká, na základě grafických zvláštností rozhodovati o stáří nějaké památky. Třeba na to pamatovati, že přepisovač, není-li členem nějaké školy s pevnými grafickými tradicemi, může býti v značné míře závislý na písmě své předlohy, zvláště jde-li o písaře méně zběhlého. Tak může napodobiti starší písmo, nežli je ono, které odpovídá jeho době. Dále třeba míti na mysli, že bylo spojení mezi jednotlivými středisky hlaholštiny všelijakými způsoby tenkráte znesnadňováno. Vývoj hlaholštiny nepokračoval tedy v nich vždy stejným směrem; můžeme tímto způsobem rozeznávati tradice rozmanitých škol, ač nejsme s to, vždy je někde umístiti. Největší překážka však je ta, že nemáme datovaných starších památek hlaholských, podle kterých bychom mohli jiné posuzovati.

První list je palimpsest a sice na obou stranách. Kdežto o starém, setřeném písmě na str. IA Šafařík udává, že bylo větší nežli vymazané na druhé stránce (IB) a nežli nové písmo obou zlomků (str. 45), nezmiňuje se blíže o kvalitě vymazaného písma na druhé stránce (IB). Podotýká jen, že setřené písmo obsahovalo, jak myslí, též církevní hymny (str. 45). Můžeme se však přesvědčiti, že vymazané písmo druhé stránky (IB) je podobné písmu druhého zlomku, tedy písmu stránky IIA a IIB. Již z toho mužeme souditi, že *stránka IB* — a bezpochyby i IA, neboť na jedné stránce je pokračování druhé — *byla později psána nežli zlomek II.* Na str. IB pozorujeme totiž na začátku řádku 14 zřetelněji zbytky staršího písma: jest tam slovo вьсе zřejmě čitelné. Ⱏ (ъ) tam má touž podobu jako několikráte na str. IIA a IIB: je nakloněna na pravo a rozlišovací znaménko vychází od hořejší kličky, která je nahoře rovně seříznuta. Zrovna takové Ⱏ nalézáme na př. ve slově єдинъ IIA 11, druhé ъ v дрьзъмь IIB 10 a první v крьжьньмь IIB 10—11, zvláště v онъ IIB 12, творьца IIB 18 a v насыщьшаго IIA 23; jen trochu je ъ nakloněno v slovích сьлсь IIA 21, всехвальнаа IIB 4 a jinde.

Zcela jinak se píše pololáska na str. IB; stojí přímo a rozlišovací znaménko vychází pravidelně od dolejší kličky, zřídka jen od hořejší, vlastně máme jen jeden jistý případ dle dokonalejšího našeho snímku a pak i u Geitlera (Die alb. u. slav. Schriften) v стан IB 6.

Na snímku u Šafaříka je tak naznačeno ъ v огъ IB 19, avšak dle našeho snímku a dle Geitlerova vychází rozlišovací znaménko z prostředka mezi oběma kličkami.

Ve slově вьсѣ očekáváme mimo to ь, je zde však ъ, což souhlasí též spíše s druhým zlomkem, jenž zná jen toto až na нраващьнааго IIB 19, kde Šafařík četl нравъд ....

Dále je v uvedeném slově 𝔖 zrovna tak psáno jako na IIA a IIB, zcela jinak ovšem v novém textu na I B.

Inicialka 𝔗 má tytéž okrasy jako iniciálka 𝔚 na IIB 14 (ve slově творъцѣ), zvláště nápadná jsou očka s tečkou uprostřed kliček, pak listnaté ornamenty, kdežto inicialky nového písma na IB mají uprostřed kliček tváře lidské (jak nalézáme na př. na vídenských chrvatských listech a jinde) a jsou takřka bez listnatých ornamentů.

ϡ setřeného písma na začátku ř. 8 je zrovna takové, jak se píše na IIA a IIB (na pravo jde v oblоučku klonící se raménko), v novém písmě je ramínko spíše s pravým úhlem).

Konečně vidíme v zachovaných zbytcích setřeného písma, že stojí litery zrovna tak nesouměrně jako na II A a II B, jako by byly rozházeny.

Ačkoliv tedy na str. I B vyskytují se ještě dvě pololhásky, kdežto na str. IIA a IIB již jen je jedna (až na uvedenou již výjimku), je písmo na IB a IA přece mladší nežli na druhém zlomku.

Setřené písmo na str. IB není však přece totožné s písmem na listu II, neboť inkoust tohoto má jiné chemické vlastnosti (Šafařík, str. 27), dále se zde nevyskytují žádné červené litery a konečně je list II linkován. Taktéž nebylo na str. IA žádné chemické obnovení písma možné pro zvláštní povahu inkoustu (str. 27).

Co se týče písma stránky IA, praví o něm Šafařík: „Die Schrift verräth im Allgemeinen eine leichte ausgebildete Hand: sie ist viel kleiner, als jene von I B, und unterscheidet sich von derselben merklich in der Gestaltung einiger Buchstaben, so dass sie nicht von einem und demselben Schreiber mit jener sein kann, obgleich der Text von Seite A auf Seite B ohne Unterbrechung fortläuft“ (str. 47). Jakožto zvláštnosti písma na I A vytýká: „Eigenthümlich ist ihr die Gestaltung des 𝔈, des 𝔛 (man sehe die Taf. II nach), des 𝔗, ferner des 𝔇 und 𝔇, ohne den horizontalen Beistrich in der Mitte. Doch könnte letzterer auch geschwunden sein, da er in der grössern Schrift der Überschriften in 𝔇 erscheint und auch die einmal vorkommende zusammengezogene Majuskel 𝔇 ihn enthält. Eigenthümlich ist ferner

der Gebrauch des Häkchens oder Apostroph über der Linie statt des Ⰻ (ъ) und Ⰻ (ь), wovon gleich mehr" (str. 49). To je všecko, co se dovídáme o písmě první stránky; mnoho toho ovšem není. Jen tolik jsme mohli seznati z toho, že toto písmo je mladší nežli na II A a II B, že tedy odpovídá více písmu stránky I B, která jest pokračováním k I A. Nyní můžeme, majíce dokonalý snímek i této stránky před sebou, lépe písmo to posuzovati. V samohlásce Ⱛ ve slově ⱁⱅⱏ'ⱀⱏ ř. 23. splynuly již obě součásti dohromady, což na listě II nemůžeme pozozrovati. Pozdější ráz jejího písma proti písmu listu II jeví se i v tom, že zde máme již ę vedle ję, kdežto list II zná jen ję (a sice i v platnosti ę); ję je ovšem i na str. IB výlučné. Na jiné zvláštnosti písma stránky IA upozorníme v následujícím.

Že jest písmo na II A a II B starší než na I B a na IA, jeví se následujícími zvláštnostmi:

Na str. IIA a IIB nemáme ještě zvláštních majuskulí, které se vyskytují na IB a IA. Mimo to je hlaholice prvního zlomku mnohem hranatější, což vidíme hlavně na majuskuli u ⰿ, ⱃ, ⰰ atd.; taktéž i v minuskuli.

ⰵ se píše na IIA a IIB s dvěma příčnicemi, na IB jen s jednou, což je pozdější, taktéž je i v minuskuli stránky IA jen jedna příčnice (v majuskuli dvě ku př. ⰲⰰⱎⰵⰿⰵⱀⰵ IA ř. 27). Totéž platí o ⱑ. Z těchto dvou příčnic u ⰵ přesahuje *dolejší* na pravo přes základní tvar a končí se kyjovitě (na IIA a IIB, tedy jako i v minuskuli *Zogr.* a *Mar.*, (bez kyjovitého zakončení, kdežto v majuskuli přesahuje zde hořejší příčnice), někdy i v *Žalt. sin.*, na př. na 2. snímku u Geitlera (Die alb. u. slav. Schriften) obsahujícím str. 216 ve slově ⱅⰵⰱⰵ ř. 7 a ⰲⱏⱄⰽⰰⰸⰰⰵⱅⰵ ř. 16.

V *Kijevských* listech přesahuje hořejší příčnice, tedy jako v majuskuli Zogr. a Mar., což je právě nejstarší tvar, též v *Glag. Cloz.* (viz mé vydání, Glag. Cloz. str. 29), v Assem. a v Abecenarium bulgaricum.

ⰰ stojí na str. IIA a IIB ještě přímo jako v Kijevských listech, kdežto na str. IB je silně nakloněno na pravo: ⱃⰰⰸⱆⰿⰵ IB 10, ⱁⱅⱃⰵⰱⰰⰸⰵⱀⰵ IB 22, ⰸⰵⰿⰾⰰ IB 26.

Podstavec souhlásky ⰵ tvoří na str. IIA a IIB rovnou čárku, jako v Kijevských listech, na str. IB se však proměnila tato čárka v háček, jako v Glag. Cloz., na vídeňských chrvatských listech, na první (pozdější) stránce Kijevských listů. ⱃ má na druhém zlomku na hlavním pni háček po levé straně, na prvním zlomku však již schází. ⱏ a ⱐ se píší též různě, starší tvary nalézáme opět na dru-

bém zlomku. Totéž platí o ꙑ, na prvním zlomku splynuly již obě části dohromady.

ѹ se píše na IIA a IIB obyčejně ještě tak, že obě jeho součásti jsou samy pro sebe, jako na př. v Kijevských listech a jinde, na IB však již splynuly dohromady aneb jsou aspoň spojeny čárkou (ѹпоѹ IB 22); docela splynuly dohromady jednou na str. IA, jakž již podotčeno.

Na str. IIA a IIB píše se ꙑ vždy tak, že je nakloněno na levo a to jest, jak uvidíme, původní tvar; v Kijevských listech také tak, ale jen někdy, na př. ꙁꙑваѥмꙑ IIIa 17—18, jinak zde stojí obyčejně již přímo. Vždy přímo stojí na IB, kdežto na str. IA je ještě nakloněno na levo.

Na IIA a IIB se píše ѫ tak, že kroužek, který je někdy nahoře rovně seříznut, stojí na trojúhelníku, na IB dosáhá však levá strana trojúhelníku až k vrcholu rovně seříznutého úseku (segmentu), kdežto pravá strana jde jen k dolejšímu oblouku tohoto úseku, tedy asi takto: ѫ; na str. IA pozorujeme jen jednou podobný tvar: ꙁаꙁваѫ ř. 12, jinde nikde, jak se zdá.

ѵ, které se vyskytuje na IIA a B, není ojedinělé, neboť najdeme podobné tvary i v *Zogr. b.*

Na jednu zvláštnost, kterou se písmo na str. IB značně liší od ostatních starších památek, upozornil jsem (O mluvě Jana ex. bulh. str. 20): mezi 27 řádky končí zde 4 souhláskou (9, 12, 17 a 20), kdežto na IIA a IIB je jen jeden případ a ten ještě není jist: ѥсꙑжаѥ IIA 14. Jak jsme podotkli, mohlo zde býti na konci ъ.

Ač jest tedy písmo na str. IB (a IA) a na stránkách IIA a IIB různého stáří a v mnohých případech se liší jedno od druhého, musíme přece uznati, že *vznikly zlomky ty za týchž okolností, či lépe řečeno v témž prostředí, v týchž tradicích.* Tomu nasvědčují některé nápadné shody: Předně, co do *jazyka,* jeví oba zlomky stejnorodé bohemismy, tak že musíme připustiti, že pocházejí z téže školy.

Za druhé i co do *písma,* a to nás zde především zajímá. V obou zlomcích je nahoře ѧ a ѧ (písmo str. IA se zde ovšem liší), dole pak ѵ rovně seříznuto, což nejvíce dodává písmu tomuto rázu hranatosti, zvláště když ještě mimo to tu a tam jsou i jiné litery seříznuty, jako ѫ, ѧ atd.

O tomto rázu vyjádřil se Geitler (Die alb. und slav. Schriften, str. 187): „Dieses Denkmal, an dessen zwei Blättern zwei [1]) verschiedene Hände schrieben, zeigt ohne Zweifel den äussersten Grad des eckigen Ductus, wie er sich ausserhalb Croatiens unter bulgarischen Schreibern entwickelte."

V *Kijevských listech* je ⰰ, zvláště v nadpisech, zřetelně špičaté, ale ⰰ již je několikrát i v textu nahoře rovně seříznuto, tak na př. v прав҄ьдьнаѣ V 7—8: присновѣ VII 4—5; даѩ VII 66. Častěji se však s takovým ⰰ shledáváme v nadpisech, tak že se zdá, že původně se jen v majuskuli *d* této podoby vyskytovalo. I ⱌ dole rovně seříznuté vyskytuje se zde jen v nadpisech, na př. въсѧдѣ II 4.

Že ⰰ a ⱌ tohoto druhu je něco starého, něco původního v majuskuli, vidíme i na této v *Glag. Cloz*, kdež je takové ⰰ v нико҄димъ ř. 754, ⱌ v днешьно 755—756, takové ⱌ je také ve slově съньмищ ř. 756 (Vondrák, Glag. Cloz. 2. snímek a Sreznevskij Drevn. glag. pam. 10 listov snimkov, na 2. snímku), ⰰ v града II 25 a třikrát tak ⱌ v II 25—26 (snímek u Geitlera, Die alb. u. slav. Schriften). Dále v majuskuli *Mar*. (na snímku u Jagićova vydání 3krát tak ⱌ), *Evang. achrid*. (snímek u Geitlera, dvakrát: въ носѣ). Pak v *Žalt. sin*. i v minuskuli, na př. ve slově срдьце str. 31, ř. 14 (16, 7, snímek u Geitlera ve vyd.).

Na str. 31 *Žalt. sin*. nalézáme dále zrovna takové ⰰ jako na zlomcích Pražských: je totiž nahoře rovně seříznuto; taktéž i na dvou jiných snímcích této památky u Geitlera (Die alb. u. slav. Schr.).

Nahoře seříznuté ⰰ je též v *Euch. sin*. (snímek u Geitlerova vydání), na př. ve slově тѣхъ ř. 6; na zlomku *Evang. achrid*. (snímek u Geitlera), často v *Mar*., avšak ne v majuskuli, někdy je nahoře trochu tupé ⰰ i v *Assem*., pak v mladší části *Zogr*. (Zogr. b), na př. na snímku třetím u Jagićova vydání ve slově въсѣхъ ř. 4., v *Grškovićově* zlomku, jehož písmo tvoří přechod od macedonské hlaholice k chrvatské, a značně seříznuté ⰰ je též na palimpsestu *bojanském*. Konečně i v *Abecenarium bulgaricum*. Ovšem též pak až v pozdější hranaté chrvatské hlaholici (missale Kukuljevićii, Homiliare Lab.).

V obou písmech našich zlomků vyskytuje se nápadně ⱌ bez dvou růžků; místo těch je přímý krček (na př. съвѣстьное IB 16;

[1]) Musíme zde vlastně rozeznávati, jak jsme viděli, trojí písmo, nehledě k vyškrabanému. Ponévadž však písmo stránky IA nestalo se reprodukcí známo (až na několik liter reprodukovaných na přehledné tabulce u Šafaříka), mluví se zde jen o dvojím písmě.

вьсѣ IB 27; въскрьсенїемьхоу IIA 6 atd.). Toto ъ mohlo vzniknouti jen z takové variace, jaká se nám vyskytuje v jedné části *Žaltáře sinajského*: nepatrné, zanikající růžky vycházejí z krčku (tak na snímku str. 31 u Geitlera, na př. ъкоже ř. 2). Ano, Geitler tvrdí (Die alb. u. sl. Schr. str. 103), že takové ъ, jako je v Pražských zlomcích, vyskytuje se tu a tam v Žaltáři sinajském. S krčkem a dvěma růžky vyskytuje se ъ i v části prvního písaře *Kijerských listů*, ač jako vzácnost, a sice ve slově въсѣмъ Ib 4; trochu se nám připomíná toto ъ též v slově ѣдъ a ѣдь V ř. 14.

V žádné památce poukazující k čistě chrvatským krajinám nenalézáme něco podobného jako máme v Pražských zlomcích. Je to důležitá věc, neboť nám ukazuje, že písmo této památky nebylo pod přímým vlivem chrvatské hlaholice, což by se mohlo na první pohled zdáti. Geitler našel ъ s jedním růžkem naposled na nápisu seňském z r. 1330 v prvním řádku: и мнѣ ѣдѣ (Viestnik hrv. ark. družstva I 4), ale jednak se liší písmo nápisů od knižního, jednak jest to již příliš pozdní doba, z níž nápis ten pochází, než abychom se mohli u toho pozastavovati. Geitler podává též snímek tohoto nápisu na poslední tabulce (srov. též str. 188).

Vidíme tedy jednak, že oba zlomky vznikly v témž prostředí, ač v různých dobách, jednak že některými zvláštnostmi poukazují k hlaholici *Žaltáře sinajského*.

Jsou však i jiné shody mezi písmem Pražských zlomků a Žaltáře sinajského. Nápadné je, jak jsme viděli, в na str. IB, při němž levá strana trojúhelníka dosahuje až k vrcholu rovně seříznutému, kdežto pravá jde jen k dolejšímu oblouku. *Skoro stejné takové в nalézám v Žaltáři sin., a sice na snímku ku str. 216 u Geitlera, na př. ve slově въсеѧтъ ř. 10, a je tam bezpochyby častěji*, ač Geitler na str. 116 nic takového neuvádí, tak že by se dle něho mohlo zdáti, jakoby bylo в Pražského prvního zlomku ojedinělé; avšak tomu tak není.

Shoda mezi prvním a druhým zlomkem jeví se u této litery tím, že i na druhém zlomku bývá kroužek nahoře seříznut, tak že povstává úsek (segment). Ve slově въсѣ IIA 15 jeví se již přechodní tvar, který nám připomíná в prvního zlomku. Takové в se seříznutou nahoře kličkou nalézám i u prvního písaře Kijevských listů, na př. вьсѣхъ Ib 6 a zcela zřetelné v inicialce slova въздаѧнїе IIb ř. 2. Dále pak v pozdější části *Zogr.*, což je důležité. Jinou shodu mezi prvním Pražským zlomkem a Žalt. sin. tvoří dále zvláštní tvar nosovky ѫ na první stránce Pražských zlomků (Šafařík, Glag. Denkm.

synopsis alphabeti glag.) a v jedné části Žalt. sin. Tvar ten nalézáme u Geitlera (Die alb. u. slov. str. 70). Na první stránce Pražských zlomku vyskytuje se dvakrát: v — a ъ IA 15 a v всѣмъ сѧ IA 21, což na snímku můžeme dosti zřetelně rozeznávati.

Základní tvar polohlásek je na obou zlomcích ještě týž: jak horní, tak i dolní klička hledí na levo. Jest to tvar původní, který se nám zachoval též v *Kijevských listech* a v majuskulním písmě některých starších památek jako *Zogr.*, někdy v *Mar.*, částečně ještě v majuskuli *Glag. Cloz.*, ač více již v přechodním stadiu (srovn. Vondrák v Arch. für sl. Phil. XIX, str. 178 a ČČMus str. 286, zcela jinak u Geitlera Die alb. u. slov. Schr. str. 84—85). Později začala se dolejší klička obraceti na pravo, tak již v majuskuli, na příklad v *Glag. Cloz.*: нараскесьвьнихъ ř. 555, a tak se stalo, že vznikl časem základní tvar podobající se osmičce. V minuskuli zachoval se nám onen starší tvar jen ještě v části *Žalt. sinajského* (na 2. a 3. snímku v Geitlerově několikrát již uvedeném spise a sice je to str. 216a a 197 žaltáře) a tu a tam v *Zogr.*

Tento tvar našich polohlásek jest nejvýznačnější známkou starožitnosti Pražských zlomků a tím se nejvíce přibližují jednak ke Kijevským listům, jednak — ovšem již ne tou měrou — k *Zogr.* a k *Žaltáři sinajskému.*

Skoro stejně se zde píše v obou zlomcích obyčejně též [Glagolitic letter], což nám zase prozrazuje jich velkou příbuznost: dolejší dvě kličky mají společné rámě, které je s hořejším, vodorovným, zvláštní čárkou spojeno, kdežto jinde obyčejně od každé dolejší kličky vychází zvláštní rameno a obě splývají teprv nahoře dohromady, aneb jdou někdy téměř rovnoběžně nahoru. Písmo první stránky se zde ovšem zase liší od ostatku, neboť [Glagolitic letter] se zde píše obyčejným způsobem.

Zrovna takové [Glagolitic letter], jaké máme pravidelně v Pražských zlomcích, nalézám opět v *Žaltáři sinajském*, tak na př. na snímku ku str. 97 u Geitlera (ř. 4 vo slově м'ногахъ), na snímku ku str. 216 ř. 18 ve slově исалмоиъ, a ř. 21 v slově гасиьии, tedy buď [Glagolitic letter] neb [Glagolitic letter]. S druhým se shledáváme ovšem někdy v *Kijevských listech*, na příklad всесилоу III 17.

Nahoře jsme na to upozornili, že předloha *Žaltáře sinajského* šla chrvatským prostředím, poněvadž tomu některé jazykové zvláštnosti nasvědčují. Mohlo by se tedy snad namítati, že vytčené shody grafické této památky s Pražskými zlomky mohly býti též vlastně původu chrvatského. Avšak sotva asi můžeme u všech na to pomýšleti, neboť pozorujeme, že přepisovači podléhali spíše jazykovým nežli grafickým

zvláštnostem svých předloh; drželi se spíše v tomto ohledu tradic své školy. V jednotlivostech mohou ovšem i zde býti výjimky, jako jsme to pozorovali na př. u tak význačné litery, jaká byla chrvatské *м* (viz na str. 41). A tak můžeme pozorovati shody grafické i u jiných bulharsko-macedonských památek s Pražskými zlomky. Zde především třeba vytknouti pozdější část *Zogr.* (*Zogr. b*). Nalézáme zde skoro takové *ч*, jaké máme v druhém Pražském zlomku, totiž ꙍ, a sice ve slově *чꙍи* na str. 45b ř. 14 (či Mat. XIX, 12, snímek u Geitlera), nahoře seříznuté *в* a *ѧ* a též ještě často šikmé *т*. Též na některé shody s písmem *Kijevských listů* bylo poukázáno, což nás nezaráží, uvážíme-li, že tyto byly psány někde na jihosrbském území.

Jak si tuto souvislost vysvětliti mezi památkami psanými v Čechách na jedné a v Macedonii na druhé straně? Musíme připustiti, že bylo v této době, o níž nám jde, spojení mezi severními i jižními hlaholity a že zde bezpochyby sprostředkovali hlaholité v karpatských krajinách.

Než vraťme se ku své otázce o stáří našich památek. Viděli jsme právě zcela zřetelně, že oba zlomky vznikly v týchž tradicích, v témž prostředí, ač nepocházely z téže doby, jak písmo ukazuje. Rozdíl, co do stáří, není ovšem příliš velký, možná, že zde nejde ani o dobu padesáti let. Přece však se změnily v této době tvary některých písmen. To nám ukazuje, že tam, kde památky ty psány byly, hlaholské písmo podléhalo vlivům, které odjinud působily, že neustrnulo docela. Všecky litery najednou takový vývoj souměrně ovšem nezasáhl, avšak zvolna dělo se to přece. Našli jsme tam dále polohlásky s tvarem, s jakým jsou v minuskuli již jen velkou vzácností (v Kijevských lístech, v Žalt. sin., ač zde již obmezeně a ne již docela v témž tvaru). Kijevské listy byly psány někdy v X. stol. a o Žalt. sin. můžeme říci s pravděpodobností, že pochází z XI. věku. Kdežto některé litery Pražských zlomků vykazují ještě původnější tvar proti Žaltáři sin., což platí o uvedených právě polohláskách, vidíme u jiných zase opak toho: v Žaltáři sin. jeví ještě starší svůj ráz, ač ne veskrz. To platí na př. o *ж*, dále o *в*, které má v Žaltáři sin. obyčejně ještě starší tvar, až na výjimky, o kterých jsme se zmínili. V prvním Pražském zlomku našli jsme však již valně změněný tvar a sice na str. IB výlučně; tento tvar objevil se nám jen výjimkou v Žaltáři sin. Jak již jsme připomenuli, nezasahuje takový vývoj všecky litery stejnoměrně, některé se udržují déle ve své starší podobě, jiné za to podléhají dříve změně. *Těžko bychom si však mohli představiti, že by se byly mohly ještě ve XII. století psáti takové polohlásky, jaké jsme našli*

v Pražských zlomcích, když v jiných památkách, které pocházejí nejméně z XI. stol., jsou buď velkou vzácností, anebo jsou již docela změněny. A to platí jak o hlaholských památkách, které vznikly na srbsko-chrvatské půdě (Mar., Glaz. Cloz.), tak i o památkách psaných u Bulharů, tedy především v Macedonii (Žalt. sin., Euch. sin.).

Vedle polohlásek jsou ještě i jiné známky většího stáří, jako rovně seříznuté ⰰ, které tu a tam se objevuje též v Kijevských listech (vývoj chrvatsko-hlaholského ⰰ šel později jinou cestou), což pochází asi z prvotní majuskule[1]) slovanských apoštolů a dostalo se zajisté záhy tu a tam i do minuskule. Totéž platí o ⰲ. Vedle polohlásek a zde uvedených seříznutých liter jest to dále ⱑ, které zachovalo v Pražských zlomcích ještě starý tvar. Zde máme na druhém zlomku ještě ⱑ s oddělenými součástmi, které se jeví jako dvě ⱑ, z nichž druhé má kličku; na prvním zlomku přiléhají již k sobě, ale vidíme přece ještě zřetelně dvě ⱑ. Takové ⱑ nenalézám již ani v *Žaltáři sinajském*, kde splynuly již tak, že nelze mluviti o dvou částech, ani v *Assem.* a *Mar.* (v obou těchto památkách přiléhají obě součásti k sobě, při čemž zadní část v Mar. je docela hranatá, viz u Geitlera str. 89), nýbrž jen ještě v *Zogr.* (v mladší části však zde již též splynuly, jakož i v *Evang. ochrid.*, kde je ⱑ docela hranaté).

Konečně třeba vytknouti ⰵ druhého zlomku s dvěma příčnicemi, které nalézáme jen v nejstarších památkách.

Větší stáří prozrazuje též, že je zde na druhém zlomku ⱔ jak pro ę, tak i pro ję jako v některých jen starších památkách, na str. IA vyskytuje se však již též ę, jak bylo podotčeno.

Máme zde tedy více grafických zvláštností, které poukazují k staré době a které se zde ještě zachovaly, ač škola ta, v níž památky ty vznikly, podléhala též změnám v písmě, jak jsme viděli. Zvláštností těch jsme nenašli pohromadě ani v *Žaltáři sinajském*, jejž musíme vřaditi asi do XI. století.

A tak na základě toho můžeme asi připustiti, že první zlomek byl psán někdy v druhé polovici XI. století, snad nejspíše ke konci

---

[1]) Není mi pravdě podobné, že by byla hlaholice slovanských apoštolů a sice buď hned původně anebo brzy po svém vzniku neměla žádné *majuskule*. Byliť docela v tradicích řeckého písma vychováni a mimo to vedla k tomu praktická potřeba. Sledy její vidíme i v *Kijevských listech*, jak bylo na to upozorněno u některých liter. Nebyla ovšem v původní době zřetelně vyvinuta, a tak se mohlo státi, že u oněch *starších* písařů, kde hlaholice více méně jen živořila, byla majuskule docela zanedbána (na př. v druhém Pražském zlomku).

tohoto století, druhý zlomek však o něco dříve, ale přes 50 let rozdíl ten jistě neobnáší.

Souhlasí s tím též *jazyk?* Zde třeba přiblížeti především k přehlásce koncovky *-ija* v *-ie*, kterou jsme zde našli ve dvou případech. Již v Kronice Kosmově vyskytuje se, jak již bylo podotčeno, nom. sing. *Neusse* (virum Neusse nomine III 15) vedle Neussa (III 23). Kosmas zemřel roku 1125, a rukopis, o nějž jde, pochází z roku 1154, obsahuje však tvary tak, jak je měl Kosmas, který kladl slova česká v latinském textu obyčejně v té formě, která by jim příslušela v textu českém. Dle toho můžeme tedy připustiti, že za doby Kosmovy vyskytovala se již částečně přehláska. Avšak třeba rozeznávati jednotlivé případy. V Pražských zlomcích jsme našli **sexa** IIB 4, 5; **szrcpcszma** II 24; **pas** IIB 9 atd., kdežto v případě *ija*, vyskytujícím se zde dvakrát, je již přehláska. Tato přehláska je tedy asi nejstarší a zasahovala do druhé polovice XI. století.

Slovanské bohoslužby v sázavském klášteře. Palaeografické zvláštnosti nasvědčují tomu, že Pražské zlomky byly psány někdy v druhé polovici XI. století, a jazykové zvláštnosti nejsou tomu na odpor. Tyto pak mimo to nám ukazují, že zlomky ty mohly vzniknouti jen na *českém* území v užším toho slova smyslu. Jest dále historicky zjištěno, že v XI. století byly v Čechách slovanské bohoslužby a sice v klášteře *sázavském*. Což jest tedy pravdě podobnější, než že tyto zlomky pocházejí právě z kláštera sázavského, jak i jiní předpokládali? Pro ustálené poměry, pro klášterní život svědčí i liturgická povaha těchto zlomků, neboť glossy a pod. mohl na př. jednotlivec zanésti do rukopisu někde i tam, kde by se jich nepoužívalo v praktickém životě, ale o naší památce to nemůže platiti. Víme však dále, že slovanští mniši z kláštera toho byli vypuzeni ke konci XI století a jich knihy že byly zničeny. Nebylo tedy již v Čechách jiného takového místa, kde by se byla i dále slovanská liturgie mohla udržovati. Proto tedy mohou naše zlomky poukazovati jen ku klášteru sázavskému.

Tak jsme nyní poučeni nejen o obřadu, který zaveden byl v klášteře sázavském, nýbrž také i o písmě *slovanském*, kterého se tam užívalo: byl to *ritus východní církve* a byla to *hlaholice*.

Ve svém spisu „Zur Würdigung der altslov. Wenzelslegende und der Leg. vom heil. Prokop“ kladl jsem na to důraz, že se slovanští mniši, když byli roku 1056 prvékrát z kláštera vypuzeni, uchýlili do Uher a tam že zase pro ně poslal Vratislav II.. (str. 40: Vitus itaque abbas assumptis fratribus suis, quos unitas caritatis concordaverat, peregre profectus est in terram Hunorum). To právě nám

též ukazuje zcela zřetelně, že byl sázavský klášter ve spojení s východní církví. Byl-li Prokop skutečně členem benediktinského řádu, nebylo mu to tedy na závadu. Ostatně není ani to nade vši pochybnost zjištěno. Praví li annalista o něm: et aggregavit quosdam fratres quibus . . et mysteria divina juxta exemplar almifici patris Benedicti constituit (Fontes rer. boh. II str. 242—243), může se to i tak vysvětliti, že uváděl annalista nejbližší a nejznámější mu příklad. Teprv v rozšířené legendě čteme: jamque propositum suum firmans, a quodam religioso monacho ordinem s. Benedicti assumens (Fontes rer. boh. I str. 361). Nástupci Prokopovi, Vít a Emmeram, mají jména v římské církvi běžná (o posledním podotýká sázavský mnich: fidei catholicae inconcussam, dum vixit, constantiam tenuit). Liturgie musila býti východní, poněvadž zde církevněslovanských překladů latinských textů bezpochyby neměli, ale jinak mohli zachovávati zároveň jisté tradice římské církve. Ostatně se nám zde vyskytuje později i jméno Demetrius, které bylo oblíbeno ve východní církvi (v mém spise na str. 42 a 47). Okolnosti právě vytčené nebyly ani Ginzlovi překážkou a tak spíše předpokládal, že byl ritus v sázavském klášteře řecký (Geschichte der Slawenapostel Cyrill und Method. 2. vyd. 1861, str. 140). Ginzel též upozorňuje na řecké kláštery v Uhersku a praví mezi jiným (na téže stránce): „Im J. 1204 bemerkt P. Innocentius in einem Schreiben an Kg. Emerich, dass sich in der Gegend von Sümeg nur ein lateinisches Kloster befindet, während doch mehrere griechische Klöster dort seien (licet unum sit ibi Latinorum coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum)." Ginzel předpokládá též, vytýká-li se herese slovanským mnichům v klášteře sázavském, že to souvisí bezpochyby s jich řeckým ritem, neboť po smrti Prokopově stal se rozpor mezi východní a západní církví zase intensivnější (l. c. str. 142, pozn. 5). Na základě těchto vztahů s východem, s Uherskem, vznikla pak snad i tradice u Dalimila zachovaná, že Method byl Rusín:

Ten arczybyſkup *ruſyn* byeſſe
miſſyu ſwu ſlowynsky ſluzyeſſe

(viz v mém spise na str. 46).

Je-li takto dokázáno, že v sázavském klášteře byl zaveden východní ritus, neměly by tam ovšem *Kijevské listy* místa, a právě k tomuto výsledku přišli jsme dříve na základě jiných úvah. Mluví proto ještě i jiné okolnosti. Viděli jsme, že původní znění Kijevských listů pocházelo od pannonských Slovinců, kde vznikly i *Frisinské památky*, ovšem též jich původní znění. Zde bylo písemnictví církevně-

slovanské pod vlivem latinsko-německé liturgie a zde vznikly slovanské texty, které nám prozrazují zřetelně tento vliv, jako právě i Frisinské památky. Odtud dostal se text Kijevských listů, prošed bezpochyby chrvatské prostředí, kde též panoval latinský ritus v církevní slovanštině, na jihosrbskou půdu. Nemůže se dokázati, že by byli slovanští apoštolé, zvláště Method, měli nějaké účastenství při této vnitřní změně liturgických otázek v slovanské církvi. Jazykové zvláštnosti mluví spíše rozhodně proti tomu, jak jsme viděli na str. 36. Kde směr tento panoval, působil nějaký čas též Kliment, učenník slovanských apoštolů, neboť vidíme nyní toho sledy v jeho spisech. Směr tento zaráží poněkud u něho: ve svých spisech používá vedle předloh řeckých též předloh římské církve, ovšem již do domácí slovinštiny pomocí církevní slovanštiny přeložených; latinských originalů neb staroněmeckých sám nepoužíval z příčin lehko pochopitelných. Ale vidíme, že za základ mu slouží přece spíše řecký text, jak nám to prozrazuje na př. jeho zpovědní řád. A tak je činnost jeho přece zase více odleskem činnosti obou slovanských apoštolů. Nemůžeme připustiti, že by texty, které vznikly jich přičiněním neb pod jich vlivem, byly měly za základ předlohy latinské nebo vůbec předlohy západní církve. Kijevské listy jsou právě překladem takové předlohy. V Pannonii u Slovinců byly dle toho asi poměry jiné, zde byly tradice římsko-německé církve starší, římská církev zde měla tehdy již pevnější kořeny než na Moravě. Snad si toho i sám Kocel přál, neb i musil přáti, zkrátka, vidíme, že se zde udržoval pevněji tento vliv. Že vznikl překlad ten za jiných podmínek, vidíme i na jazyku této památky: jazyk její není již ve všem jazykem slovanských apoštolů (nehledě ovšem k změnám, které vznikly teprv při přepisu). Slovanští apoštolé zde přímo nepůsobili v tomto směru. Z Pannonie však přímé spojení tehdy nevedlo do Čech, takový text by byl šel moravským prostředím, tam však panovaly pod vlivem Methodovým zcela jiné liturgické poměry. A tak přicházíme k závěrku: z Pannonie mohl jíti text, jaký se nám jeví v Kijevských listech, na jih, na sever však nemohl jíti. Mluví tedy mnohé okolnosti i jiného druhu proti tomu, že by byly Kijevské listy psány v Čechách.

Do Čech vnikla slovanská bohoslužba z Moravy. Ze začátku, pokud ještě slovanští apoštolé na Moravě působili, byli to asi jen jednotlivci, kteří se sem uchýlili, jako onen duchovní, jenž vyučoval sv. Václava církevní slovanštině. O nějakém stálém sídle slovanských bohoslužeb neděje se i později dlouho žádná zmínka. Trvalo dlouho, než zmohutněly tyto tradice, když totiž nabyla slovanská bohoslužba

pevného sídla v klášteře sázavském. Tím se snad asi též vysvětluje, že všude již pozorujeme vliv pozdější redakce církevní slovanštiny na češtinu, pokud se zde vůbec jeví její vliv. Ale jak ten původní směr v slovanské církvi, pokud byl pod vlivem slovanských apoštolů, tak i onen pozdější, který byl snad nejvíce pod jazykovým vlivem východního Bulharska, měl za základ jen východní, řecký ritus. A tak nemáme v Čechách místa pro Kijevské listy.

Dosud pojednávalo se o našich památkách tak, že byly Kijevské listy a Pražské zlomky uváděny vždy v jakési spojení, že byly považovány jaksi za blížence, neboť obyčejně se o nich předpokládalo, že vznikly obě památky na témž území, ač se v nich jeví různý ritus. Proto oddělujeme nyní jednu od druhé jen s těžkým srdcem, a nemůže to býti bez vážných příčin, činíme-li tak. Přehlédněme nyní všecko, co mluví pro to, abychom pomýšleli u nich na totéž území, a co proti tomu. Především jsou to známé bohemismy, *c*, *z*, *šč*, které se vyskytují důsledně v obou památkách. Kijevské listy mají zde ovšem již jednu odchylku: тоүзншъ místo očekávaného щоүзншъ. Dále instrumental sg. s koncovkou -ъмь u kmenů na -o. To jsou jazykové známky společné, víc nic. Jsou však i jazykové známky, které je oddělují. V Pražských zlomcích jsou i jiné zvláštnosti, které nám zřejmě prozrazují Čecha jakožto původce posledního, právě zachovaného přepisu, čehož nenalézáme v Kijevských listech. Zde se jinak Čech nikde neprozradil. V Kijevských listech vyskytuje se za to něco jiného, co se sem dostalo teprv při posledním přepisu a co nám prozrazuje vliv *srbochrvatštiny*, jako přízvuk a délka v jistých případech, některé tvary atd. *Tímto plus jednak ve smyslu češtiny v Pražských listech, jednak ve smyslu srbochrvatštiny v Kijevských listech rozcházejí se nejvíce tyto památky a sice tak, že nemohou již býti blíže spojeny, než jen tak, jak jsme to nahoře učinili.*

A jak se mají obě památky k sobě s palaeografického stanoviska? Můžeme si Pražské zlomky vysvětliti jen tak, že vznikly na témž území, ač teprv později, na kterém byly psány i Kijevské listy? Že zde působily ještě tytéž tradice? Jakási souvislost jevila by se ještě při poloblláskách a částečně při seříznutých písmenech ѫ a ѵ, mimo to jsou to zaokrouhlené kličky ѡ na druhém Pražském zlomku a v Kijevských listech a snad i ještě některé jiné zvláštnosti. Avšak třeba si zvláštnost tuto jen tím vysvětlíti, že se nám zde zachovaly vůbec starší tvary těchto písmen, a tak se stává, že je vidíme i v jiných starších památkách, a sice hlavně v majuskuli.

Jinak se může několika případy ukázati, že Pražské zlomky nepocházejí z téhož ovzduší, že nevznikly na základě týchž grafických tradic, ač třeba v době o něco pozdější.

Trochu daleko zabočil zde, jak se mi zdá, *Oblak*. Předpokládal totiž, že hlaholice Pražských zlomků prozrazuje starší ráz u porovnání s Kijevskými listy. Uvedli jsme již jednou jeho slova: „Ich will nur noch bemerken, dass diese Blätter (rozuměj Pražské zlomky) trotz des schon ziemlich stark ausgeprägten eckigen Typus der glag. Schrift einen nicht so stark eckig und in die Höhe gezogenen Charakter der Buchstaben voraussetzen, wie er in den Kiever Blättern erscheint". (Arch. f. sl. Phil. XV, str. 359.) Věta ta zní příliš všeobecně, a Oblak zde neuvedl žádných dokladů. V této všeobecnosti nemůžeme s ní ovšem souhlasiti. Hlaholice obou Pražských zlomků jeví, jak jsme viděli, značné rozdíly, a to platí též o dvojím písmě Kijevských listů (nehledě k jich první stránce později psané). Oblak zde měl na mysli snad písmo prvního písaře Kijevských listů (tedy str. Ib, IIa a část str. IIb). Zde ovšem jsou kličky trochu hranaté, a sice se to vysvětluje snad tím, že všecky litery byly jaksi věšeny na linku ostrou rafijí taženou; přes tuto nepřesahují. Tím pak se mohlo spíše státi, že byly všecky kličky a obloučky nahoře jaksi ostře seříznuty a proto prozrazuje zde písmo větší hranatost. Ano i klička u 8 je zde někdy, jak jsme viděli, seříznuta, na př. inicialka slova [illegible] IIb 2. Jinak ovšem v druhé části Kijevských listů; zde nemůžeme naprosto mluviti o větší hranatosti písma nežli je v Pražských zlomcích, zvláště v prvním zlomku, spíše naopak; na str. IB prvního Pražského zlomku nabývají litery vůbec takové hranatosti, že vidíme před sebou takřka již dosti vyvinutou chrvatskou hlaholici. To platí zvláště o liteře Ѿ, Ꝑ a jiných. Kdyby jiné okolnosti proti tomu nemluvily, musili bychom předpokládati, že písmo tohoto zlomku bylo pod přímým vlivem chrvatské hlaholice. Ostatně můžeme připustiti, že se vliv chrvatské hlaholštiny skutečně tu a tam též projevil, neboť, jak uvidíme, je velmi pravdě podobné, že v sázavském klášteře dleli též chrvatští hlaholité. Avšak celkový ráz jak po jazykové tak i po palaeografické stránce je přece jen bulharský.

Než máme přece v písmě Kijevských listů některé zvláštnosti, které nám ukazují již pozdější vývoj nežli se jeví v Pražských listech, tak že tyto nemohly vzniknouti v týchž tradicích, tedy na témž území. V tomto ohledu jest důležita poloha písmene Ꝑ. U prvního písaře Kijevských listů stojí Ꝑ, jak jsme již na to upozornili, skoro všude přímo. U druhého pak stojí buď docela přímo, na př. [illegible] III 8,

[illegible] III 21 atd., nebo je jen málo nakloněno na levo, na př. [illegible] IIb 13. Docela přímo stojí též na první, později psané stránce těchto listů, jakož i na *Vídenských listech chrvatských*. Nepatrně je jen nakloněno v *missale Kukulj*. a *miss. Novak* a. 1368. Docela přímo stojí v *Homil. Labacense.*

Zcela jinak však na druhém (*starším*) *Pražském zlomku: zde jest Ⱃ vždy značně nakloněno na levo*, na př. единъ IIA 11, kde tato poloha zřetelně vyniká proti okolí. Mnohdy se stalo, že bezpochyby vlivem této litery dostalo se na př. i Ⱃ do této polohy, na př. druhé Ⱃ ve slově законопрастоупьно IIA 16—17. Na prvním zlomku stojí Ⱃ ovšem již přímo, avšak jen na str. IB, na str. IA je ještě nakloněno. Když tedy aspoň druhý Pražský zlomek a stránka přední prvního zlomku prozrazuje zde ještě starší ráz hlaholice, byly by sotva mohly vzniknouti v týchž tradicích, v kterých vznikly Kijevské listy, v kterých Ⱃ stojí již buď docela přímo, neb je jen docela málo nakloněno na levo. Že bylo Ⱃ původně značně tak nakloněno, o tom nemůžeme pochybovati. V *Zogr.* je sice často jen málo nakloněno, ale jsou zde přece ještě též výjimky, na př. [illegible] fol. 117 (třetí snímek v Jagićově vydání). Silně je však nakloněno ještě v *Mar.*, pak na všech třech snímcích *Žaltáře sin.* u Geitlera a sice zde nápadně, v *Euchol. sin*, v *Ev. Ochrid.*, v *Glag. Cloz.* a *Assem.* (zde ovšem někdy jen málo).

Dále zasluhuje povšimnutí, jak se zde píše ⰟⰉ. Dle řeckého způsobu skládalo se hlaholské ⰟⰉ původně z dvou částí: Ⱏ a Ⰹ (Vondrák, Glag. Cloz. str. 28); nebylo tedy původně žádné příčiny, proč by se byly obě části psaly v různé velikosti. Tak vidíme na druhém Pražském zlomku, že jsou obě stejně velké (dvakrát je jen druhá část trochu menší a to může býti náhodou, viz str. 31). Mimo to je výběžek hořejší neb dolejší kličky háčkem zakončen. Na prvním zlomku jsou též pravidelně stejné; zde schází však již na pravé straně právě uvedený malý háček (jen jednou je zde ještě ve slově [illegible] IB ř. 22), háček schází v minuskuli i na str. IA.

V Kijevských listech psal první písař ⰟⰉ sice ještě tak, že jsou obě části stejně velké, tu a tam se však přece již rozeznávají velkostí (druhá část je menší); vždycky zde schází mimo to háček na pravo. U druhého písaře je druhá část obyčejně již mnohem menší než první a místo háčku je na pravé straně malý výběžek od hořejší kličky. Tento výběžek někdy již dosti zakrněl, na př. ve slově [illegible] IVb 6. Výjimkou jsou ještě obě polovice stejné v [illegible] VIb ř. 7—8, za to zde není žádný výběžek.

A tak vidíme, že Ⰺ Kijevských listů jeví celkem již pozdější tvar, nežli jak jej shledáváme v Pražských zlomcích, a sice hlavně na druhém.

Ⱃ má na druhém Pražském zlomku na levé straně silně vyvinutý háček, který na prvním zlomku již schází. V Kijevských listech je bývalý háček u prvního písaře jen slabounce naznačen, tak že jej sotva můžeme rozeznávati, na př. v slově мрєснцъ II 7, ano, někdy schází docela, na př. ve slově апостолоу Ib 20; встрѣоу Ib 21. U druhého písaře je příčnice více vyvinuta, končí se však zřídka háčkem.

Ⱁ Kijevských listů vedlo k znaménku, jehož základní tvar stál již docela přímo; tak nalézáme tuto literu na *Vídenských listech*, v *Grškovićově zlomku*, na *zlomku Mihanovićově*, v nápisech chrvatských a v pozdější chrvatské hlaholici vůbec. Na prvním Pražském zlomku je však Ⱁ značně ještě nakloněno na pravou stranu. Na pravo je hodně nakloněnc i v jedné části *Žaltáře sin.*, na př. ve slově ꙁаконъ str. 179 ř. 13 (snímek u Geitlera).

Tak máme více palaeografických zvláštností, které tomu nasvědčují, že Pražské zlomky nepovstaly v týchž tradicích — ač třeba v pozdější době, — v kterých vznikly před nimi Kijevské listy. Bylo by sice těžko, jen na základě palaeografických zvláštností to neb ono zde vyvozovati. Třeba totiž uvážiti, že jedna i druhá zvláštnost mohla tu a tam ještě proniknouti v chrvatských památkách, poněvadž byly pod stálým vlivem macedonské hlaholice, než o celé řadě takových zvláštností přece těžko to předpokládati. Tak to vidíme na př. u *Vídenských listů*: Ⱃ stojí zde již docela přímo, taktéž Ⱁ, Ⱃ má však ještě na levé straně onen háček, o kterém jsme se dříve zmínili.

Čím více jdeme na jih, čím více se v tomto směru blížíme srbským krajinám, tím více proniká, jak se zdá, tento vliv: na *Grškovićově zlomku* přichází opět docela šikmé Ⱃ, u samohlásky Ⰺ jsou obyčejně obě části stejné, taktéž u Ⱑ, které se zde vyskytuje třikrát; dále je zde ještě blaholské Ⱋ, které již schází ve *Vídenských listech chrvatských* (až na několik ligatur) a v *Mihanovićově zlomku*.

Docela jiných výsledků dodělal se *Geitler*, jehož stanovisko ve výkladu slovanských písem bylo ovšem naprosto pochybené. O Pražských zlomcích předpokládal, že jsou jaksi pokračováním ve vývoji hlaholice *Kijevských listů*: „Dasselbe facsimile, ja beide hände, zeigt entschieden, dass diese schrift eine *eckige majuskel* ist: sie steht in einer engen historischen beziehung zur *runden majuskel* der kiever fragmente, *deren spätere nachkomme und natürliche fortsetzung sie ist*. Aber auch in sprachlicher beziehung nehmen die prager und

kiever fragmente eine ganz besondere stellung unter den übrigen altbulgarischen denkmälern ein. Beide verbindet eine markante eigenschaft der sprache, die setzung des *c* und *z* statt *št* und *žd* neben anderen eigenthümlichkeiten, die wir in beiden fragmenten trotz ihres geringen umfanges wahrnehmen. Die tadellose altbulgarische sprache der kiever blätter, die regelmässigkeit der nasale, die eigenthümlich genaue scheidung der *jer* verscheuchen jeden gedanken, der sie ihrer *c* und *z* halber mit einer nördlichen heimath und einem nordslavischen dialekte in verbindung brächte: mit ihrer bestimmung ist das schliessliche urtheil über die wahre bedeutung und herkunft der prager fragmente unauflöslich verbunden" (Die alban. und slav. Schriften str. 188). Můžeme říci, že je zde skoro tolik nesprávností, kolik vět vůbec. Jazyk Kijevských listů vykazuje po lexikalní stránce, jak jsme viděli, zcela jiné zvláštnosti nežli jazyk Pražských zlomků, tak že památky ty svým původem zcela jinam poukazují. Jen u Kijevských listů byl Geitler na blízku pravé cesty, ale tak, jak ji hledal, by ji byl nikdy nenašel. Geitler vůbec zde ani nepřiblížel k otázce, máme-li před sebou přepisy neb hned prvotní překlady, a tím nabývá otázka o jich původu zcela jiné tvářnosti. Mimo to přehlédl celou řadu bohemismů v Pražských listech. Jak si tyto vykládal, ovšem nevíme, neboť práce zvláštní o nich, kterou slíbil, nespatřila bohužel denního světla, a tak se musíme spokojiti jenom s jeho programmem, který nám naznačil slovy: „den paläographischen beweis, dass die schriftart der prager fragmente nur aus der innersten natur eines nur in Macedonien üblichen glagolica hervorging, haben wir bei der behandlung der einzelnen buchstaben erbracht, den sprachlichen und eigentlich ausschlag gebenden beweis muss ich an einem anderen orte unternehmen. Ich stelle die prager fragmente unter die macedo-bulgarischen denkmäler" (l. c.).

Zásluhou jeho bylo, že nám ukázal, jak chrvatská hlaholice je v souvislosti s macedo-bulharskou. Dle jeho náhledu byla ovšem jen dalším vývojem tradic bulharských. Proti tomu protestoval Jagić, odvolávaje se stále a stále k chrvatským listům vídenským. Ale za jakých okolností se vyvinulo písmo této památky, nám Jagić ovšem neukázal.

Vídeňské a Svatořehořské glossy české.

Je velmi pravdě podobné, že dleli v sázavském klášteře též chrvatští hlaholité, jak jsme se zmínili o tom nahoře. Svědčí totiž

pro to vídeňské glossy české z doby okolo roku 1100, které vydal *Jagić* v Denkschriften, phil. hist. Cl. sv. L, r. 1903. Glossy tyto, jakož i svatořehořské, možná vysvětliti nejsnáze tak, předpokládáme-li, že jednotliví hlaholité uchýlili se z kláštera sázavského po katastrofě, která jej potkala, jinam, kde již vládla latina. Mohl to býti konečně i sázavský klášter sám po vypuzení slovanských mnichů, neboť se nám výslovně udává, že někteří z vypuzených mnichů byli zde opět přijati.*) Zápasíce ovšem ještě s latinou, vysvětlovali si svým způsobem jednotlivé výrazy, při čemž působil tu a tam ještě vliv církevní slovanštiny, pokud chatrné její zbytky uvízly v paměti.

Ve Vídeňských glossách prozrazuje se Chrvát hlavně tím, že za nosovky ѫ a ѧ píše bez výjimky srbsko-chrvatské střídnice *u* a *e*, kdežto jinde jeví se v jeho glossách dosti zřetelně vliv češtiny (na př. gen. sg. *-ego*: castcgo atd., skupina *-dl-* v modlit, *-dn-* ve vednut atd.). Proč se rozhodl právě při nosovkách pro chrvatský způsob? Možná dost, že pro to, poněvadž pozoroval v češtině kolísání mezi starším *a* (*ja*) a mezi novější přehláskou *e* (*ě*) (za původní nosovku ѧ, neboť jen o tuto nám zde jde), kdežto ve své mateřštině měl jednotnou hlásku, kterou mohl graficky snadno vyjádřiti. Třeba uvážiti, že glossy byly bezpochyby psány jen pro jeho vlastní potřebu.

V klášteře sázavském nebyly tyto glossy psány po tu dobu, pokud tam ještě byla slovanská bohoslužba, poněvadž jsou zde již poměrně jen nepatrné reminiscence na církevní slovanštinu.

V klášteře sázavském za doby slovanské bohoslužby musily by býti ovšem intensivnější. Původce gloss nemohl si vzpomenouti na příkl. na хыштение či pozdější грабление v církevní slovanštině, nýbrž přeložil slovo *rapina* samostatně asi utvořeným výrazem *nudoimstvo*. Uplynula tedy již asi další řada let od té doby, co původce gloss pěstoval církevní slovanštinu neb co ji slyšel v klášteře, v chrámě.

Vídeňské glossy Chrvatem psané mohly by míti snad ještě v jiném ohledu důležitost; z nich by se mohlo souditi, že v sázavském klášteře panoval neb byl zaveden též západní ritus, což by se ovšem nesrovnávalo s našimi vývody, kterých jsme se dodělali hlavně na základě Pražských zlomků, přihlížejíce ovšem i k jiným okolnostem, které by zde mohly rozhodovati. Avšak třeba na to pamatovati, že chrvatští hlaholité byli i ve spojení s macedonskými, jak jich písmo

*) Abbate itaque ejecto, ejus fratres, qui proditionis auctores contra eum extiterant, ex tum erraverunt usque quaque per incerta loca girovagi, donec ad ultimum aliqui corde compuncti vix in loco proprio recepti, eidem loco inepti vitam finierunt (Fontes rer. boh. II, str. 250).

ukazuje. Různý ritus nevylučoval tedy tohoto spojení. Mimo to nemůžeme z gloss souditi, šlo-li zde jenom o jednotlivce neb celý sbor chrvatských hlaholitů, který by se byl zdržoval v sázavském klášteře. Nemluví to tedy proti našemu výsledku, že officiální ritus v sázavském klášteře byl řecký. Zdali se děly pokusy, aby se zavedl římský ritus a sice buď výlučně neb vedle východního, bezpečně nevíme. Mohli bychom to jen předpokládati, kdybychom v tom chtěli viděti částečně též příčinu různic mezi sázavskými mnichy, o kterých se nám píše.

Nepodávají-li nám Vídeňské glossy žádné příčiny k podezřívání jejich pravosti, má se věc poněkud jinak u Svatořehořských gloss. Že se v nich jeví vliv církevní slovanštiny, jak již jich vydavatel *Patera* soudil, o tom nemůže býti pochybnosti. Vliv tento viděl jsem zcela zřetelně ve výrazech *otrinu*, *pouštati* ‚persuadere, adhortari' *togo rad* (Zur Würdigung der aslov. Wenzelslegende str. 40). K tomu ještě dlužno přidati *greblifti*, *is-*. Avšak upozornil jsem též na to, že bychom zde neměli očekávati *čensto* (l. c. str. 50). — A skutečně z Pražských zlomků jsme seznali, že sázavští hlaholité neznali již nosovek a Vídeňské glossy nám to jen potvrzují. Jak tedy toto *čensto* vysvětliti? A kdyby se ještě nosovky pravidelněji neb častěji v této památce vyskytovaly, ale takto zde máme jen tento případ.

Z toho tedy nabýváme jen přesvědčení, že třeba ještě glossy tyto důkladně prozkoumati, jak se věc vlastně má, jsou-li všecky pravé, neb jen některé. Jsou zde ovšem i jiné nesrovnalosti.

Chci zde vytknouti spůsob, jak se nám v nich jeví přehláska *a*-*ě*. V Pražských zlomcích našli jsme již dva případy přehlásky této, a následkem toho očekáváme s jakousi pravděpodobností, že se přehláska bude též vyskytovati v památce, která je jistě mladší než Pražské zlomky. Nalézáme ji zde skutečně též, ale způsob, jak se zde vyskytuje, je poněkud podezřelý. U původního *a* setkáváme se s ní v těchto případech: *stráně* (ftrane, ad fundanum clivum veniens); *sdirfefe* (‚continebat', tak čte *Gebauer*, Stč. zlomek svato-Jansk. str. 86, kdežto Patera má *zdirfife* ČČMus. 1878, str. 557). Mimo to myslí Gebauer (l. c.), že je *crime* ‚alimenta' sotva plur., nýbrž nom. sing. Na všechen způsob je zde tedy aspoň jeden doklad úplně zabezpečen.

Za to zde máme však mnoho případů ještě s původním *a* bez přehlásky a sice v zásloví: ruky *bita*, *usduisena*, *pita*, *licemerca*, *ote usnefena*, *naduta*, *počinatela uedena* a v středosloví: *usdrifatelne*,

obecati, *ozuzaiaeze*, *rozmiſluia*, *rozuzaia*, *uclanaiutze*, *umoſaſe*, *obnavali bi* atd.

Docela jinak se to má u střídnice *a* za nosovku ą. Zde máme již mnoho dokladů pro přehlásku. Tak napočítal Gebauer 13 případů u reflex. zájmena *ca* s přehláskou, jako: *izpoueda ſe*, *nudit ſe*, *rugati se*, *podali se* atd. (l. c.). Naproti tomu jen 6krát *sa*: *priuenesti ſa*, *izvari ſa*, *roſtekat ſa*, *taiacego ſa*, *uſaſ ſa*, *uidal ſa bi*.

Dále *tegosti* vedle *ſtaſe* m. *stěže* (compescuit).

Ovšem i *uznoze* ‚praeferendo', *uz(chod)e* ‚orientis', *po . . . aie*, ‚sustentans' vedle *bda*, *rozmiſlaiu*, *roſuzaia*, *taiacego*. — Konečně: *breme*.

U střídnice za původní nosovkou ą má tedy přehláska již rozhodně převahu, zvláště přihlížíme-li k zásloví, a to se nesrovnává s přehláskou původního *a*. Nemůžeme přece připustiti, že by se byla střídnice *a* za původní ą rozeznávala ve výslovnosti od původního *a*, že by byla u ní spíše nastoupila přehláska. Věc je dále ještě tím povážlivější, že máme i v podvrženém zlomku evangelia sv. Jana za nosovku ą též ve většině případů *e*, či vlastně, jak se zde píše, *ę*. Tak vždy na příkl. *sę* či *sę* za *ca* a sice dle Gebauera 10krát, celkem vůbec 34krát. *a* za ą se zde vyskytuje naproti tomu jen as 12krát (l. c. str. 84).

Za původní *a* vyskytuje se zde *e* též jen jako vzácnost a sice ve tvarech *cineſe*, *uece*, *otuere* (toto pětkrát).

Souhlasí zvláště též *breme* v glossách s *imę*, *snamę*, *ramę*, *oslę*, *na grebęti* zlomku evangelia sv. Jana.

Co do pravopisu nesouhlasí však tyto památky a mimo to vyskytují se v glossách některé zvláštnosti, které by zase spíše svědčily pro jich pravost. Na všechen způsob třeba zde ještě další zkoušky.

Vídeňské glossy neposkytují nám bohužel žádného materiálu k posouzení této otázky, neboť původní *a* v měkkých slabikách je zde velkou vzácností (bura, ponižati), za ą je zde dále, jak již podotčeno, bez výjimky srbsko-chrvatské *e*.

Text Pražských zlomků

(v cyrillském přepise).

I. A.

1. В'СВѢТ(Л)ѢНѢ И . . .
2. Слов . . . (д)ъ . . . ср . . .
3. . . . . . . овст . . . ъ . . . ѣ . . . на . . . . ги̅
4. . . . . . . оучнъ . . . . . съ . . . . . . ѣко в . . .
5. прѣвл . . . и . . о . . . . аню
6. твар . . . . . об'и . . . . . слов . . . . ѣ . . . м . .
7. НА ПРѢПОЛОВЛЕНИЕ: СВѢ . . . ' И
8. отъ живонос'них' (т)и во(дъ стоудени)ъ(цъ)
9. и(р)ис(и)от(ск)оуч(ъ) хс по(чръ) пъни (ми шч)ед(ротъи)
10. (да) ми боудет(ъ) въ (жи)вотъ (ѣко вода те
11. коуч)ъ (исто)ч'никъ чловѣко(лю)бьче:
12. СВѢТ(И)Л'НА: НА ПРѢОБРА . . . .
13. прѣобрази са на горѣ хс бс показавъ
14. оучиникомъ своимъ . . . . воу:
15. (с)ѣмоу въ свѣтлѣ облацѣ . . . . ам ги̅
16. дхм' . . . и . . . мъ: молитвами . . . . е в(ца?)
17. сиси дша нама СВѢТ ВИНѢХ' СТХ'
18. хвалоу . . . . . моу ва . . . . скороу
19. изволсниции во . . . . нв мали и вели-
20. ци: ѣко цѣсаритъ . . . въ нимъ: радоус-
21. мъ са и весселим'са дадим' славоу воу:
22. СВѢТИЛ'НА СЛѢПОМОУ: . . .
23 оум'нѣи мои очи ослѣпъноувши ги отъ м'но-
24. г(аго) грѣха: тъи просв освѣти: и ви . . .
25. с'грѣши . . . . отими: съмѣрсними
26. омъи . . . . слъзами моими:
27. СВѢТИЛ': НА ВЪЗНОШЕНИЕ:
28. Възнесе (с)а въ отьцоу[1]) своемоу: ра(д)
29. . . . ъ . . . оучиникомъ' . . . . славою.

---

[1]) Šafařík četl отъцоу. Na snímku mohu spíše ь rozeznávati.

I. B.

1. сво(ѥ) ѥго х҃е възнесе сѧ
2. прос(ѣ)щь б҃ожьскаѣ:
3. СВѢ : НА ПАНТЪТИКОСТИ:
4. Пантъткостие стаѣ гра-
5. дѣт(ь): вьни ночьтѣмъ д҃хъ
6. с҃тъи: приде во оумоудрѣѣ
7. а҃постолы: ѥго при-
8. имъ б҃ии: и поклони-
9. мъ сѧ: сиоу: СВѢТ-
10. ндлъна: на рохъсо: ѥви(а)
11. ѣко вестъхъи: и новъи
12. ходатм: прѣдътеч-
13. е х҃въ твоѫ: мдроѫ мо-
14. длитвоу несъли намъ
15. хвалащимъ твое чь-
16. стьное: бжьствьное ро-
17. хъство: СВѢ: АПОСТ-
18. ОЛА ПЕТРА:
19. Овласть отъ ба приимъша
20. стаѣ апостола прѣмоуд-
21. раѣ. петре камени. вѣрѣ
22. накле мироу. оутвръжение
23. дъвоицею свѣтоносьнаѣ
24. римъска похвало: С҃ВѢ: НА
25. ПРѢСТАВЕНИЕ: БПѢ:
26. Прѣстави сѧ отъ хемл
27. на невеса мати б҃жиѣ

. . . . антифонъ ї :
а̅ : (пса̂)мъ : н̅а : гласъ е̅
. . . . . обидоу мѧ ѣко неси мноѕи
оударишѧ тѧ цѣсарю ѕа лани-
тоу оударениимъ въпрашахѫ
тѧ и лъжесъвѣстовахоу :
и . . . . в : в̅ъ вънъми :
нтифонъ : в̅ : пса̂ : к̅г : гласъ в̅ :
(отъ)пѣл . . . . . . : вечери твоеи
х̅е оученикомъ твоимъ провѣ-
щаше единъ отъ васъ и прѣ-
дасть мѧ безаконьнъи же
юда невъсхотѣ разоумѣти
(т)ѫ г̅ь обидѫщ :
. . . фонъ : к̅ : пса̂ : к̅ : гласъ ѕ̅ : отъ-
пѣло и : слово законопрѣстоу-
пъно възложиша на мѧ тъи же
г̅и неостави мне нъ помилѹи нъи
(С)ѣдидалъна . . . . (г)ла(с)ъ и :
кал та къѕии юдо млоусти прѣ-
дати спасъ сѕа анна апо-
столъскаго тѧ отълоучи
сѕа дара цѣлениѥ тѧ лиши
сѕа съ оиѣми ветерѣвъ(ш)а

II. B.

трѧ
отъриноусѫщи отърицоу : сла
онѣмь нозѣ оученикъ твои прѣ-
зрѣ : ѡ колика блага испоимъ-
нѣ твоѣ же бесхвалъныѣ во-
лѣ обличаѭтъ тѧ а того ис-
мѣрнос м(л)илосръди[1]) пронов-
стъ сѧ и велиѣ м(л)илости :[2])
Блаженна : гласъ : г҃ :
дрѣва ради адамъ раѣ вѣстъ
си
иссль дрѣвъмь же крижъ-
ныимъ разбоиникъ и въ раи
въселли сѧ овъ бо въкоу-
ъ
шь заповѣд прѣстоупи съ-
творьшаго и а дроугыи прони-
тъ сѧ б҃а ти исповѣдаѭще тами-
а
щаго сѧ : помѧни мѧ спсе егда
придеши. въ цѣсарьствии своє :
Творьца законоу отъ оученика
коупиша правьдьнаго[3]) и
ѣко беззаконьникъ и пила-
тови на соудищи постави-
ша въпьюще распьни мацъ-
ноую насъищьшаго сѧѣ въ поу-
стыни мы же правьдь(ноиоу).

---

[1]) Zde je v rkp. zbytečná ligatura *ml.*

[2]) Zde opět ligatura *ml.*

[3]) Šafařík četl правьдьнаго. Byl by to ovšem jediný případ s ь na našem zlomku, kdežto v prvním se častěji ь vyskytuje.

O původu církevněslovanské legendy o sv. Václavu.

Legenda tato poutala v poslední době v značné míře naši pozornost. Jak známo, vyskytují se v ní též bohemismy, tak že se předpokládati musí, že byla původně psána Čechem. Bohemismy ty zachovaly se v ní již v několikátém přepise, tak že z toho můžeme souditi, jak si přepisovači celkem konservativně počínali vůči svým originalům, ač důslednosti při tom ovšem očekávati nemůžeme. K tomu budiž zde jen tak mimochodem poukázáno, abychom pochopili, že poslední přepisovači zachovali i v *Kijevských listech* bohemismy *c* a *z* a instrumentaly na -ьмь.

Na základě uvedených bohemismů v legendě o sv. Václavu, jakož i z okolnosti, že její původce byl dosti dobře zasvěcen do záležitostí Čech se týkajících a že se konečně v jeho legendě jeví jakási *místní* známost, soudil jsem dříve, že byla legenda psána v Čechách. Nyní však od tohoto mínění upouštím, neboť se ptám, pro koho by byl vlastně psal její původce tuto legendu v Čechách? Z ní se dovídáme, že sv. Václav byl vyučován v církevní slovanštině se саꙗдоу нонокоу, tedy vlastně soukromí, mimo to však nemáme v ní žádné další narážky, z níž bychom mohli souditi, že toto vyučování přineslo též nějaké ovoce: sv. Václav zůstal na dále dobrým latiníkem. Jednotlivci se sem do Čech mohli dostati z Moravy, když tam vypuzeni byli, ale o nějakém stálém a pevném sídle, kde by se byly pěstovaly v této době v Čechách slovanské bohoslužby, nemáme nikde žádné stopy, žádné zprávy. V opačném případě by se nám byly přece nějaké sledy neb určitější narážky zachovaly, nějaké památky atd. A literární činnost předpokládá zajisté užší neb širší kruh, pro který se vlastně píše. Takového kruhu však v Čechách tehdy nebylo, pokud šlo o církevní slovanštinu. Pro koho byl by tedy tuto legendu

její původce v Čechách psal? Ovšem může se říci pro hlaholity v jiných krajinách, vždyť bylo jakési spojení mezi nimi. Zde však si dovoluji opět otázku: jakého spojení s ostatními hlaholskými středisky mohli se jednotlivci zde takřka na ztracené stráži nadíti?

Na základě předcházejících úvah soudím nyní, že legenda naše byla psána na chrvatském území českým hlaholitou, který náležel též kroužku učenníků z Moravy vypuzených. Doba se nám zcela dobře shoduje. Můžeme předpokládati, že jednotlivci z tohoto kroužku mohli tam býti na živu až as do r. 950. A v této době byla někdy naše legenda psána. Že byl původce její celkem dobře zpraven o českých poměrech, rozumí se samo sebou, ač snad přece neznal některých podrobností. Nyní chápeme též spíše, jak se mohlo státi, že legenda ta byla u Chrvatů tak rozšířena. V Čechách naproti tomu v dřívějších dobách bezpochyby ani nikdy nebyla. Jinak bychom si též těžko představili, jak se mohlo státi, že žádná jiná legenda starší o sv. Václavě neprozrazuje jakousi patrnější závislost na naší církevněslovanské legendě. Když z Čech k těmto legendám poskytovali látku a bližší data, byli by přece něco věděli o církevněslovanské legendě, kdyby byla bývala vůbec v Čechách. Hlavní její smysl by se byl dal již nějak vypátrati. O tom však nemáme nikde ani sledu, pro Čechy tenkráte ještě ani nebyla. Naproti tomu dostala se od chrvatských hlaholitů dále k Bulharům, kde byl i psán kanon na sv. Václava, a odtud dále pak i k Rusům.

Jinde jsem k tomu poukázal, kdo psal tuto legendu, že znal zpovědní formule západní církve buď v latinských jich textech neb v překladech staroněmeckých anebo spíše v církevněslovanských. (ČČMus. 1903, str. 148 sl.). Takové slovanské překlady zpovědních formulí a modliteb mohl český hlaholita snadno poznati na chrvatské půdě, poněvadž se tam chovaly památky od pannonských Slovinců pocházející (jako na př. Kijevské listy) a že pak pannonští Slovinci znali podobné formule, ukazují nám zřejmě tak zv. Frisinské památky, které ostatně v zachované formě prozrazují též jakési chrvatské prostředí, jak jinde ukazuji. Jak daleko na jih byly uvedené formule v platnosti, těžko ovšem nyní udávati. U Chrvatů se pěstovalo dále církevněslovanské písemnictví, jak toho máme plno dokladů. Zde byly tedy zcela jiné literární poměry nežli v Čechách, přihlížíme-li k církevněslovanskému písemnictví, a zde mohla snáze vzniknouti naše legenda. Tomuto tak skvělému účastenství Čechů při církevněslov. písemnictví jest nám připsati jednak vznik legendy samé, jednak i její rozšíření u druhých slovanských národů. Tímto účastenstvím

vyložíme si spíše místa jako v službě na sv. Cyrilla, která byla též bezpochyby u Chrvatů psána a o které se zmiňujeme na str. 37—38, kde čteme: и нашꙋ чєшкомꙋ тобою свѧтость просим, ač máme v příslušném kusu legendy: Растиславъ' бо моравьски кнєзь' . . . свѧть створи . . с моравлѣньи. IV. a doleji zase: чєщи и крстєщи народи чєшкиє (str. XI.). V novljanské službě máme: Къ ꙁємлю чєшкꙋ (XIV.) . . . в' чєсцѣи ꙁємли (ib.)

V legendě nemáme též žádných bližších narážek, z kterých bychom mohli souditi, že byla sepsána v Čechách, naopak činí spíše dojem, že byla jinde psána. Tak hned bližší udání: бѣист' жє кнєзь в' чєсѣхь висневъ вратиславъ, жєна жє . . . atd. Toto bližší udání mají všecky redakce naší legendy, bylo zde tedy hned původné. V Čechách by ovšem nebylo třeba takového udání, a kdyby se sem bylo dostalo později, pak by se bezpochyby rozcházely zde jednotlivé redakce. Dříve jsem pomýšlel na to, že se zde míní užší kmen v středních Čechách (jako se zde dále mluví o jiném českém kmenu Chrvatů), ale vzhledem k dříve uvedeným místům, kde se mluví v starých památkách o *českém plku*, o *českých národech* v širším smyslu, upouštím nyní od svého dřívějšího výkladu.

Dosud jsme se obdivovali skvělému rozkvětu církevněslovanského písemnictví ve východním Bulharsku za doby Symeona, u něhož působil hlavně též Jan exarch bulharský. Později začalo vynikati jiné území církevněslov. písemnictví — totiž Macedonie, kde stál zase v popředí Kliment, biskup slovanský. Nyní vystupují určitěji před námi jiná střediska, kde se též intensivně pěstovalo církevněslovanské písemnictví a hlaholice, totiž krajiny chrvatské a sousedící srbské (jižní části Bosny). A zde právě na tomto širokém území děly se spíše pokusy samostatného písemnictví, přihlíželo se více k domácím potřebám, k slovanským záležitostem, kdežto jinde se více jen překládalo.

A. Index

omnium verborum, quae in *Kijevensibus* fragmentis inveniuntur, una cum signis accentum et longas syllabas indicantibus, omissa tantum imitatione spiritus graeci. In editione, quae habet auctorem Jagić, occurrunt quaedam leviora menda, e. g. освѧщение II 8—9 pro освѧщениѥ; оуслъши IIb 21 pro оуслъши: нашии IIIb 14 pro нашии; даль IV 12 pro даль etc. Cf. et сихъ VII 15. pro сі ихъ.

В

велитъ .... IIIb 17.

величьство V 11.

вельми IIb 10—11.

веселити: **веселіши** 2. p. sg. praes. Ib 5 (v. p. 10).

врѣмѧ IIb 6.

въ cum acc.: Ib 1; II 11; IIb 6 (bis), 23; IV 17; IVb 12; Vb 8; VIIb 2; cum loc.: Ib 21, 22; II 1, 2, 22; III 14; Vb 5; VI 19.

въжлюбление: **въжлюблении** loc. sg. Vb 5.

въжлюбленъ: **въжлюбленъіѩ** nom. pl. g. f. V 3—4.

възвеселити: **възвеселимъ** VII 12—13.

въздвигнѫти: **въздвигни** 2. sg. imper. V 20—21.

въздрасти: **въздрастетъ** 3. p. sg. praes. III 14—15 (v. p. 26).

възмощи: **възможемъ** 1. pl. praes. IIIb 12; V 7, 23; Vb 4—5; VI 15—16.

възѧти: **възѧли** IIIb 20; **възѧтъмь** instr. sg. g m. VIIb 11—12.

въкоупьнъ: **въкоупьнѫѭ** acc sg. g. f. II 15.

вълитие: gen. sg. **вълитиѣ** II 6—7 (p. 12).

вънѧти: (**въ**)**нъмемъ** 1. pl. praes. IIb 22 (v. p. 10, 29).

вънѫтрьнь: **вънѫтрьнѩѩ** acc pl. g. n. III 19—20.

въпатрати: **въпатрати** сѧ IIb 12—13.

въпросити: **въпроси** 2. sg. imper. V b8.

въселити: **всели** 2. sg. imper. IIb 5.

въскрѣсити: **въскрѣси** 2. sg. imper. IV 19.

въсхотѣти: **въсхотѣхъ** IIb 14—15.

вьсѧдъ nom. sg IIIb 19; acc. sg. III 11; **вьсѧда** gen. sg. VI 22; **вьсѧдѣ** loc. sg. II 4; IIb 1; III 9; IIIb 18; IVb 1; V 12; Vb 15; VI 21; VIb 16; VIIb 5; **вьсѧдѣмь** instr. sg. VIIb 10—11.

вьсѧдьнъ: **вьсѧдьнаѩ** nom. sg. g f. Vb 16.

въпль: **въплѧми** instr. pl. III 4 (v. p. 14, 22).

вьсемогы: semel **вьсемогъіи** (voc. sg. g. m.) II 13; **вьсемогъі** IIb 2—3; praeterea semper **вьсемогъі** III 17; IV 2; IVb 2; V 13 (v. p. 14, 16).

вьсь: **вьсего** gen. sg. g. n. IIb 8—9; **вьсѣ** nom. pl. g. n. IV 22; **вьсѣхъ** VII 1. 7, 21; VIIb 8; **вьсѣхъ** (cum ъ) VII 10; **вьсѣхъ** (sine acc.) IV 5; VI 23 - VIb 1; VIIb 7. 21—22; **вьсѣхъ** VII 22—23 (conf et **вьсѣхъ** VII 10) **вьсѧ** acc. pl. g. m. IIb 8; **вьсѧ** id. VII 15 (v. p. 16, 22).

вѣра nom. sg. III 14 (v. p. 11.)

вѣчьнъ: **вѣчьнъіи** voc. sg. g. m. Ib 16; III 1, 17—18; IV 15; Vb 7; VI 10; **вѣчьна** .... IIIb 5; **вѣчьнаго** gen. sg. g. m. VI 8; **вѣчьнѣѣмь** loc. sg. g. m. II 22; **вѣчьное** nom. sg. g. n. Vb 9—10; acc. IVb 22—23; **вѣчьноѭ** instr. sg. g. f. V 17—18; **вѣчьнаѩ** acc. pl. g. n. III 6; **вѣчь-**

ѣтьми instr. pl. g. n. Vb 17 (v. p. 14).

Г

гнѣвъ: гнѣвѣ loc. sg. IIb 11—12.
господь: г҃и voc. Ib 10; II 7; IIb 19; III 10; IIIb 2, 8, 20; IV 8, 16, 23; IVb 8, 18; V 6, 20; Vb 17, 21; VI 2, 22; VIb 4, 11, 17; VII 14, 20; VIIb 6, 15; г҃а gen. sg. IVb 13; Vb 10, 15; г҃ю dat. sg. VI 12; г҃мь instrum. sg. Ib 9, 15; II 3, 10, 17; IIb 7, 17, 24; III 8, 15, 23; IIIb 4, 16, 24; IV 7, 14, 25; IVb 6, 24; V 10, 18; Vb 6, 15, 19, 24; VI 9, 20, VIb 2, 10, 16, 23; VII 19; VIIb 4, 13.
грѣхъ: грѣхъ̑ gen. pl. (semper sic) Ib 14; IIIb 22; IV 24; VIIb 13; грѣхы̑ instr. pl. III 21, IV 4 (v. p. 22, 23).

Д

да: да̀ (cum acc. gravi) Ib 6; IIb 21; III 3, 11, 22; IIIb 8; IV 20; да (sine acc.) II 8; III 14; IIIb 6, 12, 21; IV 3, 23; IVb 3; V 2, 7, 23; Vb 4; VI 12; VIb 6, 20; VII 14 (v. p. 17).
даръ nom. sg. VII 20 (nom. acc.) VI 2; acc. sg. IIb 5, 23; дары acc. pl. Vb 2; VI 18.
дати: да́ждь 2. sg. imper. IV 12, IVb 2; VII 16; даждь (sine acc.) III 10; VIIb 6; дасть VI 3 (v. p. 6, 10, 21).
до (usque) Ib 16; IIIb 5; IV 15; Vb 7; VI 9.

достоинъ: до́сто́ини nom. pl. g. m. III 12; до́стоиньи acc. pl. g. m. VIIb 17—18; достоиньи id III 4—5; достоиное acc. sg. g. n. VIIb 3—4; достоино adv. Vb 14 (v. p. 13, 16).
достоıати: достоıтъ 3. sg. praes. IV 20.
дръжати: дръжимъ 1. pl. praes. IIIb 6.
доуша: доушѫ acc. pl. IV 12; доушами instr. pl. IIIb 12—13.
дьнь: дьнь acc. sg. Ib 1; II 11; дьни acc. pl. IIb 8; дьни id. VII 15.
два: двѣ̑ gen. pl. VII 10; VIIb 21 (v. p. 23).
дѣло: дѣлъ̑ gen. pl. (semper sic) IIb 22; IIIb 10; V 9; VIIb 9; (v. p. 23).

Є

еже II 8 (quod, vide pag. 24).
есмь: є́си 2. sg. praes. IIIb 3, 8, 11; IV 16; IVb 18; VI 3; VIb 6; VII 13; єси (sine acc.) IIIb 15; IVb 3, 22; естъ 3. sg. praes. VI 7—8; є́смъ 1. pl. praes. IIIb 20; IV 3; сѫ́тъ 3. pl. V 2; сѫтъ IV 21—22; Vb 3 (v. p. 10, 26).

Ж

же IV 21 IVb 5; VI 17; VIb 8.
животъ IV 16; IVb 5; живота gen. sg. VI 8; живота id. VI 5; живот(ѣ) loc. sg. II 22.
жити: живемъ 1. pl. praes. VI 20.
жадати: жадаемъ 1. pl. praes. III 6—7.

ζ

заблѧснѫти: заблѧсне 3. sg. aor. Vb 13.

законьникъ: законьнйка gen. sg. Ib 17—18 (v. p. 26).

заповѣдь: заповѣдьі gen. pl. VIb 19 (v. p. 24); заповѣдι acc. pl. IIIb 14—15; заповѣдьми instr. pl. VIb 14.

заштитити: заштитїтъ 3. sg. praes. VI 8—9; заштитї 2. sg. imper. VIIb 23; заштїтι id. II 17; заштитι id. IVb (v. p. 10, 16) 17—18; V 18.

земльскъ: земльскаꙗ nom. pl. g. n. IV 22—23; земльскъихъ gen. pl. V 22.

зълоба V b8.

зълъ: зълъι gen. pl. IV 5—6.

И

и conjunctio: scribitur ι: Ib 4, 11, 18; II 5, 16, 19; IIb 4, 5, 6, 11, 14, 16, 20, 23; III 3, 5, 14, 19; IIIb 6, 13 (bis), 22; IV 11, 12 (bis), 22; IVb 5, 10, 11, 15; V 15; Vb 3, 13, 14, 18, 22; VI 3, 5 (bis), 6, 14, 18, 19; VIb 9, 13, 14; VII 4, 5, 6, 8 (bis), 9, 10 (bis), 22, VIIb 1, 8, 9, 16, 17, 18, 20, 21.

ì IIIb 9; V 9; Vb 13; VIb 19.

ї (?) II 19 (vide pag. 26).

ι IV 18 (distingui non potest, Jagić habet ї, quod valde dubium est).

и pronomen: его gen. sg. g. m. Ib 8; VI 18; ιмь instr. sg. g. m. III 8; ιхъ gen. pl. VIb 14; VII 15; VIIb 3, 10, 23; ѩ acc. pl. g. m. Vb 4; VIb 6.

иже: ιже nom. sg. g. m. Ib 2, 19, IIb 10; VII 3; иже id. IVb 14: ιже acc. sg. g. m. IIIb 2—3, 11, 20; VI 3; егоже gen. sg. gen. m. Ib 6; негоже id. VI 15; імьже instr. sg. g. m. IIIb 17; V 11 (v. p. 22); ιхъже gen. pl. III 6; ѣже nom. pl. g. n. III 20; id. acc. V 14; ѭже acc. sg. g. f. IVb 18, 20; ѩже acc. pl. f. IIIb 15.

избавити: избави 2. sg. imper. IV 24; ιзбави id. III 23; избави 3. sg. aor. Vb 14.

избавлениѥ: избавлениꙗ gen. sg. IV 10 (v. p. 12).

изволити: изволи 3. sg. aor. IIb 12.

издрѣшениѥ nom. sg. Vb 9; издрѣшениꙗ acc. pl. II 10 (v. p. 12, 20).

имѣти: ιмамъ 1. pl. Vb 2.

инокость: їнокостι loc. sg. Ib 21—22 (v. p. 26).

инъ: инъи acc. pl. gen. m. Vb 4.

исповѣдь: йсповѣдι loc. sg. Ib 22—II 1 (v. p. 11).

исправити: исправι 2. sg. imper. IIIb 8—9.

исоусъ: исоу dat. VI 11; исм instrum. III 15.

К

камисентъ: камисента gen. sg. Ib 1; камйсента id. Ib 3 (v. p. 11); камисента id. Ib 17; камисентоу d. Ib. 12

кръвь: кръве gen. sg. II 6.

къ cum dat.: IIIb 16, 23; V 21.

Л

лѣто: лѣта gen. sg Ib 2 (v. p. 11); лѣта IIb 9 (id.).

любы: **любъвь** acc. sing. IIb 23; **любъви** dat. sg. IIIb 23; **любъви** loc. sg. VI 19.

людие: **людии** gen. pl. II 18.

лѫкавьство: **лѫкавьства** gen. sg. Vb 21—22.

М

марии: **марий** gen. sg. VII 5; **марії** dat. sg. VIIb 17 (v. p. 19, 22, 27, nota 4).

милостивъ: **милостивъі** voc. sg. g. m. Ib 6 (v. p. 21); **милостиваꙗ** acc. pl. g. n. II 8.

милостивъ: **милостивьно** adv. III 7-8.

милость: **милость** acc. sg. VI 18; **милості** gen. sg. IIIb 6—7; VI 15; **милостьѭ** instr. sg. IV 4–5; IVb 8—9; VI 13; VII 16 (**милостьѭ**); **милостиѭ** id. III 22; VIb 9; **милостиѭ** II 19; IIb 16; **милостиѭ** Vb 22—23.

молитва: **молитва** nom. sg. VIIb 14; **молитва** Vb 16; **молитвъі** gen. sg. VII 3; **молітвѫ** acc. sg. IIb 20 (v. p. 11, 29); **молитвѫ** id. III 18—19; IV 13; **молитвѫ** id. II 16; **молитвами** instr. pl. IIb 3; VIIb 22—23; **молитвами** id. VII 11–12; **молитвами** id. VIb 13, 22; VIIb 3, 7.

молити: **мо́лимъ** 1. pl. praes. III 3; **молймъ** IIb 2 (v. p. 10, 18 et 25); **молимъ** VIb 5; **молимъ сѧ** VI 11; **молимъ** IIIb 20—21.

мы vide **мы**.

мысль: **мъıсльми** instr. pl. IIIb 13—14; V 4.

мьша: **мьша** nom. IIb 8; III 16; IV 1; IVb 7; V 19; Vb 20; VIb 3; VII 1.

мѫчение: **мѫчени́ꙗ** gen. sg. Ib 8 (v. p. 12, 30); **мѫчении** loc. sg. II 2.

мѫченикъ: **мѫченіка** gen. sg. Ib 18 (v. p. 26); **мѫченіка** Ib 3—4; **мѫченикоу** dat. sg. Ib 13; **мѫченікъ̑** gen. pl. VIb 12; **мѫчени къ̑** id. VIb 4; VII 8—9; VIIb 19—20 (v. p. 23); **мѫченицѣхъ** loc. pl. VIb 3.

мѫченица: **мѫченицѧ̑** gen. sg. II 14 (v. p. 13, 22).

Н

на cum acc.: II 18; IIb 8; III 18; IIIb 4; **на́ власть** IV 21 (v. p. 16); V 15 (bis); Vb 23; VII 15.

надъ cum instr. Ib 9; II 18; IIb 18; III 24; IV 7; IVb 16; (Vb 1); VI 1; VIb 10; VII 19.

намъ vide sub **мы**.

намѣстьнікъ nom. sg. II 1—2 (v. p. 26).

напльнені II 6 (v. p. 15, 27).

народъ: **народомъ** dat. pl. IV 12.

наслѣдовати: **наслѣдовáті** VII 17 (v. p. 10. 29 pro **помиловáти**); **наслѣдовати** V 8; **наслѣдоуемъ** 1. pl. praes. Ib 8—9.

наслѣдьникъ: **наслѣдьнікъ** nom. sg. II 2—3 (v. p. 26).

насъ vide sub **мы**.

насытити: **насъітилъ** IVb 4; **насъıщени** nom. pl. g. m. VI 22—23.

нашь: **на́шь** nom. sg. g. m. IV 16; **на́шь** acc. sg. g. m. IVb 5; **нашь** voc. sg. g. m. II 7; **на́ше** acc.

sg. g. n. IVb 21; наше id. IIb 6; IIIb 4; нашего gen. sg. g. m, IVb 13—14; Vb 11; id. g. n. IVb 10; Vb 22; VI 6; нашемоу dat. sg. g. m. VI 12; нашемь loc. sg. g. n. IVb 8; на́ш(и)мь instr. sg. g. m. V 10—11; на́шимь id. III 8; наш(е)мь id. II 3; нашимь III 15, 23; наши(мь) IIIb 4; нашимь IIIb 16 17; наш(им) IIIb 24: нашимь IVb 24: Vb 6, 19, 24; VI 20: VIb 23; VIIb 4; нашимь id. Vb 15; наши(мь) VIb 2; нашимь VII 19: на(шимь) VIIb 13; наша nom. sg. g. f. Vb 8, 16; нашѫ acc. sg. g. f. IIb 20; III 19; IV 14: на́ша acc. pl. g. n. IIb 16; V 21: наша id. III 20; VIIb 12; на́шихъ gen. pl. IIIb 9—10; нашихъ id. IIIb 22; IV 6, 24; VIIb 13; нашихъ id. Ib 15; наша acc. pl. g. f. IV. 12; на́шими instr. pl. IIIb 14; нашими id. III 21—22; VIb 22; нашими id. IIIb 14; IV 4 (v. p. 16).

не IIIb 9; IV 20; IVb 10, 11; Vb 8; VI 15.

небесьскъ: небесьсцѣ dat. sg. g. f. IIIb 23 (v. p. 15, 27); небесьскоѭ instr. sg. g. f. VIb 7—8; небесьскъıѩ gen. sg. g. f. IVb 3; небесьскъıѩ acc. pl. g. f. VII 18; небесьскъıи id. III 2; небесьскъıихъ gen. pl. VIb 18; VII 21; VIIb 7—8; небесьскъıхъ id. VII 7; небесьскъ(ы)хъ loc. pl. VII 1; (не)бесьскъıимъ dat. pl. V 23—24; небесьскаꙗ nom. pl. g. n. IV 22 (v. p. 22).

несъıтие: несъıтиꙗ gen. sg. IV 17.

неприꙗзнинъ: непрꙗзнинъ̑ gen. pl. V 9 (v. p. 23).

ничьсоже gen. sg. VI 16.

носити: носимъ 1. pl. praes. II 9 (v. p. 25).

нъ IIIb 10; нъ̀ Vb 9.

ны: ны̀ *nom. pl.* II 20; V 14; VI 7; VII 14 (v. p. 15. 19); ны̑ id. IVb 20; ны id. V 5; ны̀ *acc. pl.* Ib 14; II 17, 21; IIb 6, 17: III 5, 21; IV 6; Vb 11; VIb 9, 20; VII 3, 12; VIIb 15: ны́ id. (errore) IIIb 24; ны̑ id. Vb 17; VIIb 23; ны id. Ib 2; III 23; IIIb 8, 9, 22; IV 18, 25; IVb 3, 18; V 6, 18; Vb 21, 23; VI 14: VIb 2, 17; на́съ *gen. pl.* IIb 19; IVb 11; на́съ *loc. pl.* III 14; въ на́съ id. Vb 9; на́мъ *dat. pl.* II 12; IIb 15; III 7, 10; IIIb 12; IV 11; IVb 2, 22; V 16; Vb 10, 18; VIb 1, 15; VII 17; намъ (sine acc.) id. IIIb 16; IV 20; VIIb 2, 6. ны pro мы occurrit etiam in *Glag. Clos.* (vide pag. 2, 30), quod magni momenti est.

O

о cum loc. III 16; IV 1; IVb 7; V 19; Vb 20; VIb 8; VII 1.

обити: обидѧщѧ gen. sg. g. n. IIb 9.

обраꙁъ: о́браꙁъмь (?) instr. sg. IVb 19 (v. p. 11).

обратити: обрати 2. sg. imper. IVb 11; обрати id. Vb 23.

обѣтъ: обѣта gen. sg. IIIb 10.

3272481

обѣщание: **обѣщание** acc. sg. IVb 23; **обѣщéниѣ** acc. pl. II 8—9 (v. p. 12, 20, 30).

обѣщати: **обѣщалъ** IIIb 11.

окати: **ошьмисиъ** 1. pl. praes. II 10.

ограсти: **ограждѫщѧ** gen. sg. g. n. Ib 2

опалатьмь: **опалатмь** Ib 9; VIb 10; VII 19; **опа**... II 18; **опалатьмь** IIb 18; III 24; IV 7; IVb 16; (Vb 1); VI 1

отъ cum gen Ib 14; IIIb 22; IV 5, 16—17, 24; V 9, 21—22; Vb 12, 21; VI 23; VIIb 13.

отъвести: **отъведе** 3. sg. aor. Vb 12—13.

отъдати: **отъдáждь** 2. sg. imper. IVb 10 (v. p. 6, 10).

отънасти: **отънáдъшиѧ** acc. pl. g. m. IV 18—19 (v. p. 14).

отъплатити: **отъплати** 2. sg. imper. VIIb 4.

отьць: **отьцемь** instr. sing. IVb 14—15.

отати: **отъми** 2. sg. imper. Vb 21.

очистити: **очистить** 3. sg. praes. IIIb 21; **очисти** 2. sg. imper. VIb 17 (v. p. 10, 29); **очисти** id. III 20; IV 6; VIIb 12; **очисти** IIIb 9 id.; **очисти** id. IV 13; **очисти** id. Ib 15; **очисти** 3. sg. aor. Vb 13; **очистити** inf. V 10.

очищение: **очищениѥ** acc. sg. V 15—16; **очищениѣ** gen. sg. III 13 (v. p. 12—13, 20, 30).

П

пакъи IV 19.

пажить: **пажитѧ** gen. sg. Ib 4.

петръ: **пéтроу** dat. sing. Ib 21 (v. p. 11).

пища: **пищѧ** gen. sg. IVb 4 (v. p. 13, 19, 22).

плѣнъ: **плѣнъ** acc. sg. IVb 12 (v. p. 26).

по cum. loc.: II 4; IIb 1, 11; III 9; IIIb 18; IVb I; V 12; Vb 15; VI 21; VIb 16; VIIb 5.

поганьскъ: **поганьскъимъ** dat. pl. IV 12—13 (v. p. 22).

подати: **подáждь** 2. sg. imper. Ib 5—6; II 12; Vb 18, sed: **подáсь** 2. sg. praes. III 7 (vide pag. 6, 10, 21).

подроугъ nom. sg. Ib 22.

помиловати: **помíлова** 3. sg. aor. IIb 11 (v. p. 11, 29 errore pro **наслѣдовати**).

помолити: **пом(о)лимъ** 1. pl. praes. VII 2.

помощь nom. sg. VIb 15; **помощьѭ** instr. sg. V 17.

поставити: **постáви** 2. sg. imper. IIb 7 (v. p. 10, 29).

посълати: **посълалъ** IIIb 15—16.

похоть: **похот(ии)** gen. pl. V 22.

правьда: **правьдѫ** acc. sg. IIb 7; Vb 23.

правьдьнъ: **правьдьнаѧ** acc. pl. g. n. V 7—8; **правьдьнъихъ** gen. pl. VIIb (v. p. 22); **правьдьнъихъ** (?) id. VIIb 10 (signum supra positum distingui non potest).

привести: **приведеть** 3. sg. praes. IIIb 24.

призъвати: **прізъвалъ** IIIb 7—8.

призьрѣти: **прізьрí** 2. sg. imper. II 19; **прізьрі** id. IVb 9 (v. p. 10, 15, 20, 25.); **прізьрі** id. III 18.

приимати: прiємлємъ 1. pl. praes. V 14; VI 19; прiємлι 2. sg. imper. V 6: прiємлющє nom. pl. g. m. III 12 (vide et прияти).

принести: принеслъ IVb 24; принесеный nom. sg. g. m. VII 20; прiнесеный nom. sg. g. m. VI 2; acc. sg. g. m. IIIb 1; IV 9; VIb 11 (v. p. 21); прiнесеныи acc. pl. g. f. Ib 10.

приносити: прiносимъ 1. pl. praes. IIb 24.

приносъ acc. sg. IV 8—9; прiносъ id. IIIb 1; VIb 11.

присно: V 6; прйсно VII 17 (v. p. 26); прiсно Vb 10; VII 12.

приснодѣва: прiснодѣвы̂ gen. sg. VII 4—5 (v. p. 22); приснодѣвѣ dat. sg. VIIb 16—17.

присиѣти: прiсиѣι 2. sg. imper. VIb 15.

причастьнъ: причастьныѩ acc. pl. g. m. VIIb 15—16 (v. p. 22).

прияти: прiяти IIIb 14; прiми 2. sg. imper. VIb 10; прими id. VIb 13; прiими id. IIIb 2 (v. p. 20, 25); прiими id. IV 8; прiими id. IV 14; прiими id. Vb 4 (vide et приимати).

прѣсвѣтити: прѣсвѣти 2. sg. imper. IIb 17.

просити: прóсимъ 1. pl. praes. IIb 19—20; III 10; просíмъ id. III 3; IV 2; просíмъ id. II 7 (v. p. 6, 10, 25); просимъ (sine acc.) id. II 12; III 17; IIIb 2, 7; IV 8; V 20; Vb 3; VI 23; VIb 17; VII 13; VIIb 6; просяще nom. pl. VIb 6.

противити: противящ͏ихъ gen. pl. VIb 1 (v. p. 22).

прѣдрагъ: прѣдрагыѩ gen. sg. g. f. II 5—6 (v. p 23).

прѣдъ cum instr. Vb 2; VIb 20 usque ad 21.

прѣподобьнъ: прѣподобьныихъ gen. pl. VII 9 (v. p. 22); прѣподобьныихъ id. VIIb 20.

прѣставлєниє: прѣставлєния sg. g. VI 5—6.

прѣфациꙗ: прѣфациꙗ nom. sg. Ib 16; III 1; IIIb 5; Vb 6—7; VI 9; прѣф(ациꙗ) IV 14; V 1.

Р

ради: радi II 14, 16; VI 4; VIb 18—19; VII 3, 6, 22; VIIb 1, 10 (v. p. 26); ради IIb 13—14; IIIb 10. 11; IV 10; IVb 13, 22; Vb 11; VI 18; VIb 12 u. a. 13; VII 23.

радостьнъ: радостьныи acc. pl. g. m. II 21—22.

раздрѣшєниє acc. sg. V 15 (vide p. 12).

ровянйй Ib 10 (vide pag. 13).

рєспотивьнъ: рєспотiвьная acc. pl. g. n. II 9 (v. p. 13).

С

самъ: сăмъ nom. sg. g. m. Vb 11—12 (v. p. 26); самъ id. IIb 4; IV 23: V 6, 16—17; самого gen. sg. g. m. VI 17.

свои: своєимь loc. sg. g. m. IIb 12; своимь instr. sg. g. m. IVb 19; свóю acc. sg. g. f. IIb 10; своєю instr. sg. g. f. VI 13;

своихъ gen. pl. IIb 22; **своими** instr. pl. V 4—5 (v. p. 15-16).

святити: **святi** 2. sg. imper. Ib 11 (v. p. 10).

святъ: **святыi** nom. sg. g. m. IIIb 19; **свя̃тыi** acc. sg. g. m. III 11 (v. p. 20); **святаго** gen. sg. g. n. II 5; **святъимь** instr. sg. g. m. IVb 15; **святѣi** dat. s. g. f. VIIb 16 (v. p. 21) **святая** nom. pl. g. n. V 13; **святъя̃хъ** gen. pl. VIb 12; VII 11, 21, 23; VIIb 9, 18 (v. p. 22), **святъихъ** id. II 20; IIb 3—4; VIIb 22; **святъя̃ми** instr. pl. VIb 21 (v. p. 22).

сила: **силóѭ** instr. sg. Ib 7 (v. p. 11); **силоѭ** id. IVb 5—6; **сил҃ъ** gen. pl. VII 22 (v. p. 23); **силахъ** loc. pl. pro gen. (vide pag. 23—24); VII 7—8; **сíлахъ** id. VIIb 8; **силахъ** loc. pl. VII 2; **сíлъи** acc. pl. VII 18; **силъй** acc. pl. III 2 (v. p. 22).

скврьность: **скврьностиѥ** gen. pl. Ib 14.

скръбьнъ: **скръбьни** nom. pl. g. m. IV 3.

слава: **славоѭ** instr. sing. VIb 7.

славити: **славимъ** 1. pl. praes. VIb 20.

слоужьба: **слоу̃жьбъи** nom. pl. V 3 (v. p. 26, 29); **слоужьбъи** acc. pl. II 18.

срьдьце: **срьдьца** acc. pl. V 21; **срьдьца** id. IIb 15—16; VIIb 12.

соущити: **соущатъ** 3. pl. praes. III 21.

съ cum instr. III 3; IVb 14, 15.

съвѣстовати: **съвѣстоуемъ** 1. pl. praes. VI 6—7.

съгрѣшати: **съгрѣшати** IV 21.

съдравие: **съдравíе** acc. sg. IV 11 (v. p. 12).

съмѣрьно adv. IIb 2.

съпасение: **съпасенíе** acc. sg. IIIb 4; **съпасение** id. Vb 18—19; **съпáсениѣ** gen. sg. IIb 13 (vide pag. 12, 29).

съпасти: **съпасетъ** 3. sg. praes. VI 14; **съпаси** 2. sing. imper. VIb 2.

сътворити: **сътворiти** VI 16—17; **сътворiши** 2. sg. praes. III 5; **сътворí** 2. sg. imper. VIIb 15 (v. p. 10); **сътвори** id. II 21; **сътворiлъ** IV 18; **сътворiлъ** VI 3—4.

сынъ: **сыноу** dat. sg. VI 11.

сь: **сь** nom. et acc. sg. g. m, si post nomen sequitur: **даръ сь** IIb 23; **приносъ сь** IV 9; **даръ сь** VII 20, sed sequente nomine **сьи**: **сьи приносъ принесенъi** (acc.) IIIb 1; **принесенъi тéбѣ сьи даръ** VI 2; **се** nom. acc. sg. n. II 20; V 14; **сíимь** instr. sg. g. m. Ib 13; **сiимь** id. VIIb 11 (v. p. 22); **си** nom. pl. g. f. V 2: **сi** acc. pl. g. f. (vide pag. 30) VII 15.

са acc.: **сѧ** IIb 13; IIIb 6; V 10; Vb 8; VI 11; VIb 1; VII 2.

сѫть vide sub **есмь**.

T

такожде IVb 4; VIb 8.

такъвъ: **тáкъвъıѩ** acc. pl. g. f. V 4 (v. p. 26).

тварь acc. sg. IIb 10.

твои: **твоі** nom. sg. g. m. IIIb 19; **твоі** acc. sg. g. m. IIb 5; III 11; **твое** acc. sg. g. n. Vb 19; **твоего** gen. sg. g. m. Ib 4; IIIb 10—11; VI 22; g. n. III 13; **твоемоу** dat. sg. g. m. Ib 13, 21; VI 12; **твоемь** loc. sg. g. n. Vb 5—6; **твоꙗ** nom. sg. g. f. III 14; IVb 17; VIb 16; **твоѭ** acc. sg. g. f. Vb 24; **твоеѩ** gen. sg. g. f. II 14; IIIb 7; VI 4—5; **твоéѭ** instr. sg. g. f. IIb 17; VII 16; **твоеѭ** (sine acc.) id. III 22—23; IV 5; IVb 6, 9; V 17; Vb 22; VIb 7, 9; **твоꙗ** nom. pl. g. n. IV 21; V 13; **твóꙗ** acc. pl. g. n. III 6; **твоꙗ** id. V 8; **твоѩ** nom. pl. g. f. V 2; **твóѩ** acc. pl. g. f. III 2; VII 18; **твоѩ** id. (sine acc.) IIIb 15; **твоі̂хъ** gen. pl. VII 6; VIIb 22; **твоихъ** id. VIb 4, 18; VII 23; VIIb 8; **твоѥхъ** id. II 18; IIb 4; VII 11; **твоимъ** dat. pl. V 24; **твоими** instr. pl. III 4; Vb 18; **твоими** id. VIIb 21; **твоими** id. VIb 14—15 (v. p. 15 usque a. 16).

творити: **творимъ** 1. pl. praes. V 5.

тврьдь nom. sg. IVb 17.

тоуждь: **тоужимъ** dat. pl. g. m. IVb 11—10 (v. p. 22).

тъ nom. sg. g. m. Vb 11: **тò**: **ꙗко властво есть тò живота** VI 7—8 (v. p. 15); **того** gen. sg. g. n. IVb 21—22: **тѣмь** instr. sg. g. n. VI 17 (v. p. 22).

тъжде: **тъжде** acc sg. II 11; **томьжде** loc. sg. m. et. n. III 16; IV 1; IVb 7; V 19; Vb 20; **тоѩжде** gen. sg. g. f. II 16 (v. p. 22).

ты; **тъі** IIb 4; IV 16, 23; V 5, 16; Vb 21; VI 3; **тéбе** gen. IIIb 6; **тéбѣ** dat. IIb 23—24; IIIb 1; IV 9; VI 2; VIb 11; **тебѣ** id. (sine acc.): IV 20; V 21; VII 20; VIIb 2; **тѧ̀** acc.: **молимъ тѧ̀** IIIb 21; **тѧ** id. II 12; IIb 2, 20; III 10, 17; IIIb 2; IV 2, 8; V 20; Vb 4; VI 23; VIb 5, 17, 20; VII 13; VIIb 6; **тобоѭ** instr. Vb 3 (v. p. 14).

тьмьнъ: **тьмьнъіихъ** gen. pl. Vb 12 (v. p. 22).

тѣло: **тѣлесе** gen. sg. II 5 (v. p. 12); **тѣлеса** acc. pl. IV 12 u. a. 13; **тѣлесъі** instr. pl. IIIb 13 (v. p. 22).

ОУ

оуко Ib 8.

оуподобити: **оуподобилъ** IVb 19 u. a. 20.

оупъвание: **оупъваніе** IIb 21 (v. p. 12, 29).

оуслъішати: **оуслъіши** 2. sg. imper. IIb 21 (v. p. 10, 29).

оутврьдити: **оутврьдí** 2. sg. imper. VIb 19—20 (v. p. 10); **оутврьди** id. IIb 15; IVb 6; Vb 17; **оутврьдилъ** VIb 8.

оутаганати: **оутаиже** 3. sg. aor. Ib 19 (v. p. 18, 26, 36—37).

оученикъ: **оученикъ** nom. sg. II 1.

Ф

фелицита: **фелиц(и)тъи** gen. sg. II 11; **фелицітъй** II 15 v. p. 22.

Х

хвала: **хвалѫ** acc. sg. VIIb 2 (v. p. 26).

ходатайцю dat. sg. g. m. Ib 11 (v. p. 26).

хотѣти: **хотѣті** V 23.

христъ: **х҃а** gen. IVb 13; **х҃оу** dat. VI 11; **х҃мь** II 3; III 8; IIIb 16; IV 25; V 10; Vb 14; VI 20.

Ц

цръкы: **цръкъве** gen. sg. VI 4 (v. p. 33; 41).

цръкъвь: **цръкъвнаѣ** nom. sg. g. f. IVb 17 (v. p. 33, 41).

цѣсарити: **цѣсаріть** 3. sg. praes. IVb 14.

цѣсарьство: **цѣсарьствѣ** loc. sg. IVb 8.

Ч

чисть: **чістъйхъ** gen. pl. VII 10; **чістъихъ** id. VIIb 21 (v. p. 22).

чловѣчьскъ: **чловѣчьска** gen. sg. g. n. IIb 14; IV 10—11.

чьстити: **чьстімъ** 1. pl. praes. II 20—21; VII 14 (v. p. 25); **чьстімъ** id. Ib 7; IVb 20; **чьстимце** nom. pl. g. m. Ib 19; **чьстимцѣ** id. VIb 5 (v. p. 14, 15).

чьсть: **чьсть** acc. sg. Ib 7; **чьсти** loc. sg. II 1; **чьстьѭ** instr. sg. Ib 5; II 20; **чьсті** acc. pl. Ib 18; VIb 4—5; VII 15.

чьстьнъ: **чістьнайго** gen. sg. g. m. Ib 17 (v. p. 13, 21).

Ꙗ

ꙗко: **ѣко** VI 7.

ꙗкоже: **ѣкоже** IV 3; IVb 3; VIb 6; VII 14.

ꙗкъже: **ѣкъже** nom. pl. g. f. V 2; id. acc. pl. m. g. Vb 2.

B) Index

omnium verborum, quae in *Pragensibus* fragmentis inveniuntur

А

а *δέ* IIB 5; IIB 14.

адамъ *Ἀδὰμ* IIB 9.

антифонъ IIA 1; (**а**)**нтифонъ** IIA 8; . . . **фонъ** IIA 15.

апостолъ: **апостола** gen. IB 17—18; **апостола** du. IB 20; **апостолъи** IB 7.

апостольскъ: **апостолъскаго** *τῶν ἀποστολῶν* IIA 21—22.

Б

безаконьникъ *παράνομον* IIB 20.

безаконьнъи *παράνομος* IIA 12.

бесхвальнаѣ *ἀχάριστος* IIB 4.

блага *ἀγαθῶν* IIB 3.

блаженна IIB 8.

бо IB 6; *γάρ* IIB 12.

богородица: **б**(**ца?**) IA 16; **бцѣ** IB 25.

богъ: **бъ** IA 20; IIA 7; **ба** *θεόν* IIB 15; IB 19; **боу** IA 21; **бе** IA 13.

божии: **бжиѣ** nom. sg. f. IB 27.

божьствьнъ: **бжьствьное** IB 16.

бъıти: **бъ**(**и**)**стъ** *γέγονεν* IIB 9.

бѫдетъ: **боудет**(**ъ**) IA 10.

В

велии: **велиѣ** *μέγα* IIB 7.

великъ: **велици** nom. pl. IA 19—20.

веселими сѧ IA 21.

ветъхъи IB 11.

вечерѧ: **вечери твоеи** *ἐν τῷ δείπνῳ σου* IIA 9.

вечерꙗти: **вечерѣвъша . . . съ . . .** *συνδειπνήσας* IIA 24.

(**вода**) IA 10; **во**(**дъ**) gen. plur. IA 8.

волѣ *γνώμη* IIB 4—5.

въ cum acc. IA 10; IIB 11; IIB 17; IIB 23 (*ἐν*); cum lok. **в'** IA 1; **въ** IA 15.

въложиша *κατέθεντο* IIA 17.

възнести: **възнесе** (**с**)**ѧ** IA 28; **възнесе сѧ** IB 1.

къ cum dat. IA 28.

кѫѕнь: кѫѕни *τρόπος* IIA 20 (кѫѕнь = *τρόπος* modus etiam apud Clementem episc. bulg. vide pag. 54).

кꙑи: кꙑ кѫѕни *ποῖος τρόπος*.

Л

ланита: ланитоу *σιαγόνα* IIA 4 usque ad 5.

лика *χοροῦ* IIA 21.

лиши *ἐστέρησε* IIA 23.

лъжесъвѣстоваахоу *ψευδῆ κατεμαρτύρουν* IIA 6.

М

мали nom. pl. IA 19.

маньнос: маньноуѭ насъщьнаго *τὸν . . . μανναδοτήσαντα* IIB 22–23.

мати IB 27.

мене gen. sg.: мне IIA 18; dat. (ми) IA 9; ми IA 10; acc. мѧ IIA 3; IIA 12; на мѧ *κατ' ἐμοῦ* IIA 17; IIB 16.

ми vide sub мене

милосрьдие: милосрьди(е) *μακροθυμία* IIB 6.

милость: милости *ἔλεος* IIB 7.

мироу dat. sg. IB 22.

модлитва vide sub молитва.

мои: мои acc. du. IA 23; моими instr. pl. IA 26.

молитва: модлитвоу acc. IB 13–14; модлитвами instr. IA 16.

мъногъ: м'ног аго) gen. sg. IA 23 usque a. 24; мнози *πολλοί* IIA 3.

мꙑ *ἡμεῖς* IIB 24.

мѧ vide sub мене.

Н

на cum acc. IA 7; IA 12; IA 27; IB 2; IB 10; IB 24; IB 27; на мѧ *κατ' ἐμοῦ* IIA 17; cum loc. IA 13; IIB 21.

намъ vide sub мꙑ.

насѫщьнаго: насъщьнаго IIB 23 (vide sub маньнос).

наоустити прѣдати . . . *προδότην εἰργάσατο* IIA 20–21.

нашь: нашъ nom. IA 20; наша acc. pl. g. f. IA 17.

не IIA 13; IIA 17; IIB 3.

несъса IB 27.

несмѣрнос *ἀνείκαστος* IIB 5–6.

нокъи IB 11.

ногѫ *τοὺς πόδας* IIB 2.

нъ IIA 18.

нꙑ acc. pl. IIA 18; намъ dat. IB 14.

О

обидѣти: обидѧщ . . IIA 14.

обити: обидоу *ἐκύκλωσαν* IIA 3.

область IB 19.

облацѣ loc. sg. IA 15.

обличаатъ *στηλιτεύεται* IIB 5.

овъ *ὁ μέν* IIB 12.

око: очи *ὀφθαλμούς* IA 23.

омꙑ *ἀπόπλυνον* IA 26.

онъ: онѣмъ dat. pl. *τῶν ἄλλων* IIB 2; онѣми instr. pl. *ἐκείνοις* IIA 24.

освѣти *φωταγώγησον* IA 24.

ослѣпьнѣвъшими: ослѣпьноувъшими *κεπηρωμένους* IA 23.

остави IIA 18.

отъ cum gen. IA 8; IA 23; IB 19; IB 26; IIA 11; IIB 1; IIB 18.

С

свои: свое IIB 17; dat. sg. своемоу IA 28; сво(ѭ) instr. sg. f. IB 1; dat. plur. своимъ IA 14.

свѣтильна: свѣтилънѣ IA 1; свѣтил'на IA 12; IA 22; свѣтилъна IB 9—10; свѣтил' IA 27; свѣт.. IA 17; свѣ... IB 3; IB 17; IB 24; (свѣтилънѣ) IA 1.

свѣтоносънаѣ IB 23.

свѧтъ: стъи IB 6; стаѣ IB 4; IB 20; стх' gen. pl. IA 17.

слава: славоу IA 21; славоѭ instr. sg. IA 29.

слово *λόγον* IIA 16.

слъзами: слъзами *τοῖς δάκρυσι* IA 26.

слѣпомоу IA 22.

(стоудси)ъ(чъ) IA 8.

соудиштии *βήματι* IIB 21.

съ онѣми исоусрѣтъша *συνδειπνήσας* IIA 24.

съкоръ: скороу IA 18.

съгрѣши: с'грѣши IA 25.

съмѣрениимъ IA 25.

съпасти: спси *σῶσον* IA 17.

съпасъ *σωτῆρος* IIA 21; спасе *σωτήρ* IIB 16

сътворъшаго *τοῦ ποιήσαντος* IIB 13—14.

сь: сего IB 7; сиѣ *τούτους* acc. pl. IIB 23 (vide p. 52, 65).

сѣдилъна IIA 19.

(с)ѣмоу IA 15.

сѧ IA 13; с(ѧ) IA 28; сѧ IA 21 (bis); IB 1; IB 9; IB 26; IIB 7; IIB 12; IIB 15; IIB 16.

Т

таиштаго сѧ *κρυπτόμενον* IIB 15 u. a. 16.

твои: твое IB 15; твоѣ nom. sg. g. f. IIB 4: твоѭ acc. sg. f. IB 13; твоеи loc. sg. IIA 9; твои acc. du. IIB 2; твоимъ dat. pl. IIA 10.

творьца *ποιητήν* IIB 18.

текѫщь: (текоущ)ь IA 10—11.

того vide sub тъ.

трапезъи *τῆς τραπέζης* IIB 1.

тъ: того *αὐτοῦ* IIB 5.

ты *σύ* IA 24; IIA 17; dat. sg. ти IA 8; acc. тѧ: т(ѧ) IIA 14; тѧ *σε* IIA 20: тѧ IIA 4; IIA 6: IIA 22; IIA 23; IIB 5; IIB 15.

ОУ

оударишѧ . . . оудареииимъ *ἐκρότησαν* . . . *ῥαπισμῷ* IIA 4–5.

оудареииимъ *ῥαπισμῷ* IIA 5.

оум'ѣи *τοὺς νεκρούς* IA 23.

оумывъ *νίψας* IIB 2.

оумѫдрѣи: оумоудрѣи IB 6.

оутврьждение IB 22.

оученикъ: gen. sg. оученика IIB 18; dat. pl. оученикомъ *τοῖς μαθηταῖς* IA 14; IA 29; IIA 10.

Х

хвалѫ: хвалоу IA 18.

хвалащиимъ IB 15.

ходатаи IB 12.

христовъ: хвъ IB 13.

христъ: хс IA 9; IA 13; IB 1; IIA 10.

Ѡ

ѡ ὤ IIB 3.

Ц

цѣасиис gen. sg. pro цѣасниш τῶν ἱματίων IIA 23 (vide pag. 60–61, 76).

цѣсарить IIA 20.

цѣсарь: цѣсарю ἄναξ IIA 4.

цѣсарьствиѥ: цѣсаръствие βασιλεία IIB 17.

Ч

чловѣко(лю)бьче IA 11.

чьстьное IB 15—16.

Ш

(шт)сд(ротъи) IA 9.

Ъ

ѣко: (ѣко) IA 10; IA 20; IB 11; IIA 8; ὡς IIB 20.

Ꙗ

ꙗдроѫ pro ꙗдрѫѫ acc. sg. g. f. IB 13.

Ukazatel
jmen a věcí.

Opravy, doplňky.

Str. 10. ř. 28. k imperativům оутврьдѝ VI b 19—20; сътворѝ VII b 15 atd. třeba ještě uvésti; призьрѝ II 19 (viz str. 15, ř. 21). V štokavštině: *vòdi*, *vòdite*: *žívi*, *žívimo*, bulh. *vodí*, *vodéte*, tak že zde můžeme bezpečně souditi, kde byl původně přízvuk.

„ 15. ř. 21. viz též na str. 10. ř. 28. a co právě k tomu bylo poznamenáno (též i na str. 25, ř. 33—39).

„ 22. ř. 29. s мѫченицѫ̂, ницѫ̂, марищ̂ atd. souhlasí úplně srbský gen. sing. *žènē*. Liší-li se nyní od toho nom. akk. pl. *žène* (vok. *žène*), pochází rozdíl ten z pozdější doby (srov. akk. pl. *jèlene*, *oráče*). Původně zde nebylo asi rozdílu, jak jinde hledím dokázat. Jest možné, že délka v gen. sing. ницѫ̂ *žènē* byla přenesena s tvarů na -ъи, jak je zde ještě máme, na př. силъи̂ III 2 (zde ovšem akk. pl.), феимщитъи̂ gen. II 15, приснодѣвъи̂ VII 4 (viz na téže str. ř. 18 násl.). V гразъи̂ III. 21 mohl býti ovšem též přízvuk zaměněn délkou.

„ 22. ř. 38 тѣмь же je na str. VI. 17.

„ 23. „ 40. Nyní přece vidím v силахъ atd. již *první* srbské genitivy na *-ah*, ač je Daničić uvádí teprv z pozdější doby.

„ 25. ř. 31 тъстѝмъ s délkou vyskytuje se mimo VII 14 ještě na str. II. 20—21 (viz na str. 18): просѝмъ ještě na str. III. 3 a IV 2 (srovn. str. 19). Mimo to zde ještě třeba uvésti молѝмъ IIb 2 (viz str. 18). Délka je zde tedy nade vši pochybnost zabezpečena.

„ „ ř. 33. Jest ovšem pravdě podobnější, že v призьрѝ, приимѝ je chybně délka místo přízvuku označena; srovn. призьрѝ II. 19 (str. 15), které třeba doplniti na str. 10.

„ „ ř. 34 čti прѝимѝ VI b 10. m. приимѝ.

„ „ „ 35 „ v závorce приимѝ m. прѝими a примѝ VI b 13 m. прѝимѝ.

str. 29. ř. 19 čti наслѣдовáти m. помиловáти (viz na str. 10).

„ 30. ř. 31. násl. a str. 40 ř. 39. Na základě tvaru ны = мы můžeme předpokládati, že *Glag. Cloz.* nebyl psán na chrvatském území, nýbrž spíše na srbském, na př. někde v jižní Bosně. Ve svých „Studie z oboru cksl. písemnictví“ hleděl jsem dokázati, že jednotlivé části této památky pocházejí od Klimenta. To se teď dobře shoduje, neboť hlaholité v krajinách uvedených mohli býti snáze ve spojení s Macedonií neb s krajinami, kde působil právě Kliment. K jižním srbským krajinám poukazuje právě ны v Glag. Cloz. Byl-li však přepsán na chrvatské půdě, bylo ны v předloze a ta by musila přece zase pocházeti z jihu, jak jsem ostatně k tomu poukázal již ve svém vydání této památky.

„ 47 ke konci. Soustava akcentuace, jež se zakládá na tom, že se přízvuk označuje čárkou, délka však cirkumflexem, pochází tedy od německých písařů a sice byla hlavně provedena, jak se zdá, Hrabanem Maurem (viz na str. 7. pozn. 5). V pannonských krajinách, kde působilo německé duchovenstvo, poznali tuto soustavu též slovanští duchovní, což mělo vliv i na jejich spisy. To se stalo ale *dříve* než *Notker* († 1022) upravil svou soustavu, která se poněkud liší od naší. Slovanské spisy toho druhu dostaly se též na jih k Chrvatům a Srbům, u těchto jevil se však též značný vliv řecké grafiky a tak se stalo, že německá soustava zde byla poněkud modifikována: znaménko pro délku nabylo spíše podoby řeckého cirkumflexu, kladl se spíše gravis atd. Takto můžeme shrnouti zkrátka výsledky, k nimž jsme dospěli.

„ 79. ř. 8 násl. a jinde. V *Kijevských listech* je jen ны = мы, jak jsme viděli, v *Pražských zlomcích* je však мы, čímž se též značně obě památky rozcházejí.

———

Obsah.

Spisy poctěné jubilejní cenou

Královské České Společnosti Náuk.

I.	Vejdovský, Fr., Zrání, oplození a rýhování vajíčka. S 10 tab. 1887. (X. 154 str.)	K 6·—
II.	Weyr, Ed., O theorii forem bilinearných. 1889. (111 str.)	„ 1·44
III.	Feistmantel, Dr. O., Uhlonosné útvary v Tasmanii. 1890. (XII. 162 str. s 1 mapou)	„ 4·—
IV.	Bayer, Dr. Fr., Osteologie ropuch (Bufo Laur). Se 4 tab. 1890. (VIII. 56 str.)	„ 1·60
V.	Mourek, Dr. V. E., Syntaxis gotských předložek. 1890 (X. 233 str.)	„ 3·—
VI.	Weyr, Ed., O theorii ploch. 1891. (VIII. 83 str.)	„ 1·20
VII.	Horák, Dr. J., Z konjugace souhláskové 1896. (76 str.)	„ 1·—
VIII.	Tadra, F., Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských. 1897. (XVI. 436 str.)	„ 4·—
IX.	Studnička, Dr. F. J., O determinantech mocninných a sestavných. 1897. (76 str.)	„ 1·—
X.	Toman, JUDr., Hugo, Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy. 1898. (XX. 468 str.) S 9 tab. a podobiznou.	„ 6·—
XI.	Němec, Dr. Bohumil, Studie o dráždivosti rostlinné plasmy. (Šíření se podráždění a vodivé dráhy.) S 3 tab. 1900. (XII. 73 str.)	„ 2·—
XII.	Hrubý, Hynek, České postilly. 1901. (VI. 320 str.)	„ 4·10
XIII.	Rádl, Dr. E., O morfologickém významu dvojitých očí u členovců. 1901. (57 str.)	„ 1·20
XIV.	Pastrnek, Dr. Frant., Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, s rozborem a otiskem hlavních pramenů. 1902. (XV a 300 str.)	„ 3·60
XV.	Vondrák, Prof. Dr. Václav, O původu kijevských listů a pražských zlomků a o bohemismech v starších církevněslovanských památkách vůbec. Se 4 snímky. 1904. (X a 116 str.)	„ 2·10
XVI.	Domin, Dr. Karel, České Středohoří. Studie fytogeografická. S 5 tabulkami. 1904 (IX a 288.)	„ 4·20

